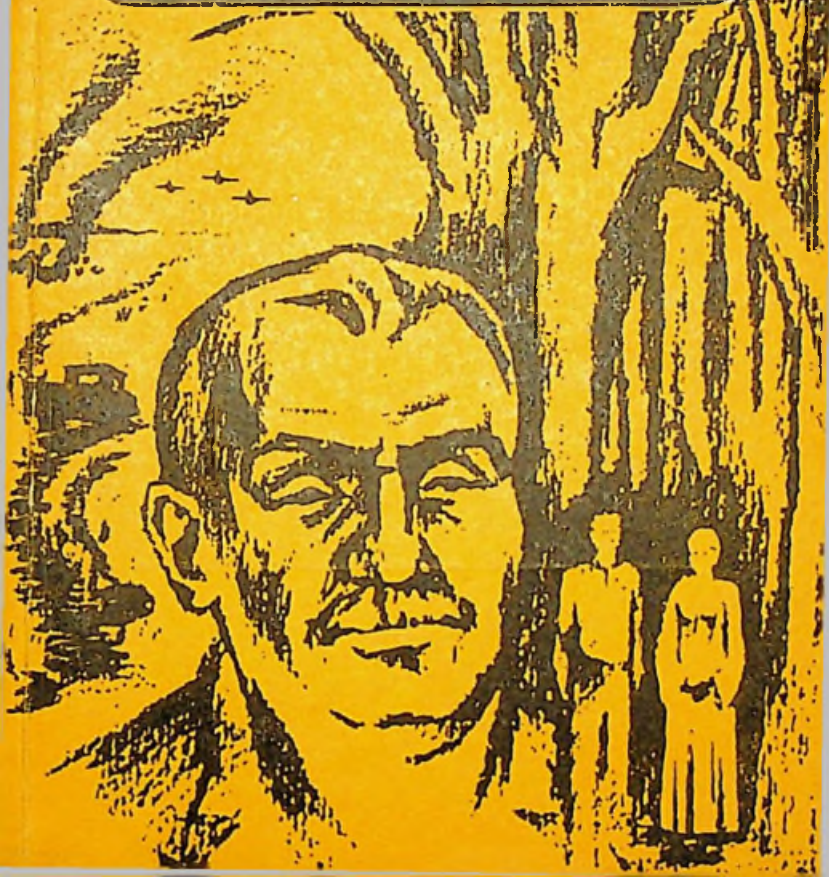

*Шевкет
Рамазанов*

ДЖЕВИЗЛИК

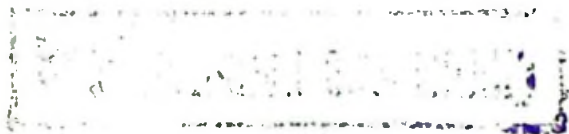

Шевкет Рамазанов

ДЖЕВИЗЛИК

Повесть ве икяелер

Ташкент
Гъафур Гъулам адына
эдебият ве санъат нешрияты
1985

Рамазанов Шевкет.

Джевишлик: Повесть ве икяелер.— Т.: Эдебият ве санъат нешрияты, 1985.—184. б.

Мезкюр эсерлердеки къараманларынынъ табиятларындаки эсас чизгилер — эмексеверлик, инсаннеглик, актыкъатлерверлик, ватанперверлик, алчакъгонъюллик, мераметлик, бир шейни севселер севмеге, негедир нефретленселер нефретленмеге билиуден ибареттир. Олар этрафларындаки яхшы адамларгъа ярдым этелер, яманларнен амансыз курешелер. Олар джесюр аскерлер, интернационалист, социалистик Ватанымызгъа садикъ, сабиюрекли инсанлардыр. Кътап актыкъый инсан олмакъ къыйын шей экенини бир даа хатырлата.

«Джевишлик» журналист Шевкет Рамазановнынъ язгъан бедний эсерлеринден тертип этильген ильк китабыдыр.

Рамазанов Шевкет. Ореховая роща.

Р 4702730200—84
М 352 (04)—85 60—85 С (крымтат.)

© Гъафур Гъулам адына эдебият ве санъат нешрияты, 1985 с.

ДЖЕВИЗЛИК

Повестъ

I

Ишини битирип, тегиз асфалът ёлу узьре машинасыны айдап къайткъан Азаматнынъ козьлери огюнде бир шейлер къарышты, орталыкъны къаранлыкъ баскъан киби олды. О, бир къолунен дюменни тутаракъ, экинджисинен козьлерини окъалады, башыны силькитип алды, файда бермеди. Чевре-этраф къаранлыкъ. Онъа машинасы учурумгъа кеткен киби дуюлды.

О, дюменни сагъгъа, ёлнынъ четине бурды да, бар кучюнен тормозгъа басты, бир чаресп анахтарнынъ къулагъыны тапып, моторны сёндюрди, уфюльдеп кокюс кечирди, башыны дюменге таяды.

Шай этип, хайли вакъыт раатланып алды, сонъ башыны котерди. Къонмакъта олгъан яз кунешининъ алтын нурлары асфалътны, баштакки киби, йылтыратмакъта эди. «Не олды шу? Бойле шейге ич бир вакъыт огърамагъан эдим... А... а... олгъан эди. Анда, Житомир дживарларында, эки кунъ ве эки гедже юкъюсыз дюменнинъ башында отургъанда, сабанынъ саарь вакътында... Я шимди нечюн? Гедже юкъюма тойдым, кунъдюз ишим о къадар сыкълет олмады...»

Олгъан шейге айретленерек, о «ЗИЛ»ыны кочюрп, мукъайтлыкънен айдап кетти. Амма машинаны автобазанынъ ёлуна чевиргеннен, Азаматта демки киби баш айланув текрарланды. О, кене де машинаны токътатты. Лякин бу сефер о, озюне тездже кельди ве бир къач дакъкъадан гаражнынъ къапысында невбетчилик якъан механик Февзиге башыны саллап селям берди де, машинасыны эр даим къойгъан ерине барып токътатты.

Азаматнынъ эви автобазадан узакъ дегилъ. О, эвине къайтаркен, тюшюнджелерге далды:

«Сагълыгъым зайыфлашкъанына энди шубе ёкъ. Эгер деми къаршыдан яхуд арттан машина кельген олса, ишим къартоп эди. Я барып да кене текрарланса?.. Шофёрлыкъны быракъмакъ вакъыты кельди, гъалиба. Бутюн вакъыт халкъ арасында чалышып кельдим, эвде ишсиз отурып олурыммы, аджеба? Вакъыты кельген сонъ, чыдамакъ керектирим даа. Сабринен экимизнинъ пенсиямыз бизге етер. Азбарда къыбырданырмыз, сой-сопларгъа, таныш-билишлерге мусафирликке бармакъ имкяны олур...»

О, бойле ойларнен эвине келип чыкъкъаныны биле дуймай къалды.

Къапыдан эр вакъыт кулюмсиреп кирген къоджасы, бугунъ салыкъча олгъаныны корьген Сабрие, унлу-хамырлы эллерини оглюгине сюртерек, хошкельди айтты. Азаматнынъ джевабы зар-зорнен эшитильди. Бунъа айретленерек, Сабрие:

— Чырайнынъ къачыкъ корюне, Йылдыз,— деди.— Ёкъса кейфинъ ёкъмы?

— Бугунь кунеш пек къыздырды, бираз болдурдым.

— Манъа исе бугунь ава бираз йымшакъча олгъан киби дуулды. Бельки, сыджакътан дегильдир?

— Мен сени ич бир вакъыт алдатмагъанымны билесинъ де, Сабыр. Азаматнынъ сеси къалтыравукъ, кедерли эди.

— Шай олса, тездже къол-бетинъни юв, чалттан ашым азыр олур.

Олар юзюм асмалары тюбюндеки сетке отурып, ашларыны ашадылар. Сабриеге къоджасы, нечюндир, бугунь ёргъун дегиль де, кейфсиз корюнди. Амма о буны къарысына дуйдурмамагъа тырыша эди. Лякин бу тырышув Сабриени тынчландырмады. Аман-аман къыркъ йыл берабер кечирген омюрлери ичинде олар бири-бирлерининъ табиятларыны пек яхшы биле эдилер.

«О менден бир шейлер гизлей. Хайырлысы экенми шу? Онынъ менден сыры олмай тургъан эди...» Сабрие терен тюшюнджелер алтында къалса да, къоджасына бир шей айтмады.

Язнынъ башындан та кузьнинъ ягъмурларынадже азбарда юкълап алышкъан Азамат, кене де тышарыда ятты. Амма тюневинки юкъуны тапсанъ ал! Козьлерининъ къуршун киби агъыр къапакълары истер-истемез ачылып кетелер. Ишни ташламакъ?.. Ташламакънынъ да чареси ёкъ... Бу меселе онъа раатлыкъ бермей.

Азамат суаллерге джевап араштыраракъ, терен хаялларгъа дала: «Э... эй, бичаре Сабыр,— Йылдыз, Йылдыз,— дей бересинъ, лякин сенинъ Йылдызынъ сёнип башлагъанын-

дан хаберинъ олса эди... Дюнъя шай къурулгъан экен. Вакъты-саати кельгенде, кокте миллион сенелерден берли парылдап тургъан йылдыз биле янып кете. Мен исе кимим? Адий бир инсаным, тек сенинъ ичюн ярыкъ берген, тек сенинъ Йылдыз деп адландыргъан бир адамынъ. Меним де сенип башлайджакъ вакъытым илле бир куню кельмек керек эди. Азмы-чокъмы алтмыш дёртке кирдим, озь зенаатымда къыркъ йылдан зияде ишлейим. Меним ичюн буюк бахт дегильми? Эбет, бу девир ичинде чешит сувларнынъ лезетини татып бакътым. Чокъракътан да, тузлу тыйнакълардан да тойып-тойып сув ичим, кимерсининъ бир ютумы биле агъызымны, ичеклеримни алевлендирди. Чыдадым. Эм чокъ шукюрлер олсун, бойле сувлар ичимни зеэрлемеди. «Сабырнынъ тюбю сары алтын», дегенлери мына бу олса керек.»

Нечюндир, Азаматнынъ бедени йиберильди, агъызы къуругъанындан, дудакълары бири-дигерине япышып къалдылар, къолу истеристемез кровать къаршысындаки отургъычкъа узанды. О, бир сигар чыкъарып дудакълары арасына къойгъаныны, серник чертип, оны якъкъаныны дуймай къалды. «Приманынъ сасыкъ тютеви агъызынынъ лезетини бозып, оны кене де былтырдан берли бошамагъан оксюрик тутты. Къха... къха... къха... Санки богъазына тапа тыкъылгъан. Мына энди юкъу кунеш алтында савушкъан туман киби котерилип кетти.

Азамат кене де хаялларгъа далды. Козълери огюнде, нечюндир, юкъары маалледеки джевизлик корюнди. Юксек къаялар тюбюндеки чокъракъ къайнап чыкъкъан, ташлар-

гъа урулып, копюрп-шапырып акъкъан озенчикнинъ боюндаки джеvizлик... Анда койнинъ энъ дюльбер кызы онъа илькиде «сен меним йылдыzymсынъ», деген эди.

Бабасы ве анасы вефат эткен сонъ Азамат шеэрге кетти. Анда машина айдауджылыгына окъуп, сонъра исе бир ай ишлер-ишлемез ордугъа алынды. Анда бу зенаатны текмиль менимседн. Ордудан сонъ да озь ишнин девам этти. «Йылдыз» адыны Азаматкъа Сабрие о заман берген эди.

...Ара тапты дегендже, Азамат машинасыны койге чевире тургъан. Анда оны джеvizлик янында яшагъан Ибраим акъайнынъ зейтюн козьлю, сулюк къашлы, индже белли бирден-бир кызы Сабрие беклей эди. Араларында дёрт яш фаркъ олгъанына бакъмадан, олар балалыкъта маалле балаларынен берабер джеvizликте ойнап юре эдилер. О маальде ким Сабриенинъ джаныны агъыртаджакъ олса, онынъ Азаматтан чекеджеги бар эди. Сонъра бири-биринен достлаштылар. Игит кет-кете Сабриесиз яшап оламайджагыны анълады ве онынъ ичюн онъа сыкъ-сыкъ барып башлады.

Бир сефер озю ишандыргъан вакъытта келип чыкъамады. Сабрие оны беклей-беклей болдургъан, бунъа бир шей олдымы экен, деп отю патлайызгъан. Гедже къаранлыгыны айдынлатып кельмекте олгъан машинанынъ чыракъларыны корьгеннен, дос-догъру джеvizликке ашыкъкъан. О гедже Азамат илькиде Сабриенинъ ал янакъларыны, дагъ лялеси киби кырмызы дудакъларыны опе-опе тоймакъ бильмеди. О, баарь геджеси омюринде энъ ярыкъ гедже олып къалды. Даа бир

афта эвельси йнгитнинъ юзюне бакъмагъа че-
кинген къыз, о гедже къоджаман джевиэ те-
реги тюбюнде онынъ юрегини, арзуларыны
динъледи ве тосаттан озю киби назик ве хош
сеснен йырлады:

Кокте йылдыз парылдай,
Меним юрегим сызлай.
Ерли Йылдызым кельсе,
Гонълюм дагълардай осе.

Онынъ назик сесине шувулдап акъкъан
озенчикнинъ сеси зиль тута эди. Йнгит атеш-
ли дудакъларыны кене де онынъ дудакъла-
рына тийсетти ве бироздан: «Сенде, Сабрием,
шаирлик де бар экен», деди. О, козьлерини
ашагъы алды, фысылдады: «Шаирликтен ха-
берим олмаса да, бугунъ сени чокъ беклеге-
нимден, отърю бу сатырларны келиштирмеге
меджбур олдым»,— деди.

Шу кунъден сонъ озъ-аралары Сабрие оны
Йылдыз деп чагъыра башлады. Сабрие оны
пек севсе де, озенчик ве онынъ этрафындаки
джевизлик, ана-бабасы онынъ ичюн гъает
къыйметли экен. Оларны быракъып, Азамат-
ле шеэрге кетмеге разы олмады. «Севсенъ,
мындаки эвинъе къайтып келирсинъ»,— деди.
Йнгит ойле япмагъа меджбур олды. Эвлен-
дилер. Азамат колхознынъ джарты машина-
сыны аякъкъа турсатып, онынъ дюмени ба-
шына кечти. Сабрие тютюн тарласында ча-
лышты. Бире-бирини джевизликтеки ильк
корюшювлериндеки киби севип-сайып яшады-
лар. Амма «кой копексиз олмаз», дегенлери
догъру экен. Эвлядынъыз олмай, деп арала-
рыны бозмакъ истегенлер де тапылды. Ля-

кин оларнынъ экиси де адамларнынъ сѣзюне кѣулакъ асмады, лафларына эмиет бермедилер. Акъикъий севги олса, оны кимсе ёкъ этип оламай экен. Хайырсыз дженк йылларындаки айырылыкъ биле оларнынъ севгисини эксильтип оламады. Урушнынъ экинджи куню о джебѣге кеткенде, Сабрие артындан агълай-агълай кѣалды. Насыл чатышмаларда олса да, олардан сагъ-селямет чыккъанда, озю ичюн дегиль, Сабриенен корюшеджегине севинди. О маальде: «Сабрие меним сагъ олгъанымны бильсе, манъа башкѣа шей керекмей», деп тюшонди. Дженктен кѣайткъан сонъ, оны кѣдыра-кѣдыра ахры-сонъу мында, Мырзачѣльде, колхозда тапты. Кѣаршысында эвельдеки киби бахтлы, джилъвели, шенъ бакъышлы Сабрие дегиль, арыкъ черели, кѣачыкъ чырайлы, махзун бакъышлы кѣадын турмакъта эди. Лякин бу инсан нечюндир, онъа джевиэликтекиден де дюльбер, незакетли ве атешли корюнди. Бичаре Сабриенинъ не ичюн бойле ипрангъанынынъ себебини сонъ анълады: бабасыны койде явуз фашистлер аткъаплар, онынъ яныгъына даянамайып, апасы кечинген. Акъайындан да ич бир хабер-тебер ёкъ: сонъки мектюбини кѣыркъ бирнинъ кузюнде алгъан экен. Лякин, гъарип, умюдини кесмеген, акъайыны беклеген. Бу шейлерни корьген сонъ, «челиктен япылгъан экенсинъ, сабырлы экенсинъ, Сабрием», деди. О куньден Сабриенинъ ады Азамат ичюн Сабыр олды. Куньлер Сырдарьянынъ суву киби акъып кеттилер.

Азамат терсиден кокиос кечирди, о якъ-бу якъ юрди. «Не япмалы?» деген суальге джевап араштырувны девам эттирди... Сабыр учъ

Йылдан берли пенсияда. О, эр акъшам мени иштен беклей-беклей болдура. Бу да раатланув олдымы? Я даа мешим банаки алымны билип къалса? Э... эй, къапыдан чыкъармаз, машинагъа якъынлаштырмаз. Эм о акълы олур! «Алма пишип ерге тюшкендже беклемек керекмей, оны озь вакътында теректен узьсенъ, о сагълам ола», дей тургъан раметли бабам. Етти — ишни ташлайым! Ярында. Весселям!

О, энди бири-дигери артындан токътамайып якъкъан учюнджи сигаретини дудакъларынынъ арасындан чыкъарып ташлады да, кене де кроватнынъ устюне созулды. Къафасынынъ ичи бошагъан къарпыз киби эди. О, озю ичюн, муимден-муим меселени чезгенинен, тынчланды ве тезден терен юкъугъа далды.

Сабрие танъда уянып, къоджасына къаве пиширмек ичюн, азбаргъа чыкъты. Даима бу маальде еринден турып ишке азырлангъан Азамат, нечюндир, бугунъ даа юкълай эди. О келип ходжасынынъ омузына элини къойды:

— Не турмайсынъ я, Йылдыз? Ишке кечикирсинъ, акъай! — деди.

Азамат козьлерини ачты ве шашмалап:

— Не олды шу? Къоркъма, Сабыр, кечикем, саат докъузгъадже даа вакъыт чокъ, — деп, мыйыкъ астындан кулюмсиреди.

— Насыл докъуз? Я сен едиде кетесинъ де!

— Директоргъа бараджагъым.

— Тюневин сангъа бир шей олгъаныны джаным дуйды амма. Менден нени гизлейсинъ шу, Йылдыз? — онынъ чырайы сытыл-

ды, манълайында терен бурюшиклер пейда олдылар.

Азамат индемеден еринден турып, кийинип башлады.

Лафы Азаматкъа тесир этмегенни корьген Сабрие, энди озюни тутуп оламады, сессиз-солукъсыз агълады. Чокъ йыллардан берли къарысыны бойле вазнетте корьмеген Азаматнынъ эфкъарындан зерре биле къалмады, о, бала киби шашмалап, Сабриенинъ янына келип, оны къучакълады, енгильден янагъындан опип деди:

— Сабыр, мени багъышла, мен санъа эр шейни айтаджакъ эдим, лякин етиштирип оламадым. Сенден гизли бир шейим олмагъаныны яхшы билесинъ де.

Сабрие яшлы козьлерини къоджасына чевирди де:

— Иште, онынъ ичюн джаным агъырды даа,— деди.— Билем, башта ич бир шей гизлемей тургъансынъ.

— Риджа этем, Сабыр, багъышла мени! Қъавесини азырла...

Олар къавелерини ичкенде, Азамат олып кечкен шейни айтты. Сабрие къоджасынынъ сагълыгъы зайыфлашкъанына пек кедерленсе де, онынъ раатлыкъкъа чыкъаджагъыны козь огюне алып къуванды ве: «Догъру къараргъа кельгенсинъ, бугунъ Эргашкъа барып аризапыны бер, къалгъан омюримизни энди озюмиз ичюн яшайыкъ», деди.

Автоишханенинъ директоры Эргаш Аббасович кабинетинде Азаматны аякъ устюне турып къаршылап алды, эки элини бирлештирип, сыджакълыкъиен корюшти ве узун

столнынъ этрафындаки скемлелернинъ бири-не отуртты.

— Сагълыгъынъыз насыл, устаз? Сабрие апте насыл? Кейфи ериндеми?— о, Азаматкъа шаркъий адамларгъа мунасип анъаневий суаллерни ягъдырды.

Азамат къызарып-бозарып:

— Шукюр, шукюр, Эргашджан, сагъ ол, эр шей еринде, сенинъ бала-чагъаларынъ се-ляметлерми?— деп кольмегининъ джебинден дёрт букленген бир табакъ кягъытны чыкъа-рып, директорнынъ огюне къойды. Эргаш Аббасович кягъытны дикъкъатнен окъуп чыкъ-ып, айретли козьлерини Азаматкъа тикти де:

— Бу насыл шей, Азамат агъа?

— Несини сорайсынъ, Эргашджан, коре-синъ де.— О, чырайы солукъ алда ерге бакъ-макъта эди. Директор пармакъларыле стол-ны такъылдатып, козьлерини онъа тиклеп отургъаныны корьген Азамат, чаре тапмады, иляве этмеге меджбур олды:

— Эр бир адамнынъ бойле бир куню ке-ле экен, Эргашджан,— деди о.— Иште, ме-нимки де кельди. Истер-истемез шойле яп-макъ керек ола экен. Бу меселеде эр кес озюнинъ муддетини бильмек лязим.

— Мен сизинъ фикринъизни яхшы анъ-лайым, Азамат агъа. Лякин шусы тааджибли-ки, сиз бу куньгедже раатлыкъкъа чыкъмакъ акъкъында ич бир сёз айтмагъан эдинъиз де.

Азаматкъа меселени тафсиллятлы оларакъ анълатмакъ керек олды. Азаматнынъ ильк шегиртлеринден бири Эргаш Аббасович онынъ лафыны дикъкъатнен динъледи, устазнынъ раатлыкъкъа чыкъмакъ истегин джиддий эке-нини энди анъласа да, онъа енгильдже бир

иш берип, бираз даа ишханеде къалдырмакъ чаресини корьмекни ляйыкъ таныды.

— Сизге дюменни быракъмакъ кереклигини энди апъладым, Азамат агъа,— деди о.— Амма бизде шофёрлыкътан гъайры енгильдже ишлер азмы ёкъса? Меселя, тек куньдюз небетчилик эткен механик, яки ихтият къысымлар анбарынынъ мудирри. Шофёрларымызны дёрттен бири сизинъ шегиртлеринъиз. Олар сизни севип-саялар, сизнен корюшип, фикирлешип турмагъа истегенлерини билем. Ич олмаса, ишханемиз бу ерден кочькендже ишлеп турунъ!

Азамат бурнуны окъалады, оны еринде къавий тургъаныны тешкерген киби къыбырдатып бакъты да, юзюнден къолуны алып, муляйим козьлеринен Эргашкъа бакъты всакин давушнен:

— Меним не агъам, не къардашым, энъ аджыныкълысы, не де балам бар, сен буларны яхшы билесинъ, Эргашджан,— деди о.— Сени исе тувгъан къардашым ерине саям. Бугунъ сен де мени агъанъ киби урьметлегенинъе бир кере даа эмни олдым. Эйи теклифлеринъ, инсанперверлигинъ ичюн чокъ сагъ ол, Эргашджан. Лякин бутюн омюрим шофёрлыкъ зенаатымны денъштирмегенимни яхшы билесинъ. Севгили къызыма да, мен Сабрие аптенъни айтам, машинанен къатпадым, урушта фашистлерни къыргъанда да машина биринджи ярдымджым олды. Дженктен сонъ юк ташыгъан машинада чалыштым. Хаберинъ бар, автобус да, такси де теклиф эттилер. Алмадым. Эсаплап бакъсанъ, дагълар къадар юк ташыгъандырым. Эмек дефтерчигимде «Юк машинасынынъ айдавджысы»идан баш-

къа язы олмады. Шай да къалсын. Яхшысы, Эргашджан, бугуньден мени иштен бошат. Машина гаражда бош турмасын, оны къа-пундаки киби биревге теслим этейим.

Директор индемени. О, къар киби бем-безд гурь сачлы башыны сагъ къолуна таяндырып, бир шейлер акъкъында тюшюнмекте эди. Ниает, Эргаш Аббасович башыны котерип, козьлерини Азаматкъа чевирди де:

— Сизинъ еди кере ольчеп, бир кере бичкен адетишъиз бар, Азамат агъа,— деди.— Буны да тюшюнип бакъкъандырсынъыз, эбет. Онынъ ичюн итираз этип оламайым. Бугуньден эмир чыкътарырым. Машинанъызны уйледен сонъ башкъасына берирсинъиз. Раатлыкъкъа озгъарувгъа багъышлангъан таитананы исе сизинъ мусааденъизнен бир къач куньден сонъ кечиримиз.

— Таитана? Пенсиягъа озгъарув акъшамынымы?

— Эбет!— Эргаш башыны салмады.

— Ойле шей керекмей! Мен адий бир шофёрим. Догърусыны айтаджакъ олсам, ойле шейлерини севмейим.

Азаматнынъ назары джиддий, сёзлери кескин эди.

— Мына бу энди къыркъ докъузынджы сенедки Азамат агъа, — деди директор ве шакъылдап кульди. Бираздан онынъ сесине Азаматнынъ кулькюси де къошулды.

— О вакъна омюрбилля хатырымдан чыкъмаз, Азамат агъа, — деди кулькюсини токътатып Эргаш.

— Радиатор меселесини айтасынъмы шу? — Азамат сарарып башлагъан тишлерини косьтерип йылмайды.

Олар бири-бирлерининъ лафларыны болип, он еди яшындаки Эргаш Азаматнынъ янында юрип, насыл этип шофёрлыкъ зенаатыны менимсегенини хатырладылар.

Азамат о маальде памукъ темизлейиджи заводда шофёрлыкъ япа эди. Куньлернинъ биринде ёлда кабиннагъа бир генч отурды. Онынъ къолунда устю эски басманен ортюли сепет бар эди. Яшнынъ эллери, бети омюринде сабун корьмегенге бенъзей. Устюндеки урбаларынынъ ямалмагъан ери къалмагъан. Азаматнынъ бурнуна сыджакъ питенинъ къокъусы урды.

— Пите алып кетесинъ, гъалиба, къардашым, — деп сорады шофёр.

Яш юзини шофёргъа чевирип, муляйм сеснен:

— Эбет, пите, ака. Истесенъиз, буюрынъыз, — деп сепетнинъ устюни ачты. Кабинанынъ ичине сыджакъ пителернинъ хош къокъусы толды. Азаматнынъ агъызыны силекийлер толдурса да о:

— Сагъ ол, къардашым. Мен даа деми ашап тойдым. Керекмей, — деди.

— Я оларны къайда алып кетесинъ?

— Шимди питени къайда алып бармакъ мумкюн? Базаргъа даа! Къорантамыз пите сатувнен кечине.

— Анленъиз буюкми ёкъса?

Бала лафазан экен. Къоранталары акъкъында тафсилятлы малюмат берди.

— Дёрт кишимиз, — деди о. — Анамдан гъайры эки кучюк огълан къардашым даа бар. Бабам дженктен къайтмады. Севастопольни азат эткенде, Сапун дагъы дживарларында эляк олгъаны хусусында къара хабер алдыкъ.

Анам колхозда чалыша. Бир онынъ къазангъаны дёрт къурсаккъа не оладжакъ ака?

— Я сен мектепке бармайсынъмы?

— Пителерни саткъан сонъ, мектеп вакъытына етиштирсем, барам, етиштирип оламам, бармайым.

Баланынъ адыны, яшыны, къачынды сыныфта окъугъаныны бильген сонъ, Азамат оны тенбилемеге башлады:

— Базар меселесине алданма, Эргаш, — деди о, балагъа. — Санъа ич олмагъанда, единджини битирин, бир зенаат огренмек керек. Къолунъда бир де-бир зенаатынъ олса, озюнъни акъкъый йигит ис этерсинъ, ананъа ве къардашларынъа ярдымынъ зияде тиер.

Эргаш шофёрнынъ лафыны диккъатнен динълесе де, козьлерини Азаматнынъ тегерек къара дюменин тутуп кетмекте олгъан эллеринден ве токътамадан къыбырдап тургъан аякъларындан узьмей эди. Онынъ къара козьлери мышыкъларнынъки киби йылтырамакъта эдилер.

— Эбет, мен де сизинъ киби шофёр олсам, озюмни бахытлы саяр эдим, — джевап берди яш къызарып-бозарып.

Азамат кулюмсиреп, Эргашкъа чевирильди ве шакъа тарзында:

— Истесенъ, устазлыкъ япайым, манъа шегирт олып кель, — деди.

— Керчектен айтасынъызмы, ака?! — Эргаш еринден секирип тураджакъ олып, башыны кабиннагъа тарс этип урды. Башы агъыргъанындан, козьлери торланып кетти.

Азамат агъа исе меселени кене де шакъагъа чевирди:

— Э... эй, кърдаш, сен даа кабинанынъ устю япкъ олгъанындан да хаберсиз экенсинъ де, — деп о, ачыкъгонъюлли адамларгъа хас кулькюнеи шакъылдап кульди. Эргаш утангъанындан, кызарды ве сонъра истер-истемез... кулюмсиреди.

Машина базаргъа кеткен аралыкъ кършысына келип чаналады. Яш кабинадан атлап тюшеджекте, шофёр онъа джиддийликнен:

— Мен деми шакъа этмедим, Эргаш, — деди. — Единджи сыныфны битирип, кьолюнъа шеадетнаменъни алгъанынънен, мени кыдырып тап. Заводда чалышам. Азамат ака деп сорасанъ, мени тапарсынъ. Ярым йыл яшымда юрсенъ, сенден ойле бир шофёр япарым ки, коръмелисинъ! Ишлеринъ мына бойле олур, — деп о, баш пармагъыны котерди.

— Рахмат сизге, ака! — деп Эргаш сепетини омузына кьойды да, базар аралыгъына сицъип кетти.

Арадан бир бучукъ йыл кечти. Язнынъ къайнагъан кунълерининъ биринде заводнынъ къапысы огюнде Эргаш Азаматны келип тапты. Бою сельби киби узангъан, беттен де, кевдеден де йнгитлешкен Эргаш, Азаматнынъ элине мектепни битиргени акъкъында шеадетнамени туттурды. Эки кунъден сонъ Эргаш Азаматнынъ шегирди оларакъ чалыша башлады. Эргашнынъ шегиртлигининъ ильк куню Азамат идареден ёлланма алмагъа кетти. Эргаш машинанынъ джамларыны, капотыны, тахталарыны сюртип йылтыратса да, устазы эп корюнемей эди. «Даа не япайым экен», деп тюшонип тургъан арада, бирден хатырына деми Азаматнынъ: «Заправка япмакъ керек», деген лафы тюшти. О, машинанынъ

тубюнде асылы эр ери майышкѡан кѡопкѡаны алып, кузовнынъ устуне тырмашып чыкѡты, теллернен багѡлы демир чапчакѡны чезип, кѡопкѡагѡа бензин толдурды ве оны кетирип, радиаторнынъ ичине тѡкмеге башлады. Кѡопкѡанынъ ярысы бошар-бошамаз, радиатор толып-ташты. Эргаш радиаторнынъ кѡапагѡыны бураджакѡ олып чекишкен маальде, Азамат келип чыкѡты ве кѡопкѡада бензин олгѡаныны корьгинен, меселени анѡлап, чырайыны сытты ве:

— Сен не яптынъ шу, Эргаш?— деп сорады.

— Деми машинаны заправка япмакѡ керек деген эдинъиз, сиз кельгендже, онѡа бензин кѡойдым даа,— деди яш.

Азамат индемеден: «Сен шаштынъмы шу?» деген манада башыны терсине саллады, сонъ сорады:

— Я мында,— о, кѡолунен радиаторны косътерди,— не тѡкюльгенини билесинъми?

— Бензин даа. Мен озюм бир шофѡр тыпкы бу ерге кѡопкѡа бошаткѡаныны корьген эдим,— джевап берди Эргаш.

Азаматнынъ агѡызы кѡулакѡларынадже керилип, кулькюден кѡатып кѡалды. Онѡа джаны агѡыргѡан Эргашнынъ чырайы сытылды, о чевирилип четке эки-учъ адым аткѡанынен, устазынъ кулькюси кесильди. О, йигитнинъ артына етип, кѡолуны онынъ омузына кѡойды да: «Сен мени багѡышла, кѡардашым», деп Эргашны керди кѡайтарды. Сонъ лафыны девам этти:

— Кулюнчли олып чыкѡты даа, кѡардашым,— деди о.— Кѡач сенелерден берли шофѡр олып чалышсам да, радиаторгѡа сув

ерине бензин тѣкюльгенини биринджи кере корем. Атта бирев ойле япкъан деселер де: «Масал окъума», деп кулер эдим. Кене де хайырлысы, къардашым, я барып да сув къайнап битип, радиатор къызгъан маальде сен онъа бензин тѣккен олсанъ, не олур эди? Янгъын! Оны сѣндюрмекнинъ чареси биле олмаз эди. Нетиджеде, экимиз де бунынъ артындан озюмизге ер тапар эдик,— деп эки пармагъыны хачлап косътерди. Айтаджагъым, машинанен шакъалашмакъ олмаз. Япаджакъ ншинъни башта огренмек, бильмек керексинъ.

Эргашнынъ козьлери тѣгерекленди, чырайы дивар киби агъарды, вуджуды ушюген адамгъа бенъзеп титреди.

— Багъышланъыз мени, Азамат ака. Менден шофѳр олмаз. Яхшысы — сагълыкънен къалынъыз,— деп Эргаш шофѳргъа къолуны узатты.

Азамат узатылгъан къолгъа эмнет бермеден, мыйыкъ астындан кулюмсиреп:

— Мен сени энди йигит олгъансынъ белледим, сен исе аля даа бала экенсинъ. Олып кечкен вакъиа сени иш севгенинъни косътере. Манъа ярдымлашмакъ истегенсинъ. Сагъ ол. Акъикъятны бильмек истесенъ, сенден аджайип шофѳр олур. Иш север, зийрек ве сакът къулакъсынъ.

Индемеден, ерге бакъып тургъан Эргашнынъ дамарларында къан арекет этип башлагъан киби олды.

— Вакъыт кете, Эргашджан. Къопкъаны алып, тез барып сув кетир,— деди Азамат ве озю радиаторнынъ тюбюндеки болтны ачып, андаки сувлу-бензинли шингенликни ерге акъызды. Олар радиаторгъа эки къонкъа те-

миз сув тѣкти ве кене ерге акъызып, радиаторны ювдылар. Сонъра бензин бакыны бо-гъазынадже толдурып, берабер ильк рейске чыкътылар.

Эргаш бир йыл шегиртлик япып, машина айдамакъны, онынъ эсас ерлерини тамирлемекни менимседи, сонъ учъ ай акъшамлыкъ курсларына къатнап, шофѳрлыкъ шеадетнаме-сини алды ве, ниает, озю мустакъиль айдавджы олып чалышып башлады. О, алты йылдан сонъ Къокъанд автомобиль ёлу техникумы-нынъ гънябий болюгине окъумагъа кирди. Оны битиргинен, автоишханеге механик тайинледилер. Эм чалышып, эм окъуды — энди Ташкент политехника институтында. Оны да мувафакъиетнен битирди ве мына еди йылдан берли аман-аман учъ юз машинасы олгъан буюк автоишханеде директорлыкъ япа.

Янъы директор бир кунъ иш одасына Азаматны давет этип, онъа устазлыкъ япып аякъкъа турмасына себепчи олгъаны ичюн, бир кере даа тешеккюр айтты, онынъ яхшылыгъыны омюрбилля унутмайджагъыны сѳйледи ве лакъырдыны о якъкъа-бу якъкъа бурып-чевирип, ахры-сонъу Азаматкъа гараж мудирли олмакъны теклиф этти.

— Мен аля бугунъгедже сизинъ эйилигинъизни къайтарып оламадым, Азамат агъа. Энди сизинъ ишинъизни бираз енгиллештирип, яшайышынъызгъа да ярдым этмек имкяным бар. Гараж мудирлигини алсанъыз, яхшы олур эди,— деди о.

Азамат бираз индемей отурды. Эшиткен лафларыны мийинден кечирип, ахры-сонъу джевап берди:

— Урьметинь эм де буюк ишанчынъ ичюн сагъ ол, Эргашджан,— деди о.— Лякин мен бу куньгедже озь эмегимнен кунюмни кечирип кельдим, биревлерге реберлик япмадым. Эм де башкъаларына иш буюрмакъны севмейим. Чарем олгъанынджа озь еримде чалышайым. Бу биринджиси. Экинджиси исе — санъа бир насатым бар: эскиден чалышып кельген адамларгъа, оларнынъ олуролмаз эксикликлерини тапып, токъунма. Яхшысы, ойле адамларны озюнъе давет этип, оларнынъ янълышлыкъларыны сёйле, эксикликлерининъ огюни ал, лякин оларны ишханеден темизлеп, ерлерине озюнъе якъын адамларны тыкъыштырмагъа тырышма! Бунынъ сонъу ярамай олур.

Эргашнынъ чырайы кызыарып, тили тутулгъан киби олып къалды.

Ойле олды, бойле олды, Эргаш бир даа Азаматнен кадрлар меселесинде фикирлешмедди. Амма устазынынъ айткъанларыны козь огюне алып, месюль хадимлерни «темизлемек» меселесини токътатты. Ондан сонъ, биринджи кере, мына бугунъ, Эргашнынъ кабинетине Азамат озю кельди.

Азамат директордан чыкъып, дос-догъру машинасы тургъан тарафкъа кетти. Кунешнинъ шавлелери алтында мавылы-беззлы бояларнен йылтырамакъта олгъан «ЗИЛ» онынъ гонълюни джоштурды. «Заводларымыз не де гузель автомобиллер чыкъарып башладылар, юз он еди бинъ километр ёл юрсе биле, яп-янъы тура», деп тюшонди о. «Бу машинаны алгъаныма даа эки йыл олгъан эди. Шимди исе оны дигерининъ къолуна туттур-

макъ кереким». Амма бирден озюни тынчландырды: «Кунь-куньден, йыл-йылдан, ягы-ягы, даа яхшы машиналар чыкъаджакъ. Лякин биз, ветеранлар, истер-истемез оларда ишлеп оламайджакъмыз».

Азамат машинасынынъ капотыны ачып, моторнынъ ягыны бакъты, сонъ оны юрсетип бир къач кере чаналатты, гаражнынъ бол азбарыны айланьп, кене де банаки ерине турды. «Тормозлары яхшы чалыша, амма арттаки сагъ сою якъында бозулгъан эди, оны ачып бакъмакъ керек», деп тамир ишлери пчюн махсус тикилип, отургъычнынъ тюбюнде яткъан урбаларны кийди де, ишке киришти. Ярым саат кечер-кечмез о, тормозларнынъ манжетлерини деныштирип, бошагъан болтларны сыкътырды, сонъ йылтырап тургъан моторны сюртип башлады. О, уйле маалинедже машинасынынъ эр бир покътасыны козьден кечирип чыкъты: керекли ерлерини сюртти, майлады. Машинанынъ ич бир эксиклиги олмагъаныны анълагъан сонъ биле, онынъ янындан кетип оламады. О, кабинанынъ ичине кирип, дюменнинъ къаршысына отурды ве чылдыргъан адамгъа бешъзеп, озь-озюнен лакъырды этип башлады: «Мына бизим де сагълыкълашаджакъ вакъытымыз кельди, достум. Эки йылдан берли рабер чалыштыкъ, бир иш яптыкъ, амма машалла санъа, ич де джанымны агъырттырмадынъ, къайда айдасам, анда кеттинъ, не юклесем, оны ташыдынъ. Адамлар арасында омюр бою къазангъан урьметини даа да арттырынъ. Сагъ ол, къыйметли достум. Сен манъа яхшы хызмет эттинъ. Мен исе санъа эр дам керек мунасебетте оламадым. Базы-

да къарардан тез айдадым, базыда мумкюн олгъанындан арткъач юк юкледим. Кимерде ягъынъны вакъытында алмаштырып оламадым, кимерде кереклиги киби темиз-пак юргюзип оламадым. Эписи ичюн мени багъышла, достум! Ярында итибарен сени дигер адам къулладжакъ. Онынъ ким олгъаныны да бильмейим, лякин энди меним сенинъле юрмейджегим белли. Янъы шорбаджынъ ким де олса, сен онынъле достлашмагъа, онъа яхшы хызмет этмеге тырыш. Айды, сагълыкънен къал! Биз уйледен сонъ кене де корюширмиз. Лякин о маальде санъа олгъан сайгъымны ачыкъ-айдын бильдирип оламам. Янымда янъы шорбаджынъ олур...»

Азамат къолайсыз иш япкъан адамлар киби бирден сусып чевре-четке бакъты. Этрафта кимсе ёкъ эди. О, дудакъларыны дюменнинъ ортасындаки сигналгъа тийгизип алды. Бу маальде, нечюндир, онынъ вуджуды бошады, козьлери торланды. Энди кабинада отурмагъа аджет ёкъ эди. О, кабинанынъ къапысыны мукъайтлыкънен къапатып, оны килитледи де, башыны асаракъ, яваш-яваш эвине тараф адымлады.

Азбар къапысы огюнде дёрт козьнен автобаза бетке бакъып тургъан Сабрие, къоджасы къаршысына кельгеннен:

— Сонъ, не олды, Йылдыз?— деп сорады.

— Истегенимиз киби олып чыкъты. Уйледен сонъ машинаны башкъасына теслим этеджем.

Азаматнынъ сеси зар-зорнен чыкъмакъта эди.

— Гузель экен даа. Къуванмакъ керексинь!

— Къуванмакъ керексинъ, дейсинъ.

Азаматнынъ сеси бираз котерильди.

— Санъа айтмакъ къолай, Сабыр. Бутюн омюрн бою машинанынъ устюнде алышкъан адамгъа джаяв юрмек енгиль олур беллейсинъми?

— Башы сагълыкътыр, Йылдыз. Сагълыкъ олса, къалгъан эр шейге чыдамакъ мумкюн.

— Не олса, олды, Сабыр, къапынмагъа бир шейлер такъыштыр,— деп Азамат къарысынынъ омузындан тутуп, азбаргъа алып кирди.

Уйле авгъанышен, Азамат автобазагъа къайтып кельди ве кене де истер-истемез директорнынъ иш одасына кирмеге меджбур олды. Эргаш машинкада басылып, энди имзалангъан эмирни Азаматнынъ элине туттурып, къыскъадан:

— Машинанызыны Закир Абдуллаевге теслим этинъ. Къалгъан меселелерни илериде бакъармыз,— деди.

Машинаны къолдан-къолгъа кечирюв чокъ вакъыт талап этмеди. Комиссия азалары — гаражнынъ мудирни, механик ве янъы айдавджы Закир Абдуллаев машинанынъ эр шейн еринде олгъаныны корип, акты имзаладылар. Азамат, эеджанлангъанындан, къалтырамакъта олгъан къолунен анахтарны Закирге беререк, оны къучакълап опыти ве:

— Бу машинада санъа чокъ йыллар чалышмакъ, анда адамлар ичюн эйи юклер ташымакъ къысмет этсин, къардашым,— деди.

— Сагъ олунъ, Азамат агъа,— мен дюльбер сёзлер айтмагъа бильмейим,— джевап берди Закир.— Онынъ ерине сизинъ мусаа-

денъизнен бир иш япайыкъ, деп къоюн джебинден ачылмагъак ракъы шишесини, эки кучюк стакан ве бир дане тазе хыяр чыкъарды. Сонъки йылларда Азамат агъызына ракъы алмагъаныны бильген комиссия азалары, бири-бирлеринне бакътылар. Азамат исе кулюмсиреп, къолуны авада саллап алды да:

— Бугунь энди кимсе дюмен башына отурмайджакъ, гъалиба. Олды оладжакъ... Юзер грамм патлатмакъ мумкюн беллейим, — деди.

Эр кес шакъылдап кульди.

Азаматнынъ раатлыккъа чыкъкъанына эки афта олды. Акъшам устю Азаматнынъ азбар къапысы янына насылдыр бир без «Волга» келип токътады. Машинадан Эргаш ве автоишхане профсоюз тешкилятынынъ реиси Василий Иванович Титов чыкътылар. Юзюм кутюклерини кукюртлемекте олгъан Азамат оларны корьгиненен, ишини быракъып, башындан противогазны чыкъарды да, ырджайып мусафирлерини къаршыламагъа ашыкъты.

— Хо...ш кельдинъ, Эргаш! Хош кельдинъ, Василий! Къартны... пенсионерни унутмагъансынъыз. Машалла, машалла!

Къыргъыйнынъ къанатларына бенъзетип, узун эллерини керип, Азаматкъа якъынлашмакъта олгъан Эргаш:

— Мына энди бу къыш Массандра шарабындан да гузель шарап ичеджегимизге инанам, — деп оны къучакълады.

— Эбет, эбет, мытлакъа. Тек сизлерни дегиль, бутюн автобазаны давет этем.

— Сагъ олунъ, Азамат агъа, сагъ олунъ!

Къысмет олса, эльбет де, келирмиз,— деп Василий Иванович Азаматкъа элини узатты.

Азбардаки сес-шаматаны эшитип, одадан Сабрие атылып чыкъты, мусафирлерни корип, шашып-шашмалады ве:

— Одагъа буюрынъыз, одагъа, мусафирлер. Тышарыда кукюрт къокъусундан отурмакънынъ чаресп ёкъ. Сизинъ келеджегинъизни бильген олсакъ, Азамат, бу джинабет шейни сепмез эди.

— Сиз кедерлеменъ, Сабрие апте,— джевап берди Эргаш.— Бизим вакъытымыз пек сыкълет.

— Башта босагъадан кечинъ, лафынъызны сонъ айтырсынъыз,— деп Азамат мусафирлерни одагъа етекледи.

Ал-эвал соращкъанларынен, Эргаш Василий Ивановичке козь къымды. Бу директорнынъ: «Сёз санъа бериле, ишке кириш», дегени эди. Титов лакъырдыны башлады:

— Бизлерде, Азамат агъа, «Бугъаны бойнузындан тут», деген лаф бар. Онынъ ичюн лакъырдыны бурып-бургъучламайып, къыскадан айтмакъ истейим: биз отурмагъа кельмедик, онъа мытлакъа башкъа вакъыт айырырмыз. Бугунъ исе, сиз ве Сабрие аптени ишханеге давет этемиз. Саат секизге кийинип къушанып келинъиз.

— Я не мунасбетнен?— сабыры етмейип сорады Азамат.

— Сизинъ тоюнъызны откереджекмиз,— деди кълюмсиреп Эргаш.

— Не айтасынъыз шу, Эргашджан? Къартларны эриштирмек олмаз. Озюнъиз де къарт олурсынъыз,— деди Сабрие джидий та-вурнен.

Эргаш шакъылдап кульди. Василий Иванович сесини чыкъармайып ырджайды. Азамат чырайыны сытты:

— Шакъа этелер, Сабрие,— деди.— Яхшысы, барып джезвени къой да, бирер фильджан къаймакълы къаве кетир.

— Мен къавени къоярым. Онъа къалгъан шей кьолай. Шимди исе мен меселенинъ аслына етмек истейим. Насыл той, Эргаш?— сорады о, сесини йымшатып.

— Худжур адамсыпъыз, Сабрие апте. Насыл той оладжакъ! Халкънынъки насыл олса, сизинъки де шай олур даа. Тебриклер айтыладжакъ. Къаделер бошатыладжакъ. Тек, теэсюф ки, чалгъыджылар олмайджакълар. Олар эвельден дигер джыйыны яраштырмакъ ичюн тутулгъан экенлер. Стол башында исе Азамат агъанен экинъиз отураджакъсынъыз. Севимли къоджапъызны раатлыккъа озгъарув тою олгъан сонъ, сиз де онынъ къолтугъына кечип отурмакъ керексинъиз, эбет.

Эргаш ырджая. Бу маальде онынъ безчиний парчачыкъларына бенъзсген тишлери йылтырап, ярыкъ оданы даа пек айдынлаткъан киби ола, козьлери исе къапалып кетелер, оларнынъ ерине тек, аралычыкълар къала.

— Сенинъ, Эргаш, эришлигинъ ич де бит-меди-битмеди.— Сабриенинъ янакълары алланды. Эр кес кене шакъылдап кульди.— Айды хайырлысы экен. Мен энди джезвени къояйым.

— Сагъ олунъ, Сабрие апте. Керекмей. Биз ашыкъамыз.

— Мен санъа «керекмейни» косътеририм.

Бакъса сен онъа. Бу къадар эришип, адамны шашмалаттынъ да, энди къавемни биле ичмейип кетеджек экен. Кетип бакъчы! Директорлыгъынъны бир капикке алмам!— О, козьлерини тегереклетип, ишарет пармагъыны саллады.

— Мына энди озюпъизге кельдинъиз, Сабрие апте. Бойле лафларыпъыз ичюн сизни даа зияде бегенем. Энди Василий Иванович, къаймакълы къавени ичмегендже, кетмек олмаз. Тек риджа этем, Сабрие апте, тездже олунъ!

— Саатинъе бакъ, Эргашджан, беш дакъкъадан азыр олур,— деди де Сабрие, одадан ашыкъып чыкъты.

Сабрие айткъаны киби, беш дакъкъа кечер-кечмез, къона устюнде учъ фильджан къаймакълы къаве ве кучючик тепсиде макъаспен уфакъ догъралгъан шекер пейда олды. Мусафирлер къавелерини аджеле ичип: «Риджа этемиз, кеч къалманъыз», деп машинаны вызнен айдап кеттилер.

Саат секизге Азаматнен Сабрие кийинипкъушанып, автоишханеге кельгенде, мемурий бинанынъ огюнде столлар энди яраштырылгъан эдилер. Бираздан коллективнинъ эсас къысымы топланды. Акъикъатен, Азамат ве Сабриени келиннен киев киби столнынъ башына отурттылар. Азаматнынъ сагъ тарафына директор ве дигер ребер хадимлер ерлештилер. Акъшамны Василий Иванович Титов ачты. О, Азамат агъанынъ ишханеде йигирми алты сенеден берли чалышкъаныны, онынъ мында йигирми учъ шегирт азырлагъаныны, эр даим планларыны зиядесинен

беджерип келип, коллективниъ ифтихары олгъаныны буюк эеджаннен сѣйледи. Азамат агъагъа ве онынъ аджайип омюр ёлдашы Сабрие аптеге сагълыкъ-селяметлик, узакъ омюрлер тиледи, ве мемуриет эм де профсоюз тешкиляты онынъ раатлыкъкъа кетюви мунасебетинен, учъ айлыкъ бахшыш — докъуз юз сексен кумюшнен мукаяфатлагъаныны сѣйледи. Эльчырпмалар алтында къаделер бошатылды.

— Мангъа сѣз бер, Василий Иванович, — деп «аюв» лагъаплы механик Февзи мусааде алмагъа етиштирмеден, еринден атылып турды.

Эки метр къадар бойлу, кенъ мучели, орта яшларында Февзи, акъикъатен де, аюв киби услупсыз эди. О къаба сесинен:

— Сен, Василий Иванович, лафынъны тюшюнип сѣйле. Азамат агъанынъ йнгирми учъ шегирди бар деп, янълыш айттынъыз, бизим джанларымызны агъырттынъыз. О, бизим эпимизнинъ устазымыз. Коллективде онынъ ярдымы тиймеген адамы ёкъ. Мангъа, меселя, моторны тамирлемекни, оны джыйып ерине къоймакъны ким огретти беллейсинъиз? Азамат агъа! Биз яхшылыкъны унуткъанлардан дегильмиз. О, омюри бою машина айдап юрди. Энди машинасыз насыл яшайджакъ? Оны тюшюнип бакътынъызмы? Тюшюнмеген олсаныз, яхшы япмагъансынъыз. Мен машина сатын алмакъ ичюн профсоюзымызда бирипджи невбетте турам. Невбетимни Азамат агъагъа берем. О, машинаны сатын алсын да, онынъ устюнде юрсин. Сабрие аптенен балыкъ авына, таныш-билишлерине барсынлар.

Стол башындан: «Февзи догъру айта. Пек догъру», деген сеслер эшнтильди.

Февзи отургъанынен еринден шофёр Тешабай турды:

— Февзи акъикъятны айтты,— деди о.— Маңъа да мотор тамирлемекни Азамат агъа огретти. Онынъ автомобиллер боюнджа жанлы энциклопедия олгъаны кимсе ичюн сыр дегиль. Онынъ ярдымы токъунмагъан шофёр къолуны котерсин!

Орталыкъны сукюнет басты. Бир къол биле котерильмегеннинъ корьген Тешабай, сёзюни девам этти:

— Азамат агъаны учь айлыкъ паранен мукъяфатлав хусусындаки мемуриетимизнинъ эмирине толусынен къолтутам. Февзининъ алидженап теклифине мен де джан-юректен къошулам.

Чевре-четтен «Машалла, санъа, Тешабай! Разымыз! Теклифинъе джан-юректен къолтутамыз», деген сеслер эшнтильди.

Озю акъкъында эшиткен лафларындан нар киби къызарып, башыны эгильтип отургъан Азамат, энди чыдап оламады. О, еринден атылып турды. Янында отургъан Эргаш оны енъинден чекип, «Сизинъ невбетинъиз даа кельмей», деп ерине отуртмагъа ашыкъса да, чареси оламады. О, Эргашкъа эмиет бермеден, лафыны башлады:

— Къыйметли достлар! Меним акъкъымда айткъан эйи сёзлеринъиз ичюн чокъ сагъ олунъыз. Сонъки нефесимедже мен буны унутмам. Мемуриетимизге де буюктен-буюк миннетдарлыкъ бильдирем. Февзининъ эйилиги ичюн де чокъ тешеккюр. Амма, мени

багъышла, Тешабай къардашым, сенинъ тек-
лифинъе къолтутамайым. Бир «Запорожецъ»
алмакъ ичюн менде пара етер,— деди о, къал-
тыравукъ сесинен ве ерине отурды.

Къоджасынынъ козьлери сылангъаныны
корип, Сабриенинъ де кейфи бозулды. Топ-
лангъанлар Азаматнынъ лафына насыл дже-
вап береджеклерини бильмейип, шашып-шаш-
маладылар. Эр кес чым-чырт. Акъшамгъа
реислик эткен Василий Иванович невбеттеки
сѣзни кимге береджегини бильмеден, айрет-
ленип тургъан арада, Эргаш созулып, онынъ
къулагъына: «Манъа сѣз бер», деп риджа
этти.

— Сизинъ мусааденгизнен мен де бир-
эки агъыз сѣз айтмакъ истейим,— деп башла-
ды о.— Эвеля къаделерингизни толдурынъ,
аркъадашлар.

Адамлар къолайсыз алдан чыкъабашла-
гъапларыны анълап, тезликнен шишелерге
япыштылар.

— Сѣзге чыкъкъан аркъадашлар Азамат
агъа акъкъында коллективимиздеки шофѳр-
ларнынъ эписининъ устазы, деп пек догъру
сѣйледилер. Манъа исе тек устазлыкъ дегиль,
бабалыкъ да япты. Онынъ ичюн бала-чагъам
адындан буюктен-буюк сагъ олунъ, дейим.
Бугунъ коллективимиз сизни акълы оларакъ
раатлыккъа озгъарувгъа багъышлангъан
тоюнъызны откере. Тойда исе, адети узьре,
эр кес гонгюльден къопкъан бахшышны бере.
Коллектив не десе, ойле де олмакъ керек.
Кимсе сизинъ джанынъызны агъыртмакъ ис-
темей. Къыйметли Азамат агъа! Эр шей си-
зинъ коллектив огюндеки буюк хызметлери-
нъиз ичюн япыла, сизинъ табиятынъыз бой-

ле шейлерни котермегенини мен яхшы билем, амма насыл олса да, Азамат агъачыгъым, бир кере чыдамакъ керексинъыз. Сизинъ адресинъизге айтаджакъ чокъ эйи сёзлерим бар эди, лякин бойле лакъырдылар олгъанда, озюнъизни пек къолайсыз дуйгъанынъызны яхшы билем. Онынъ ичюн къыскадан айтмакъ истейим: аджайип бир ёлдашынъыз Сабрие аптенен берабер чокъ йыллар омюр корюнъиз. Эм де коллективден алякъанъызны ич бир вакъыт узьмезсинъиз, деген уютни бильдирем.— Эргаш, Азамат агъаны еринден турсатып къучакълады, эльчырималар алтында янакъларындан опыти ве опынъ кенъ, сагълам елькесини таптап, къадени бошатмасыны риджа этти.

Эр кес къолуна къадесини алып, оны беклеп тургъанларыны корьген Азамат, эеджанлы къарыкъ сесинен:

— Бойле кунъ аятта бир кере ола,— деп къадени тюпледди.

Азамат ерине отургъанынен, тюшонджеге далды: оны Тешабайгъа япкъан къабалыгъы раатсызламакъта эди: «О манъа эйилик этмек, мени къувандырмакъ истеди, мен исе оны адамлар огюнде масхара яптым. Қартайып кетсем биле, къызма табанлыгъым, яшлыгъымдаки табнатсызлыгъым кечмеди. Эргаш догърусыны айтты — достларнынъ гоньюлинден къопкъан бахшышны ред этмек — инсаннетлик дегиль, чиркин шей олып чыкты... оны озюм догъуртмакъ кереким. Эм кечиктирмеден, шимдичик».

Азамат еринден турып, Тешабайнынъ янына барып отурды да, этрафта эр кеске эшитиледжек сеснен: «Къаба лафым ичюн мени

багъышла, Тешабай къардашым. Сизлер де джумленъиз мени багъышланъыз, достлар. Не япсанъыз япынъ, мен сизинъ ишинъизге къарышмайым»,— деди. Бу лафлар эр кеснинъ гонълюне ятты, адамларнынъ кейфини ерине кетирдилер.

II

Азаматнынъ раатлыккъа чыккъаны дѣрт айгъа джувукъ олды. Бу вакъыт ичинде о, Василий Ивановичнен берабер Янъьерге барып, кунеш киби къырмызы «Запорожец»ни кетирди. Сонъ Сабриени янына отуртып, Узбекстаннынъ чешит ерлеринде яшагъан сой-сопларына, койдешлерине барып къайтты, бош вакъытлеринде исе къарысынен берабер азбарда чалыша. Сонъ кене де бош. Джаны сыкыла, озюни къоймагъа ер тапмай. Бойле ал онынъ зытына тийгенинден, базада бир олмайджакъ шей ичюн биле Сабриенен давалашып ала.

Бу арада къасабанынъ четинде, бошлукъ ерде бир къач сенеден берли къурулмакъта олгъан автоншхане комплекси эсасен къурулып битирильди. Автобаза о ерге кочъти. Демир ёлу ве меркезий таш ёлу аралыгъында ерлешкен тарачыкъ ердеки эски автобазанынъ территориясы бом-бош олып къалды. Кунълернинъ биринде Азамат о ерге барып, о якъ-бу якъ юрди, чевре-этрафта юварланып яткъан демирлерни, чакъыллар арасындан биле къусып чыккъан майларны корип, эфкярланды: бу къадар да первасызлыкъ олурмы? Кочип кеткен сонъ, бу ерлерни темизлеп кетселер, олмай экенми? Сонъ озюне итираз эте: айды, демирлер акъкъында

Эргашкѡа барып айтсам, о меселени чезер. Эки-учь машинанен бир кѡач адам йиберсе, демир парчаларыны бир куньде джыйыштырып алып, Бекабадгѡа, маден заводына ёлламакъ мумкюн. Я топракъны майдан насыл темизлерсинь? Мында не кѡадар ишлетильген автол тѡкюльди! Ярым метр теренликте кѡазсань биле, ягълы топракъ чыкѡар. Меним озюм биле мукѡайт олгѡаныма бакѡмадан, эр сефср майны алмаштыргѡанда, не кѡадарыны ерге тамызгѡандырым... Я базылары гараж ичинде чукѡур кѡазып, анда кѡопкѡа-кѡопкѡа ишленген майларны тѡкип, устюнѡ топракънен орте эдилер де. Бойле япманъыз, ер отьмек киби азиз шей, гуна олур, деп кишилерни тенбилегенде, «Эр ерге бурнунъны тыкѡаберме», дегенлер де чыкѡты. Иште, нетиджеси... Таякъ тыкѡсань биле, терек оседжек топракъны харап эттик... Эбет, буны да зенгин топракъкѡа чефирмек мумкюн, лякин гѡает чокъ эмек кѡоймакъ керек. Эсас меселе сув, кѡалгѡаныны япмакъ мумкюн. Арекет этильсе, сувнынъ да чареси тапылыр: эски насосны тамирлеп, онынъ ярдымынен каналдан сув чыкѡарып, оны демир ёлу тѡбюнден трубанен кечирмек имкяны бар...

Азамат хаялында сув меселесини чезгенинен, онынъ дамарларындаки кѡан тездже арекет эткенге бенъзеди, о озюни яшлыгѡындаки киби кѡуветли ве беджерикли ис этти. Ве аджеле суретте янъы автоишхане бетке ёл алды.

Эргаш кабинетинде экен. Ал-эвал сорашкѡандан сонъ, Азамат лафны ачты:

— Янъы ерге кочип яхшы иш япкѡансы-

нъыз, Эргаш,— деди о.— Энди автобазада чалышмакъ мумкюн!

— Эбет, эбет, Азамат агъа, энди машиналарны кереги киби тамирлемек ичюн, бутюн имкянларымыз бар. Бельки кене де ишлеп башларсынъыз? Эвде джанынъыз сыкъыладыр, эбет.

Азамат директорнынъ суалини эшитмеген киби олып, онъа джевап бермейип лафыны девам этти:

— Кочъмеге, кочъкенсинъыз амма, къардашым, эски ерни тертипке биле кетирмегенсинъыз. Орталыкъ тыпкъы танклар урушкъан мейдангъа бенъзеп къалгъан. Чевре-четте демир парчалары, эски кузовлар, топракъ исе майнен суварылгъан киби олгъан.

— Эписи хатырымда тура, Азамат агъа, лякин бугунъ-ярын япармыз деп, кечиктирип йибердик. Эбет, о ерлерни бир тертипке къоймакъ керекмиз.

— Я сен бильмейсинъми, о бошлукъта бир шейлер къуруладжакъ экенми?

— Бильмейим, Азамат агъа, лякин о ерде буюк къуруджылыкъ япмакъ мумкюн олмагъаныны яхшы билем. Чюнки, о озюнъизге белли, демир ёлу ве таш ёлу арасында сыкъылып къалгъан тар ер.

— Эбет, мен де шай беллейим,— деди Азамат къуванып.— Насыл да олса, сен, Эргаш, бу меселени къасаба Советинден сорап билъ.

— Я о да сизге нечюн керек олып къалды, Азамат агъа?

Азамат бойле суальни беклеп тура эди ве онынъ ичюн йылмайды. Онынъ сим-сия къашлары котерильди, кенъ манълайында бурю-

шиклер пейда олдылар. О, терен ерлешкен козьлерини Эргашкъа тикип, деди:

— Анда къуруджылыкъ козьде тутулмаса, гузель багъча асрамакъ мумкюн эди. Автобазанынъ багъчасы. Тереклер ирилешкендже, арасында бостан, помидор, хыяр асрап ишчилерни теминлемек мумкюн олур эди. Къач йыллардан берли хараплангъан топрагъымыз ешерип берекет берсе, гузель олмазмы?

Эргаш кулюмсиреп, онынъ сёзюни больди:

— Анълагъаныма коре, Азамат агъа, сиз автобазанынъ багъчеваны олып чалышаджакъ оласынъыз?

— Сен мени кене де янълыш анълагъангъа бенъзейсинъ, къардашым. Догъру, багъчеван олмакъ ниетим бар, лякин пара ичюн чалышмакъ къафамнынъ терен кошелеринде биле ёкъ. Мен сизлерни, берабер чалышкъан аркъадашларымны манъа япкъан эйиликлерини къалгъан кунълерим ичинде къайтарып оламам, деп ойланам. Достларындан автомашина бахшыш алмакъ бинъде-бир ола билир. Онынъ ичюн мен автобазанынъ эр бир хадими огюнде озюмни борджлу саям. Мен энди яшайджагъымны яшадым, ашайджагъымны ашадым. О бир дюньягъа кетмеге чокъ даа къалмады. Биревлерге борджлу олып, омюрнен сагълыкълашмакъ инсангъа келишкен шей дегиль. Эр кес озь борджуны одеп кетмек керек. Дейджегим, о бошлукъта багъча асрамакъ мумкюн олгъаныны корьген сонъ, о къадар эеджанландым ки, озюмни къоймагъа ер тапмайып, дос-догъру санъа кельдим. Багъ-багъча асрамакъ, себзе осьтирмек бизим баба-деделеримизден къалгъан

адеттир. Балалыгъымда мен де о ишлернен огърашкъан эдим. Онынъ ичюн о къолумдан келеджегине эмним, Эргашджан. Сонъ, истекнен, юрек эмиринен япылгъан эмек не къадар агъыр олмасын, адамгъа кучь-къувет ашлай, онынъ омюрини узата, дейлер. Къыс-къасы, Эргаш, земане тилинен айткъанда о ерде автобазанынъ ярдымджи хозяйствосы олур. Бутюн ерге джеviz тереклери отуртырым, тереклер осип, мейвагъа киргендже, оларнынъ арасында себзе асрарым. Башта ишчилерге бедава себзе еткизип берирмиз, келеджекте секиз-он йылдан джеvizлик мейвагъа кирген сонъ исе, эр бир ишчининъ къорантасында къышта джеviz богъурдакътан олур. Бу ишке башламакъ ичюн, сенинъ манъа, эсасен, беш меселеде ярдымынъ керек оладжакъ.— Азамат сѣзюни кесип, Эргашкъа тикилип бакъты.

— Девам этинъ, Азамат агъа, мен сизни джиддийликнен динълейим. Риджа этем, чекинменъ.

— Биринджиси, о ердеки демир парчаларыны джыйыштырып, маден заводуна ёлламакъ керек. Онынъле берабер, эбет, топракъ башкъа пусюрликлерден де темизленсе, яхшы олур эди,— деп девам этти сѣзюни Азамат.— Бунынъ ичюн бир кунъге дѣрт адам, бир кран ве беш автомашина керекеджек. Экинджиси, ерни сюрмезден эвель, памукъ заводундан юз элли-эки юз машина, не къадар чокъ олса, о къадар яхшы, ворохоочистительден чыкъкъан памукъ пусюрлигини кетирип тѣкмек лязим. Топракъ о къадар иштен чыкъкъан ки, оны бойле этип гыдаландырмансанъ, берекет алмакъ къыйын олур.

Бунъа заводнынъ реберлери де джан-юрек-тен къолтутарлар, чюнки ишханенинъ территориясы темизленеджек. Оны ташымакъ меселесине кельгенде исе, о бизим ичюн агъыр дегиль: эр бир шофёр иштен сонъ ярым саат ичинде бирер рейс япса, о топракъны ярым метрлик кубренен ортымек мумкюн. Эм де шофёрларымыз меселенинъ темелини анъласалар, бу ишке къувана-къувана къошулырлар.— Азамат кене де токъталып, директорнынъ чересине козетти.

— Меракълы, Азамат агъа, пек меракълы, девам этинъ.

— Учюнджиси, эрте бааръде памукъ пусюрликлери чюрип, яхшы кубреге чевирильген сонъ, къомшу колхозларнынъ биринден ярым кунге бир дане эки къат сабанлы ер айдав тракторыны сорап алмакъ керек оладжакъ. Автобазамыз колхозларгъа эр даим ярдым эте. Онынъ ичюн, мен беллесем, сенинъ риджанъны ич бир колхознынъ реиси ред этmez. Учъ гектар топракъны, эбет, мен лескернен де яваш-яваш къазып чыкъар эдим, Эргаш, лякин о къадар чёплюк тёкюльген сонъ, эм де чакъыллы майнен быкъкъан топракъны лескер теренлигинде къазмакъ, бекленильген нетиджени берmez. Онынъ ичюн бу ерни башта лескернен къазмакъ дегиль де, сюрмек керек...

Бу маальде оданынъ къапысы ачылып, онынъ аралыгъындан дюльбер секретарь къызнынъ сары башы корюнди.

— Эргаш Аббасович, тиджарет идаресинден бир адам кельди. Қъабул этменъизни истей.

— Риджа этинъ, Наташа, бираз сабыр этсин. Сонъ мытлакъа къабул этерим.

Къапы насыл ачылгъан олса, ойле де ду-юлмадан япылды.

— Багъышланъыз, Азамат агъа, лафынъызны больдик. Бу къызны ич де тертипке чекип оламадым. Одада адам олгъанда, къапыны ачып лаф къошма, деп къач керелер сѣйлесем биле, кене де унута бере.

Азамат кулюмсиреди:

— Базыда олса, демек, керекли адамлар кельгендедир даа... Тиджарет идаресининъ хадими олса, демек, онынъле танышлыгъы бардыр, яки козюне кирмек истейдир. Шимди тиджаретчилер энъ буюк, къуветли адамлар сайылалар. Оларнынъ эллеринде насылдыр дефицит деген бир тылсымлы шей бар. Мод аякъкъаплар, кофталар, пальтолар...

— Догъру айтасынъыз, Азамат агъа, бир чокъ адамлар, хусусан, яшлар, тиджаретчилерге балкъуртлар чечек ве гуллерге япышкъан киби япышалар. Амма мен эминим, чокъкъа бармадан, дефицит де ёкъ олур, тиджаретчилер де коктен ерге енерлер, эр кес киби эял чалышмагъа меджбур олурлар... Риджа этем, устаз, лафынъызны девам этинъиз.

— Не ерде токъталдыкъ шу, Эргаш? Ах, сен, къартлыкъ... Саба ашагъан ашымны акъшамгъа унутама... Хусусан, пенсиягъа чыкъкъан сонъ, бунагъан адамгъа бенъзеп къалдым.

— Ерни тракторнен сюрмек кереклигини анълаттынъыз, Азамат агъа.

— Э... э... догъру. Энди дёртюджи, энъ эсас меселеден бири — сув меселеси. Буны

чезмекнинъ, менимдже, екаяне бир ёлу бар. Албав олса да, сувны Шорсай каналындан алмакъ керек. Эбет о темиз сув киби олмаз, лякин башкъа чаре ёкъ.

— Я о пек алчакътан акъа да, Азамат агъа!

— Я насос деген шей не ичюн чыкъарыла? Даа якъында анбарынъызда учъ дане насос моторы олгъаны хатырымда. Ёкъса, оларны энди Бекабад маден заводына ёлладынъызмы?

— Олар, Азамат агъа, дарма-дагъынлар... Оларнынъ ерлери, акъикъатен де анда, маден собаларынынъ ичинде.

— Учюнден бир дане джыйып чалыштырмакънынъ чареси бардыр. Оны мен озюмнинъ устюме алам. Джыярым, тамирлерим, ишлетирим. Оладжакъ багъчагъа сувны кетирмек ичюн, юз йигирми, юз элли метрлик арыкъ къазмакъ керек оладжакъ. Бу къыйын дегиль: озюм къазарым! Сен исе сувны демир ёлу астындан кечирмек ичюн ярдым этмек керексинъ. Демир ёлу тубюне труба къоймакъ ичюн демир ёлу идаресинден изин алмакъ керек. Онынъ пешинден исе сен юрмесеъ, о меним агъызымнынъ къашыгъы дегиль.

— Бу меселелерни де чездик, деп эсаплайыкъ, Азамат агъа. Даа не бар?

— Сонъкиси Эргашджан, джеviz фиданларыны тапмакъ. О ерни бус-бутюн джеvizлик япмакъ ичюн, энъ аздан беш юз туюп фидан зарур. Бу къадар фиданны къайдан алмалы? Парасыны да озюм берир эдим, тек тапмакъ керек.

— Сизге, Азамат ағъя, ич бир тешкилят фидан сатып оламаз. Сиз ярдымджи хозяйствода айлыкъсыз чалышаджакъ оласынъыз, онынъ озю буюктен-буюк бир алидженаплыкъ. Адамларымыз сизинъ бу фикиринъизни эшитселер, джан-юректен къолтутарлар. Помидор, хыяр ве дигер себзелернинъ биринджи берекетини корьген сонъ, олар сизни башларынынъ устюнде котерип юрерлер. Фиданлар меселесине кельгенде исе, онынъ ич бир агъырлыгы ёкъ: олар Ташкенттеки Шредер адына багъ-багъчаджылыкъ ильмий-теджикъят институтында бардыр. Сиз озюнъиз анда барып, керек джыныслы фиданлардан сайлап алырсынъыз. Парасыны исе автоишханемиз девлет банкы вастасынен институтнынъ эсап счётына кечирир. Бойле иш ичюн укюметимиз пара аджымай. Беш юз тюп джеviz тереги! Оны сатып алмакъ ичюн, ич олмагъанда, учь бинъ рубле керек.

— Айтам да санъа, Эргашджан, лаф парада дегиль, къары-къоджа топлагъанымызны эписини берир эдик. Тек манъа о къадар фиданны ким сатаджакъ?

Эргаш тилининъ уджунен дудакъларыны сылатаракъ, бираз индемей отурды. Бесебелли, о къоюлгъан суаллерге, айтылгъан фикирлерге джевап къыдыра. Ахыр-сонъу, эр бир сёзюни теренден тюшюнип-ташынгъан, адамларгъа хас олгъаны киби яваштан деди:

— Сиз, Азамат ағъя, аджайип бир иш башлайджакъ оласынъыз. Сёйлегенинъизни эписини япмакъ мумкюн олгъан шейлер. Мен къасаба советининъ реисинен лакъырды этерим, о ерде бир шейлер къурулмайджакъ олса, ишке кириширмиз. Бу якъы анълашылъ

ды, устаз. Амма дигер бир шейни анълап оламайым: не ичюн сиз тек джевиз фиданларыны отуртаджакъ оласынъыз? Багъчада чешит-тюрюлю емиш тереклери: кираз, шефта-яи, вишне, алма... ве башкъа тереклер оськени яхшы дегильми? Ондан да гъайры бу тереклер мейваны тез берелер...

Азамат агъа мыйыкъ тюбюнден кулюмсиреди, столгъа таянып отургъанда, топлангъан кенъ омузларыны керди ве:

— Мен сенден бу суальни беклей эдим, Эргашджан,— деди о.— Лякин шимдигедже индемегенинъе, мени анълагъандырсынъ белледим... Демек, айтмакъ кереким... Сен демп, «башкъа тереклер мейвасыны тез берелер», деп догъру айттынъ. Амма оларнынъ омюри де кысыкъа олгъаныны козь огюне кетирмединъ къардашым. Джевиз тереги яхшы шараитте юзлернен йыл яшай, несильден-несильге кече. Меним догъгъан коюмде та дедем отурткъан дёрт тюп джевиз тереги бар эди. О дёрт терек бизим къорантамызны кечиндире эди десем, ялан олмаз. Он-он беш чувал джевиз джыйып ала тургъанмыз. Берекетнинъ эксериетини базаргъа алып кетип сата эдик. Мында, Мырзачельде исе, джевизлик тек мейвасы ичюн дегиль де, салкъынлыкъ ичюн де пек керек. Он-он беш йылдан сонъ ёлдан кечкен адамлар, хусусан, шофёрлар ерни кунеш якъкъан маальде джевизликке кирип, бираз раатлансалар, тереклерни отурткъан адамнынъ адыны бильмеселер де, онынъ яткъан ери йымшакъ олсун, дерлер. Умумен айткъанда, бизлерде, «ташны тутсанъ къавий тут», деген бир лаф бар. Бир шейге тутунмадан, эвель оны теренден тю-

шюнип бакъмакъ керек. Япкъан ишйнъ адамларгъа чокъ йыллар хызмет этмели.

Азамат агъа сѣзюни битирсе де, назарыны Эргаштан алмады. Онынъ бакъышы, «анълатып олдуммы?» деген суальни билъдире эди. Эргаш: «Анъладым, айткъанынъызнен разым», деген манада башыны салламакъта эди.

— Энди меселени тую-тамырынен анъладым,— деди директор.— Мен беллесем, бир ай кечер-кечмез, базы меселелерни чезермиз, япыладжакъ ишлерни коллективнинъ топлашувунда музакере этермиз. Сонъ ишке кирширсинъиз.

— Анълашылды, Эргашджан,— деди Азамат агъа ве онынънен сагълыкълашты.

Азамат эвге эеджанлы алда къайтып кельди. О, софрадаки сетке отургъанынен, къарысына бирер фильджан къаймакълы къаве пиширип кетирмесини риджа этти. Къоджасынынъ чырайындан ве, «эки фильджан къаве кетир», дегенинден, Сабрие онынъ насылдыр бир янъылыкъ сѣйледжегини шу заман анълады ве ашыкъып джезвени толдуруп газ собасына къойды.

Тезден къонада хош къокъулы къавенен кучючик тепсиде уфакъ шекер парчачыкълары пейда олдылар. Сабрие къонанынъ этрафына тѣшельген миндерчиклернинъ бирине ерлешип, «буюр, Йылдыз» деди де, озю де фильджаныны къолуна алды. Азамат агъа да шекер парчачыгъыны алып, агъызына ташлады, бир ютум къаве ичип, фильджаныны кене де ерине, къонанынъ устюне къойды. Ве, нечюндир, уфулдап, санарсынъ, ичинде

янгъан атешнинъ сыджагъыны чыкъарды да:

— Бабам ве анам раметлилер бир муим меселе акъкъында озъара фикирлешеджек олсалар, тыпкъы мына бойле этип къаве ичип лакъырды эте эдилер,— деди.— Мына, шукюрлер олсун, биз де оларнынъ о вакъыттаки яшларындан да баягъы кечтик. Тааджипли шей, инсаннынъ омюри козюнни япып ачкъан тезликнен кечип кете экен. Бизим омюримиз де, Сабыр, энди сонъуна якъынлаша...

— Нелер сандыракълайсынъ шу, Йылдыз? Экимиз де, шукюр аллагъа, даа сагъламмыз. Хусусан, сен, Йылдыз. Раатлыкъкъа чыкъкъан сонъ, юрегинъ де тынчланды, чырайынъ кельди.

— Догъру айтасынъ, Сабыр, озюмни пек яхшы дуям. Тек джаным сыкъыла. Джемаат арасына къарышып юрип оламагъаныма зорланам. Сонъ... анавы олмайджакъ «Запорожец» меселеси... Къач керелер санъа сейледим де... Бахшышны алгъанымдан берли озюмни къоймагъа ер тапып оламайым. Насыл этсем де, борджумны къайтарсам, деп тюшонем.

Бойледже, узакътан башлап, Азамат джеvizлик акъкъындаки фикирлерини, директорнен олгъан бугуньки лакъырдыны бирер-бирер къарысына айтты.

— Сонъ, насыл бакъасынъ бу меселеге? Къолунъдан кельгениндже манъа ярдым этерсинъми?— деп сорады Азамат.

— Меселени директорнен берабер пиширген сонъ, манъа айткъанынъа тааджиplenем. Башта мен иле фикирлешкен олсанъ биле, эписи бир япаджагъынъны япар эдинъ. Та-

биатынъ шай. Тюшюнген ёлунъдан сени кери къайтармакънынъ чареси олмагъаныны яхшы билем. Ярдымгъа кельгенде исе — биз экимиз бир адаммыз. Сен не япсанъ, мен де оны япарым, Йылдыз!

— Эр вакъыттаки киби бу сефер де ма-
нъа къолтуткъанынъ ичюн чокъ сагъ ол, Са-
быр! Биз, Сабыр, шойле бир джеvizлик ось-
тюрейик ки, келеджек несиллер биле Мыр-
зачёльнинъ меркезинде бойле багъча олгъа-
нына тааджипленсинлер.

Азамат «Запорожец»ине минип, бугунъ де автоишханеге, директорнынъ узурна кельди ве ондан бошлукъта бир шей къурулмайджагъыны, демир ёл тюбюнден труба вастасынен сув отькермек ичюн разылыкъ алгъаныны билъгенинен, санарсынъ, балагъа чокътан берли арз эткен севимли оюнджагъыны бахшыш эткенлери киби къуванып, Эргашнынъ къолуны озюнинъ демир киби къатты, лескер киби балабан элинен сыкъкъанда, директорнынъ козьлери тегерекленип кеттилер.

— Шай олса, къардашым,— деди Азамат,— вакъытны созмакъ олмаз. Мен ярындан насосны тамирлемеге киришейим.

— Аньлаштыкъ, Азамат агъа. Сиз оны тамирлеп битирген сонъ, къыскъа бир топлашув джыярмыз да, меселени коллективде музакере этермиз. Адамларгъа япыладжакъ ишни тюбю-тамырынен аньлатсакъ, эминим ки онъа эр кес къолтутар.

...Эртеси куню Азамат агъа иш урбаларыны кийип, эр кеснен берабер саат докъузда автобазагъа кельди ве дос-догъру демир оба-

ларына бейъзеп яткъан насосларнынъ этрафында чевирилип башлады. Оларнынъ эр бирини дикъкъатле козетти. Бирисининъ эсасы чатлагъаныны корип, «бундан шей олмаз», деп тюшюнди. Экинджисини ачкъанынен, валнынъ сынъганыны корип, тап чырайы къачты. Бунъа янъы вал къоймакъ керекеджек. Четтен энъ эскидже олып корюнген насоснынъ елькъуваны ёкъ, бир чокъ дигер къысымларыны чыкъарып алгъанлар. Кимге не керек олса, мындан тапкъанлар. Азамат экинджи насосны тамирлемекни ляйыкъ коръди. Валны алмаштырып, базы бир шейлерни деништирсем, насос мытлакъа ишлер, деп тюшюнди о. Ве тезден ишке башлады. Қысымларны чыкъарды, майлады, етишмегенлерини исе чиленгерлерге, фрезеровкаджыларгъа сымарлап азырлатты.

Беш кунъ дегенде, учъ «Андижанец» насосындан бирини ишлетмек мумкюн олгъан дереджеге кетирди. Сонъра о насосны ишлетип, гаражнынъ ортасында ерлешкен хауздан сувны чыкъарып биле бакъты.

Бир къач кунъден сонъ, автоишханеде топлашув олды. Анда ишханенинъ ёлбашчылары Азамат агъанынъ башлангъычы акъкъында сёйлеп, бу муим ишке эр кес къолтутмакъ кереклигини анылаттылар. Партия ве укюметимиз ярдымджи хозяйстволаргъа буюк эмиет берелер. Эм, акъикъатен де, онынъ Ашайт программасынынъ эдасына салмакълы иссеси оладжакъ.

— Азамат агъанынъ эсас макъсады,— деди директор,— эпимиз озъ къолларымызнен май тёкип, иштен чыкъаргъан топрагъымызны джевизлик багъчасына чевирумектир. Ля-

кин джевиз тереклери осип мейва бергендже, оларнынъ араларына помидор, хыяр, къавун-къарпыз сачып, коллективимизни теминлей-джек ола. Секиз-он йылдан тереклер буюген сонъ, оларнынъ арасына люцерна сачармыз. Пичен олгъан сонъ, ярдымджы хозяйство-мызда тувар да бакъмакъ мумкюн олур. Шимди исе, аркъадашлар, озюмиз май тѣкип хараплагъан, бус-бутюн иштен чыкъкъан бу топракъны берекетли топракъкъа чевирмек ичюн, чокъ иш япмакъ керек оладжакъ. Биринджиде, памукъ завоындан дѣрт-беш юз машина памукъ къалымтысыны кетирип тѣшемек лязим. Бу ерде шуны да айтмакъ иштейим ки,— деди о,— Азамат агъа багъчеван оларакъ, айлыкъсыз чалышаджакъ. Онынъ ичюн сизлер, халкъ арасында чагъанакъ денильген памукъ къалымтысыны джемаатчылыкъ эсасына ташырсынъыз, деген умуотте-миз. Бунъа насыл бакъасынъыз, аркъадаш-лар?

Отургъанлар арасындан: «Азамат агъа пек яхшы иш башлайджакъ ола. Алла къолай кетирсин»,— деген сеслер эшитильди. «Не къадар памукъ къалымтысы керек олса, о къадар ташырмыз. Бойле алидженап ишке ким къолтутмаз».

Директор бу меселеге екюн чекип, экин-джисине кечеджекте, даа учъ-дѣрт йыл эвельси автобазагъа ишке кирген Ленур къол кетирип, сѣз алды: «Азамат агъа олсун, башкъасы олсун, кимсенинъ бес-бедава чалышаджагъына инанмам. Айлыкъ алмаса, демек, помидор ве хыярларны базаргъа чыкъарып сатмакъны къарарлаштырадыр даа. Ойле фи-кири олса, эйиси ишке киришмесин. Эписи

бир биз оны якъасындан тутармыз»,— деди де, ерине отурды.

— Эр кесни озюнь киби беллеме, Ленур, деди сесини котеререк, Ленурдан авлакъча отургъан Февзи.— Азамат агъа буллюр киби темиз адам. О, эр бир ишни темиз-пак япа. Онынъ бу иши де чин къальбден япыладжакъына эминим. Сен озюнь, Ленур, достунъа биле бедава он тюр фиде бермесинъ. Мен сени билем! Лякин адамларгъа яхшылыкъ япаджакъ инсаннынъ гонълюни къырмагъа азыр турасынъ. Ленургъа джанынъыз агъыр-масын, Азамат агъа. Ишинъыз къолай кельсин.

— Бу меселе боюнджа сёйлейджеклер даа бармы?— сорады профсоюз тешкилятыннъ башы Титов.

— Аньлашылды,— деп эр кес ичюн джевап берди эсли-башлы айдавджылардан бири Нормурад.

— Бизде 123 самосвал бар,— деп сёзюни девам этти Василий Иванович,— эки афтада заводдан автобазамызнынъ эвельки территориясына эр бир машина дёрдер кере чагъанакъ ташымакъ керек оладжакъ. Бу теклифке разысынъызмы, самосвал айдавджы аркъадашлар?

— Бир лафсыз, эпимиз разымыз! Разымыз!— деди онларнен сеслер.

Сонъ арыкъ ачув меселеси боюнджа теклиф музакере олунды. Адамлар оны да талакъа усулынен откерирмиз, дедилер.

Топлашувнынъ сонъунда Азамат агъа къыскъадан чыкъыш япып, келеджек сене автобазанынъ ишчилери баягъы бедава помидор, хыяр, къавун-къарпыз аладжакъла-

рыны ишандырды, он йылдан сонъ исе, бу топракътан тонналарнен джеviz аладжакъларыны сѣйлегенде, гурьдели эльчырпмалар янъгырады.

Эртеси куню Азамат агъанынъ ёлбашчылыгында беш адам келип, демир парчаларыны оба-оба этип къоя башладылар. Адамлар акъшамгъадже алты машина толаджакъ къадар тотланып къалгъан, бир шейге кечмейджек, демирлерни, джыйдылар. Сабасына оларны машиналаргъа юклеп, Бекабад маден заводына ёлладылар.

Самосвалларнынъ айдавджылары да деген сѣзлерини ерине кетирдилер. Ишини къаранлыкъ тюшмезден эвель битирген айдавджылар дос-догъру памукъ темизлейиджи заводгъа барып, бирер машина чагъанакъ юклеп, автобазанынъ эвельки ерине бошатып кете башладылар. Азамат айдавджыларгъа акъшам устю чѣплюк бошатыладжакъ ерни косьтере, оларнынъ япкъан рейслерини эсапкъа ала, саба исе чагъанакъны йигирми-йигирми беш сантиметр къалынлыкъта яйдыра. Ниает, джеvizлик оладжакъ бутюн мейдан къалын памукъ чѣплюгинен ортюльди...

О йылы Мырзачѣльнинъ кузю ве къышы ягъмурлы-къарлы олгъан эди. Памукъ чѣплюкleri дымланып, чюрип башлагъанынен, чевре-четке фермадаки киби титис къокъу даркъалып башлады. Кубре къокъусу — берекет къокъусу олгъаныны яхшы анылагъан Азаматнынъ гонълю исе гъает хош эди.

Декабрьнинъ сонъларында къомшу Хамза адына колхоздан бир дане «Кировец» тракторы кельди. Умматкъул деген тракторджи

намуслы ве эмексевер яш экен. Азамат сабаннынъ устуне чыкъып, оны уйдурды. Олар берабер сабанларнынъ теренлигини арттырдылар, топракънынъ тегиз сюрюльмесине ириштилер. Ызаннынъ четлерине баргъандже бутюн топракъны юксек кейфиетте сюрюдилер.

«Сен иштен кьоркъма, иш сенден кьоркъсын», дегенлери догъру экен. Азамат энъ зияде арыкъ къазув ве сув чыкъарув ишинден кьоркъа эди. Бу исе бир кунъ ичинде чезильди. Янъы йыл арфесиндеки базар кунълерининъ биринде автобаза эр кишилер ичюн талакъа илян эттилер. Директор кьурджылыкъ тешкилятларынынъ биринден арыкъ къазыджи трактор сорап алды. Онынъ тарджа къазгъан арыгъынынъ артындан юрип, адамлар баягъы кенълештирип чыкътылар. Беш-алты адам каналнынъ ялысына насосны ерлештирдилер, даа бир группа ишчилер демир ёлнынъ тьююни тешип, анда труба кьойдылар. Азамат о куню ирригация боюнджа инженерлик вазифесини эда этти. Оны де насос ерлештириджилер арасында, де арыкъ къазгъан тракторнынъ кабинасында, де арыкъны кенълештирген адамларнынъ, де демир ёлнынъ тьююни эки тарафтан тешкен ишчилернинъ янында корьмек мумкюн эди.

Акъшам устю арыкъ къазылып битирильди, насос ерине ерлештирилип кьоюлды исе де кимсе эвине кьайтмагъа ашыкъмады. Адамлар каналнынъ ялысына, насоснынъ этрафына топландылар. Азамат насосны кочюрип, ишлетип башлагъанынен, шланг толып, арыкъкъа номай сув фышкьырды. Шлангнынъ кьаршысында тургъанларынынъ бири:

«Ура! Сув кельди!»— деп багъырып йиберди. Онынъ сесине онларнен дигер «Ура!» сеслери къошулды. Сувнен берабер арыкънынъ эки тарафындан адамлар да кеттилер. Эргашнен Февзи омузларындаки чапаларыны эллерине алып, сувнынъ тез акъмасына кедер эткен топракъ обачыкъларыны тегизлеп кетмекте эдилер. Ярым саат кечер-кечмез арыкъ суву, оладжакъ джевишлик мейданынынъ кенарына келип етти... Бу вакъыткъадже озюнинъ эеджанлангъаныны ачыкъ-айдын бильдирмеген Азамат, энди секириклемекте эди. Мына о эр кес эшитсин деп, бар сесинен:

— Бу ишинъиз ичюн сизлерге буюк тешеккюр!— деп багъырды.— Мырзачельде сув олса, аят оладжагъы белли. Сувны сизлер кетирдинъиз. Къалгъан иш менден.

— Берекет тымарына не вакъыт келеджекмиз, Азамат агъа?— бу мыскъыллы сес кимнинъки олгъаныны анълагъан Азамат:

— Кельген де сагъ олсун, Ленур къардашым, кельмеген де! Лякин бу топракътан алынгъан берекетнинъ лезетини тек озюнъиз дегиль де, бала-чагъаларынъыз биле бегенеджегине ант-емин этем,— деди.

— Емин керекмей, Азамат агъа,— деп лафкъа къошулды директор.— Сизинъ адий сёзюнъиз еминден де кучлю олгъаныны билемиз.

Талакъаджылар шенъ-шерамет эвлерине даркъалгъанда, бутюн кунъ чалышып болдургъан адамларнынъ козюнден кунеш де гизленип раатланмагъа азырланмакъта эди...

Эртеси куню сабадан Азамат резина чызмаларыны кийип, омузына кетменини алып, мейдангъа кельди. Уйлегедже ызанны дёртке

болуджи юксек паллар чекти, сонъра насосны ишлетип, сувны биринджи чекке догъуртты. Шу куню акъшамгъадже биринджи чектеки сув топракътан йигирми-йигирми беш сантиметр котерильди. Ерте къар олмаса да, геджелери он-он беш дередже сувукълар олгъан о къара къыш кунълеринде акъмагъан сув бузлап къала эди. Чекке йиберильген сувны да сабасына иидже буз къаплады. Учъ кунъ дегенде, къалгъан учъ дане чек де сувнен толды ве олар да буз тубюнде къалдылар.

— Тарла буз тубюнде къалдымы, демек, топракънынъ тузу эксиледжегине, памукъ къалымтылары толусынен чюрип, кубреге чевириледжегине эминим,— деди Азамат агъа къарысына.— Бу файдасыз топракъ зенгин берекет береджегине, джевиз фиданларыны вакъытында отуртсакъ, эписи ешереджегине энди ишанчым къавий.

Ызан буз тубюнде олгъан кунълернинъ биринде Азамат къарысыны янына отуртып, «Запорожец»нен Ташкентке кельди. Макъсady — эки-учъ кунъ юрип, анда яшагъан союзсолларынен корюшмек, эм де Шредер адына багъ-багъчаджылыкъ институтында джевиз фиданлары акъкъында лакъырды этип кельмек, «Сортсемовош» идаресинден помидор, хыяр, къавун-къарпыз урлукъларыны сатып алмакъ эди. Олар Чиланзарда яшагъан Сейран дайысынынъ огълунынъ эвинде токътандылар. Сейран ве онынъ къарысы Хатидже чокътан берли корюшмеген Азамат ве Сабриени къуванч иле къаршылап алдылар. Яхшы софра донаттылар, эркеклер бир шише беязны «ээдилер», къадынлар бирер къаде

шампан шарабы ичтилер. Эркеклер шишени бошаткъанларынен, япаджакъ ишлери, озьлерининъ аятлары, ойлары ве ниетлери акъкъында сѣйлеп башладылар. Азамат озюнинъ иши хусусында, мында, Ташкентке не ичюн кельгенини айткъанда, Сейраннынъ уфакъ, ем-ешиль тильки козьлеринде кыгъылчымлар ойнадылар.

— Учъ гектар топракъ! Ва... ай! Сен бир йылда он бинълернен пара къазанаджакъсынъ, Азамат!— деди о.— Бельки, мени де озюнье ярдымджы этип алырсынъ? Қъазанылгъан параны пайлашырмыз. Экимизге де яхшы олур: сенинъ ишинъ енгиллешир, Азамат, меним исе джебим къалынлашыр.

— Джан сыкъысындан ярдымгъа келем десенъ, кель, Сейран, лякин бир капик биле бермем.

— Я о да нечюн? Сангъа бес-бедава ишлейджегимми?

— Мен сени чагъыргъаным ёкъ, Сейран. Озюнь ярдым этейим дединъ. Пара меселесине кельгенде исе, озюм де бу иштен бир капик къазанмайджагъым. Ойле олгъан сонъ, сангъа насыл пара берейим?

— Пишкен себзелерни Ташкентке кетирип сатсакъ пара ичине комюлирмиз... Сангъа да етер, мангъа да...

— Мен Сейран, себзе сатмакъ о якъта турсун, ишлегеним ичюн мааш биле алмайджам. Бизим пенсиямыз экимизге богъурдакътан. Эр шеймиз етерли. Машинам да бар.

Эшиткен лафларындан Сейраннынъ тили тутулып къалды. О, тутукъланып:— О... о на-

сыл шей? Нечюн бес-бедава ишлейдженъ?— деди.

— Къыскъадан айгаджакъ олсам, кол-лективимиз манъа азбарынъдаки «Запорожец»ни багъышлады, мен исе адамларнынъ эйилигине джевап оларакъ, себзе етиштирип береджем ве джевизлик багъчасыны хатыра оларакъ къалдыраджам...

— Джанынъ агъырмасын, Азамат, лякин догърусыны айтмакъ истейим: сен де рамет-ли бабанъ киби шашма адам экенсинъ. «Запорожец» берген олсалар, яхшы япкъанлар, демек, яхшы намуслы чалышкъансынъ, урмет къазангъансынъ.

Азаматнынъ чырайы дивар киби бем-без олды, сонъ сагъ къолуны столгъа урды да:— Бабама токъунма, пезевенк, сенинъ бабанъ да ачкозь эди, сен де ойле экенсинъ,— деди ве еринден къалкъты, сесини котерип къарысына:— Тур кийин, Сабыр, кетейик,— деди. Сейран бирден сусты. Хатидженинъ исе мусафирлерге: «Этменъиз-эйлеменъиз», дегенлери чул тутмады. Азамат шу дакъкъасы къарысыны етеклеп, одадан чыкъып кетти.

Азамат ракъы ичкени ичюн, машинада башкъа сойларына барып оламадылар. О, машинаны Сейраннынъ эвинден бираз авлаккъа айдап токътатты. Қъары-къоджа «Запорожец»нинъ собачыгъыны чалыштыртып, сабагъадже машинанынъ ичинде юкъладылар. Сабрие отургъычларны яткъызгъан сонъ, зорнен олса да ерлешти, Азамат исе аякъларыны дюменнинъ устуне къойыл, ятмагъа меджбур олды. Сабрие къоджасынынъ къыйналгъаныны корип:— Сен, Йылдыз, керек вакъытында озюнъни тутып оламайсынъ,

лафны догърудан-догъру патлата къоясынъ. Онынъ ичюн де озюнъ къыйналасынъ. Деми шу ахмакъ Сейраннынъ лафына эмиет бермеген олсанъ, шимди сыджакъ ёргъан тюбюнде юкълайджакъ эдик, — деди.

— Бираз къыйналаджагъынъ ичюн багъышла мени, Сабыр, лякин чарем олмады, раметли бабама токъунгъаны ичюн, озюмни туталмадым. Адамлар башкъасына къыйметни озь нокътайи-назарындан кеселер. Онынъ бабасы колхозда анбарджы олмакъ ичюн, бир къач активист адамнынъ устюне ифтираязып, оларгъа нидже рухий азаплар чектирди. Меним бабам исе, озюнънинъ хаберинъ бар, бутюн омюри тютюн тарлаларында чалышты, озь эмегинен яшады, темиз, эмексевер адамларнен достлашты, арамтамакъ, ифтираджы кишилернинъ бетине тюркюрди. Бу серсем исе, о гъарипни акъаретлей. «Алматерегинден узакъ тюшмей», дегенлери догъру экен. Огълу да бабасы киби ачкозь, арамтамакъ. Ойле адам темиз инетлини анълармы? О, гедже-кунъдюз озь менфааты акъкъында тюшюне. Бу гедже къыйналсакъ да, Сабыр, о хусусындаки фикиримни бетине айткъанымдан мемнюним. Озюнинъ ким олгъаныны бильсин, арамтамакъ. Бойле сойлары халкъны масхара этелер. Бугунъден сонъ меним Сейран деген союм ёкъ! — деди о.

Тезден Азамат хурулдап юкълап къалды. Оны динълеп тургъан Сабрие апте де козьлерини юмды.

Эртеси куню олар ашханеге кирип, къушлукъ ашадылар ве Шредер адына институткъа барып, беш юз тюрп джеviz фиданы ичюн керек олгъан весикъаларны алдылар. Уй-

леден сонъ «Сортсемовощ»нынъ тюкянындан кереги къадар помидор, хыяр, къавун ве къарпыз урлукълары сатын алып, акъшам-гъа эвлерине къайттылар.

О йылы Мырзачёльге баарь эрте кельген эди. Азамат мартнынъ башларында Сейдамет деген шофёрнен берабер Ташкентке барып, парасы автоташхане тарафындан девлет банкына тёлленген беш юз тюр джеviz фиданы кетирди, шу заман оларны къурумасын деп, азбарнынъ кошесине комип къойды ве сачып битиргендже, оларны эр кунь суварып турмасыны Сабриенинъ бойнуна юкледи.

Эртеси куню къары-къоджа оларны сачмагъа тутындылар. Узунлыгъына ве кенълигине он метр ер ольчеп, терен чукъурлар къазып, фиданларны отуртып башладылар. Докъуз фиданны отурткъан эдилер, «Ишинъиз къолай олсун», деп Эргаш кельди. Азамат онынънен къучакълашып корюшти. Эргаш Азаматнынъ къолундан лескерни алып, озю чукъур къазып башлады. Лескер ерге яхшы киргенини корьген Эргаш:—Бойле топракъкъа не сачсанъ олур. Топракъ яхшы ишленген, машалла сизге Азамат агъа,— деди.

— Сен сагъ ол, Эргашджан, сенинъ ярдымынъ олмаса, мен мында бир шей япалмаз эдим. Энди бу якъы къолай: ишимиз яваш-яваш кетер.

Эргаш алты дане чукъур къазды ве ондан сонъ учевлешип фиданларны отуртып чыктылар.

— Бунъа ярым саат кетти,— деди Эргаш элиндеки саатке бакъып. Бу къадар фиданы отуртып чыкъмакъ сизинъ экинъизге

гъаеъ зор олур, Азамат агъа .Бельки, эки-учъ адам ярдымгъа ёлламакъ керектир?

— Ёкъ, къардашым, сагъ ол. Бу ишни, алла къысмет этсе, озюмиз бир афта ичинде битирирмиз,— деди де иляве этти:— Билесинъми, Эргаш, бу йыл фиделер ичюн парник азырлап оламадым. Онынъ ичюн помидор ве хыярны да къавун-къарпыз урлукълары киби дос-догъру тарлагъа сачаджакъым. Келеджек йылы исе, къысмет этсе, фиделер ичюн мытлакъа парниклер япарым.

— Насыл япсанъыз, япынъыз. О сизинъ ишинъиз, Азамат агъа. Ярдым керек олса, сёйлерсинъиз,— деди.

Эргаш оларнен сагълыкълашып, машинасына отурып, автобаза бетке ашыкъып кетти. Азаматнен Сабрие исе озъ ишлерини девам эттирдилер.

Фидан отуртув Азамат агъа къарарлаштыргъаны киби бир афта ичинде битти. Сыра-сыра отуртулгъандан сонъ, артып къалгъан он бир тюп джевиз терегини де тарланынъ кенарларына ерлештирип битиргенлеринен, Азамат теренден нефес алып:

— Шукюрлер олсун, устюмден бир агъыр юк тюшти,— деди.

Бу заман онынъ чырайы баарь кунеши киби кульмекте эди. О, бала киби секирик-леп, Сабриени къучакъланды ве чевре-четке бакъмадан, онынъ козьлеринден ве янакъларындан опип башлады. Сабрие къоджасынынъ бу къылыгъына айретленип: «Шаштынъмы сен, Йылдыз. Купе-кунъдюз бойле шей япмагъа утанмайсынъмы?» десе де, Азамат оны эппей вакъыт къучагъындан йибермеди. Ниаеъ о къолларыны къарысынынъ

белинден алды да быджагыны чыкъарып ташлады.

— Не япасынъ сен, Йылдыз, терлисинъ, сувукъланырсынъ,— деп токътатаджакъ олды оны Сабрие, олмады. О, энди элинде тутмакъта олгъан быджагынынъ енъинен бетининъ терини сюртти де, быджакъны даа деми отуртылгъан джеviz фиданымынъ тюбюне тешеди. Ве бирден багъдаш къурып, онынъ устюне отурды.

— Истесенъ, кель яныма отур, Сабыр!— о, ерге яйгъан быджакътан Сабриеге отурмакъ ичюн ер ачты, лякин къарысы: «Экимиз де сувукълансакъ, бизни ким бакъаджакъ?» деп, онынъ теклифини ред этти.

— Отурмасанъ, отурма, джаным, амма хатырыма тесадуфен бир йыр кельди, оны дикъкъатле динъле,— деди де, теренден нефес алып, акъ джигерини баарьнинъ темиз авасынен толдурып, яваштан башлады:

Мезарымы дерен де къазынъ,
Тарачыкъ олсун.
Къабиримнинъ сол янында, ах, анайым,
Севдигим олсун.
Къабиримнинъ сол янында, ах, анайым,
Севдигим олсун.
Севдигим олсун.

Мелевшелер ачкъан сонъра,
Къабрим ачылсын.
Къабиримнинъ устюне, ах, анайым,
Гуллер сачылсын.
Къабиримнинъ устюне, ах, анайым,
Гуллер сачылсын,
Гуллер сачылсын.

Азаматнынъ сеси къабаджа олса да, бу халкъ йырынынъ сёзлери ве макъамы эки-сине де терен тесир этти, гонъюллерини бошады. Олар бири-бирлерининъ козьлерине бакъып, башларыны агъырдан салламакъта эдилер.

Сукюнетни кене де Азаматнынъ къаба сеси бозды:

— Кейфинъни бозгъаным ичюн мени багъышла, Сабыр,— деди о.— Мен экимизнинъ омюримизни, коюмиздеки джеviz тереклери тюбюндеки ильк кере опюшкенимизни тасавур эттим,— деди.— Мына энди аятымыз да битмек узьре. Истесек де, истемесек де. Баре джеvizликни тездже осьтюрип олгъайдыкъ...

Къоджасыны насылдыр бир фикирлер сарып алгъаныны дуйгъан Сабрие оны тынчландырмагъа тырышып:

— Иншалла, козюмизни ачып-юмгъандже секиз-он йыл даа кечип кетер. Бу фиданлар ойле тереклер олсунлар ки, эр кес шашып къалыр. Мында бир джеvizлик орманы олсун, корьмелисинь...

— Эбет, джаным, эбет, мытлакъа олур,— деди Азамат. Берекети де автобазанынъ бутюн хадимлерине мына бу ерден етер,— о, сагъ къолунен богъазыны косьтерди.— Ондан да гъайры, джеvizлик ёлдан кечкен айдавджыларнынъ раатлыкъ ерине чевирилир.

Джаным, бу джеvizликни отурткъанымыз пек яхшы иш олды, чюнки, озюнь билесинь, джеviz тереги чокъ йыллар яшай, бири олмаса дигери, ич олмагъанда бу ерлерде яшагъанларнынъ бала-чагъалары, бу джеvizликни на-

сылдыр бир Азамат акъай сачкъан эди, деп адымы анъарлар.

Азаматнынъ лакъырдысы пек эеджанлы эди. Бойле вакъытларда къоджасынынъ юреги башта чапаланып, сонъра сыхъып башлагъаныны билъген Сабрие оны тынчландырмагъа ашыкъып:

— Етер, Йылдыз, бугунълик етер, озюнъни бас,— деди.

Азамат, къарысы онынъ сагълыгъы ичюн раатсызлангъаныны дуоуп лафыны кести. Сабрие де артыкъ агъызыны ачмады. Тезден Азамат лескерни омузына урып, Сабриенинъ къолтугъындан тутаракъ эвине тараф адымламакъта эдилер.

Мына, апрель де кельди. Азамат эр кунъ сабанынъ сааринден къаранлыкъ тюшкендже джеvizликте булуна. Сабрие онынъ уйлелик ашыны биле анда кетире. О, терек сырлары арасында сув акъмасы ичюн арыкъларны тездже ачып битирмеге, оларнынъ эки тарафына помидор, хыяр, эрте пишкен къавун, къарпыз урлукълары сачмагъа ашыкъа.

Эки афта ичинде о, Сабриенинъ ярдымынен бу ишлерни япып битирди. Топракънынъ эсас кысымына къавун-къарпыз, къалгъан ерге помидор ве хыяр урлугъы сачтылар. Сонъ Азамат насосны ишлетип, джеvizликни суварды. Тезден кунештен къызгъан, тойып сув ичкен топракътан экинлер ешерип чыкътылар, тереклер де бири-дигерининъ артындан ешилъ япракълар косътерип башладылар. Хаяллары акъикъаткъа чевирильмекте олгъаныны коръген Азаматнынъ къуванчына къуванч къошула. О, экинлерни чапалагъан-

да, урбалары терден джибине, лякин бол-
дурмагъанына озю биле тааджиплене. Бой-
леликле, Азамат бутюн вакъытыны джеви-
ликте кечирип башлады.

III

Апрель айынынъ башларында, уйлеге
якъын маальде джевишликке Сабриенен бе-
рабер капитан рутбесинде орта яшларда бир
адам кельди. О, Азаматнен гъает сыджакъ-
лыкънен корюшип, озюни таныш этти:

— Мен район арбий комиссариатында-
ным, Кузнецов Владимир Иванович олам.
Къыйметли вакъытынъызны алсам да, бираз
лакъырды этмек керекмиз, Азамат Мурта-
заевич,— деди о.

Азамат шашмалагъанындан, бираз инде-
мей турды. Бир шейлер акъкъында ойланды.
Ахыр-сонъу:

— Арбий хызмет ичюн яшы кечкен адам-
ны арбий комиссариаттан къыдырып кельсе-
лер, демек, лаф джиддий олмалыдыр,— деди
кулюмсиреп.

— Эбет, Азамат Муртазаевич, меселени
догъру анълагъансынъыз. Лаф Улу Ватан
дженкинде иштиракынъыз акъкъында кете-
джек.

— Я, сизде, арбий комиссариатта, олар-
нынъ эписи язылгъан да, Владимир Ивано-
вич.

— Догъру айтасынъыз, Азамат Муртаза-
евич, лякин базы бир языларымызны сизде ол-
гъан весикъаларнен тенъештирип бакъмакъ

керек оладжакъ, бир кере даа озюнъизнен субетлешмек лязим.

— Шай олса, эвге бармакъ керек. Весикъаларны янымда алып юрмейим, эбет.

— Эбет, Азамат Муртазаевич, ишинъизден къалдыргъаным ичюн афу этинъиз. Лякин мен махсус бу меселе ичюн кельдим.

— Ойле олса, бир дакъкъачыкъ бекленъ, мен шейлеримни джыйыштырайым.

Азамат тарла ичинде бираз юрип, саба ишке кельгенде, чыкъарып къойгъан быджагъыны ве сия къаракуль къалпагъыны, эвден сувукъ чай толдурып кетирген беяз алюмин чайнигини алып, Сабриенен бир шейлер хусусында лакъырды этип тургъан капитаннынъ янына къайтып кельди де, учевлешип эвге догъру кеттилер.

Мусафир ве Азамат юзюм сергисининъ тюбюндеки столнынъ этрафында отурдылар. Сабрие аджеле ичери кирип кетти ве тезден столнынъ устуне чечекли басма парчасына сарылы бир шей кетирип къойды.

— Иште, дженк девиринен багълы олгъан весикъаларымнынъ эписи мына бунынъ ичинде,— деди Азамат чечекли явлычыкъны ачаракъ.

— Риджа этем, таныш олунъыз, капитан аркъадаш.

— Сагъ олунъыз, Азамат Муртазаевич. Мен шимди къыгъытларны бакъып чыкъарым. Сиз исе къыскадан дженкнен багълы терджимейялынъызны язсанъыз, гузель олур эди.

Азамат кулюмсиреп, еринден къыбырмадан, капитангъа бакъып къалды. Капитан: «Язмагъа бильмей, гъалиба», деп шубеленсе

де, риджасыны текрарламагъа меджбур олды.

Азамат, не ичюндир, бирден чюкюндир киби къызарды. Сонъ утангъанындан, тутукъланып:— Оны беджерип оламам, Владимир Иванович,— деди.— Олгъаны-оладжагъы эки сыныф бильгим бар. Яхшысы, сиз кягъытларны бакъып чыккъъан сонъ, мен терджимейялымны сёйлерим, оюнюиз язарсынъыз.

— Яхшы,— деди капитан.

Капитан ашыкъмадан весикъаларны бакъып, оюнинъ джеп дефтерине бир шейлер къайд этип башлады, Азамат исе къарысынынъ элинден къаве дегирменини алып, оны тез-тез айландырды.

Капитан Кузнецов ишини битиргенинен, Азаматны давет этип, къаршысына отуртты да:— Сёйленъиз, Азамат Муртазаевич,— деди.

...— Мен 1941 сенеси июнь айынынъ 27-де Кърымнынъ Куйбышев район арбий комиссариаты тарафындан ордугъа давет этилдим. Украинагъа тюштим. Шофёрлыкъ зенатым олгъаныны козь огюне алып, мангъа «полуторка» машинасы бердилер. Аскерлеримизге снаряд, къуршун ве дигер силялар, ашайт ташыдым. Алты ай къадар дженкешкен сонъ, кысымымыз сарымда къалып, эсир алындыкъ. Мен эсирликке насыл тюшкенимни озюм де бильмедим, чюнки контузия олгъан эдим. Эсирлер лагеринде фашистлер бизлерни урдылар, ач туттулар, копек киби чалыштырдылар. Концлагерьден учь адам къошулып къачтыкъ. Эки кунь ве эки гедже ёл юрип, бир койчикке келип чыкътыкъ. О

ерде бири-биримизнен сагълыкълашып, башкъа-башкъа койлерге кеттик. Мени Анастасия Петровна, деген украин къадыны эвине алып тедавийледи ве саткъынлардан гизледи. Сонъ Анастасия Петровнанынъ ярдымы иле дагъдаки партизанларнен багъ тутуп, оларнынъ сафына къошулдым. Бу Ковпак реберлик якъан партизан отрядларынынъ бири эди. Бизим орду къайтып кельгендже, партизанлар сафында булундым, чокътанчокъ операцияларда иштирак эттим, эки кере яраландым. Ордумыз къайтып кельген сонъ, кене де онынъ сафына къошулып дженклештим. Гвардия сержанты унванында батальоннынъ болюгине реберлик яптым, Яссы-Кишинёв догърулышындаки, Брежнев шеэри, Гъарбий Украинанынъ азат этилюви ичюн олгъан дженклерде иштирак эттим. Бу дженклерде учь кере яраландым, лякин бахтым бар экен, сагъ къалдым, 1945 сенесининъ ноябринде демобилизация олдым. Хатырымда къалгъаны будыр, капитан аркъадаш. Қъайсы къысымларда дженкклешкеним, яралангъаным ве тедавийленгеним акъкъындаки весикъаларны, партизан билетимни корьдинъиз,— деди Азамат.

— Сагъ олуиъ, Азамат Муртазаевич. Сизнен корюшип, лакъырды эткениме пек мемнуним,— деди капитан беяз тишлерини косьтерип кулюмсиререк.

Бу арада Сабрие этрафкъа хош къокъу даркъаткъан эки фильджан къавенен тепсиде шекер кетирип, столгъа къойды. Бувлу къавени уфакъ ютумларнен ичерек, Владимир Иванович: О къадар урушларда иштирак этип, ич олмагъанда, бир мукъфат биле къа-

занып оламадыңызымы, Азамат Муртазаевич,— деп ташлады.

Азамат бирден джевапланмады. Бираздан озюни кьолгъа алып:

Шай олды, иште, капитан аркъадаш,— деди. Дженк дегени—бу эмек демек экен. Джанынъны авучынъа алып, гедже-куньдюз кьуршунлар тюбюнде чалышмакъ демек эди. Бизим улу Гьалебемизге дженкнинъ бутюн иштиракчилери озь иссесини кьоштылар. Лякин эр кеске муляфат етерми? Онынъ ич бир тюрлю тааджипли ери олмаса керек беллейим. Орден ве медаллернинъ чокъусыны командирлернинъ махсус вазифелерини беджерген дженкчилерге бердилер!

— Я сизге, Азамат Муртазаевич, шойле махсус вазифелерни эда этмек сырасы тюшмедими?

— Нечюн, меним болюгим де бир кьач кере муим вазифелерни эда этти. Командиримиз: «Сени ве дженкчилеринъни укумет муляфатларына такъдим этерим», деген эди. Лякин сонъра бу лафнынъ кьокъусы чыкъмады.

Бу лафтан капитаннынъ козьлеринде насылдыр бир сыджакълыкъ пейда олды, амма о индемеди, тек бир кьач кере башыны мусбет манада саллап алды. О, къавесини ичип битиргенинен:— Раатсызлагъаным ичюн багъышланъыз, Азамат Муртазаевич,— деди де, эв саиплеринен гъает сыджакълыкънен сакълыкълашып, азбардан чыкъып кетти.

— Хайырлысы экенми шу, Йылдыз?— деп сорады Сабрие раатсызлангъаныны дуйдурып.— Сенинъ арбий кечмишинъ онъа не ичюн керек олгъан экен?

— Озюм де ич бир шей анъламадым, Сабыр. Лякин хайырлы олгъанына шубем ёкъ. Ватаным огюнде чокъракъ суву киби темизим. Дёрт йыл ичинде эр кунь, эр саат ана топрагъым огърунда джанымны феда этмеге азыр олып, явуз душманнен дженкештим. Насыл чарпышмаларда булундым, къач керелер яраландым, лякин джаным сагъ къалды, о куньлерни хатырласам, Сабыр, насыл этип о атешлерден къуртулгъаныма озюм биле шашып къалам. Мен беллесем, Сабыр, онынъ себепчиси сен олсанъ керек. Санъа олгъан севгим, сенинъле корюшмек истегим мени эки кере сюнгу яраларындан биле къуртарып алды. Бир кересинде къолундан биньлернен яралы кечкен хирург мен тюзеле башлагъан сонъ, аркъамны таптап: «Машалла челиктен де къавий экенсинъ. Ич де сагъ къаладжагъынъа ишанмагъан эдим», дегени бир вакъыт хатырымдан чыкъмаз.

— Севгинъ, садыкълыгъынъ ве джесюрлигинъ ичюн сагъ ол, Йылдызым,— деди Сабрие козьлерини торландырып.— Бутюн омюр бою бири-биринъе севги ашламакъ, бири-биринъни бир бакъыштан анълап, дост-муаббет аят кечирмек — бу акъикъий бахт демек. Эбет, Йылдыз, ич олмагъанда, бир эвлятчыкъ да корьген олсакъ ,даа да яхшы олур эди амма...

Азамат теренден кокюс кечирди ,къара къашларыны котергенинен, кенъ манълайында терен ёлакълар пейда олдылар. О, къарысынынъ гоньлюни алмагъа ашыкъты.

— Сабыр, бу дюньяда эр тарафтан бахытлы адам, толусынен бахытлы къоранта бар деселер де, ич де инанма,— деди о.—

Бир эв бала-чагъасы олып, къары-къоджа исе копекнен мышыкъ киби яшагъан къорантада тырнакъ къадар бахыт бар беллейсинъми? Мына, Нариманнен Фатманы алайыкъ. Алты балалары олды, лякин къорантада бирлик ёкълугъындан, эписи чешит тарафкъа сепильдилер. Тюневин эшитсем, Фатма Нариманны мында къалдырып, Учкъудукъта яшагъан анавы зырзоп, ичкиджи Ильяс деген огълуна чыкъып кеткен. Энди о, факъыр, хастаджан Нариманнынъ алы не оладжакъ? Эминим ки, бичаренинъ агъызына сув тамызмагъа биле адам тапылмаз. Эвленгенлеринден берли копекнен мышыкъ киби яшадылар, ахыр-сонъу бойле олып чыкъты. Ёкъ, Сабыр, ойле яшайыш керекмей. Алла-тааладан къабирлеримиз де ян-янаша олгъаныны тилейим...

— Къабир акъкъында лакъырдыны быракъ, Йылдыз. Даа бизим ниетлеримиз буюк... ишлеримиз чокъ. Энъ эвеля, джеvizликни осьтюрмек керек.

Азамат къарысынынъ лафыны динълегенде, башыны саллай берип, разы олгъаныны бильдирип турды ве сонъра:

— Эбет, бу лафларнынъ кереги де ёкъ эди амма, Сабыр. Лякин анавы капитаннынъ келюви яшайшымызны аст-устъ этип къойгъан, халкънынъ башына акъылгъа биле ятмагъан къыйынлыкъларны кетирген дженк йылларыны хатырлатты... эски яраларны тазертти, оларнынъ устуне туз-бибер септи,— деди.

Азамат бу сёзлерни айткъанда, юреги сыкъ-сыкъ урып башлады, сонъра о, санки кельпеден иле сыкъып алынгъан киби олды.

О, буны къарысына дуйдурмады, лякин онъа уйлегедже джеvizликке бармайып, бираз эвде раатланаджагъыны бильдирди. Сабрие уйлелик емек азырламакъ ичюн, одадан чыкъкъанынен, Азамат еринден турып, сервантнынъ чекмеджесини ачып, андан валидол шишечигини алды да, беяз ялпакъ иляджнынъ ярысыны болип тилининъ туюбуне къойды ве даа якъында къарысы тиккен къырмызы къадифе миндерге созулды.

Валидолнынъ файдасы тийди. Бираздан агъры кечти. О, дивар бетке чевирилип, козьлерини юмды, лякин юкълап оламады: къафасында капитаннынъ суаллери доланмакъта эдилер. Дженкнинъ биткенине отуз йылдан зняде олса да, о, меним дженк девириндеки терджимейялымнен меракъланды. Себеби не? Арбий органлар боштан-бошкъа адамларнынъ башыны кутьмейлер. Ёкъса, бир олмайджакъ, пис адам устюме бир ифтира язып ёлладымы?

Капитаннынъ Азаматнен лакъырды этип кеткенине бир ай къадар олды. Бу куньлер ичинде джеviz фиданларынынъ эксериети тамыр атып, ешилъ япракълар чыкъардылар. Джеviz тереклерининъ арасындаки хыяр, къавун-къарпыз, помидор осюмликлери де баягъы козьге корюнип къалдылар. Ишининъ нетиджеси Азаматны гъает къувандырмакъта эди. Базыда буюк ёлдан кечкенде, джеvizликке кирип, Азамат агъа ве Сабрие аптеден ал-хатыр сорап кеткен автоишханенинъ реберлери, хусусан, Эргаш Аббасович къартнынъ ишинден пек мемнюн эди. Куньдюзлери джеvizликте булунып, токътамадан ишнен

огърашкъан, акъшамлары эвге болдурып къайткъан Азамат, бу куньлер ичинде капитаннынъ келип-кеткенини биле унутып йиберген эди. Лякин майыснынъ башларында Азамат капитан нафиле кельмегенини анълады.

Майыс 5 куню уйле маалинде джевизликке эеджанлы алда Эргаш келип чыкъты. О, адеттеки киби ал-хатыр сорап отурмадан, Азаматны къучакълады ве бирден:— Тебриклейим, джан-гонъюльден тебриклейим сизни, Азамат агъа,— деди.

Азамат айретте къалып:

— Нечюн тебриклейсинъ, хайырлымы шу? — деп етиштиргенинен, Эргаш лафны созып отурмадан:

— Не олур эди, Азамат агъа? Юксек мукъфатларнен даа! Даа догърусы, Ленин орденинен ве Шан-Шурет орденинен!— деди.

Азамат агъа зар-зорнен Эргашнынъ кучлю эллеринден къуртулып, меселенинъ асылыны анъламагъа тырышаракъ,— Насыл орденилер? Сен бу лафы къайдан алдынъ, Эргашджан?»— деп сорады.

Эргаш башта къартны тынчландырды, сонъ ашыкъмадан икяе этти:

— Даа ярым саат эвельси районнынъ арбий комиссары майор Ташмухаммедов телефон этип, сизинъ дженктеки хызметлеринъиз ичюн эки юксек мукъфатнен — Ленин ордени ве Биринджи дереджели Шан-шурет орденинен такъдирленип, экисини де о вакъытлары госпитальде булунгъанынъыз себебинен, алып оламагъанынъызны сейледи. Мукъфатларынынъ шимди район арбий комиссарлыгъына келип чыкъкъан. Майор оларны сизге Гъалебе куню арфесинде бермек кереклигини биль-

дирип, оларны насыл такъдим этейик экен — раатлыккъкъа чыкъмаздан эвель чалышкъан ери, яни сизинъ автоишханенъиздеми, яхуд арбий комиссарлыккътамы, деп сорады. Мен онъа сизинъ япаяткъан алидженап ишинъиз, сиз шимди де коллективнинъ азасы олгъанынъызны сёйлеп, мукъфатларны мытлакъа автоишхане коллективнинъ топлашувында такъдим этмек кереклигини айттым. Майор фикириме къолтутты ве ярын саат алтыгъа джемаатны топламакъ кереклигини бильдирди. Мына, иш бойле, къараман аркъадаш,— деп о, кене де Азаматны къучакълады.

Азамат Эргашнынъ къучагъындан къуртулгъан сонъ биле, тили тутулгъан адам киби баягъы вакъыт индемей турды. Онынъ вуджуды суву сыкъылгъан наргъа бенъзеп бошап кетти, аякъларындан такъат кесильгенинден, ерге йыкъыладжакъ киби олды. амма о, озюни къолгъа алды ве насылдыр бир кучъ оны аякъ усюнде тутып къалды. Лякин шу заман юрегининъ бир нокътасына балабан ине санчылгъан киби олды. О, агърыгъа чыдап оламагъанындан, бар къуветинен тишлерини сыкъты: козьлери къыйыштылар, чырайы безъз къыгъыткъа бенъзеп кетти. Буны бирден сечкен Эргаш онынъ къолтугъындан тутты, быджагъыны чыкъарып, ерге тёшеди де, Азаматны отуртаджакъ олгъан эди, лякин о, башыны терсине саллап, разылыкъ бермеди, эвине алып кетмесини риджа этти.

Олар экиси эвге якъынлашкъанда Азамат:

— Чокъ сагъ ол, къардашым, агъыры кечята, къолтугъымдан тутмасанъ да олур, эвге озюм кирейим,— деди. Сабриенинъ табиа-

тыны озюнинъ раметли анасынынъ табиаты киби бильген Эргаш, Азаматнынъ истегини анълады да, онъа итираз этмеди.

— Хош кельдинъ, Эргаш, хош кельдинъ, къардашым, озюнъни бу къадар сагъындыр-масанъ олмаймы,— деп къаршылап алды къоджасынен берабер кельген мусафирни Сабрие.

— Багъышланъыз, Сабрие апте, келин-нъиз иле не вакъыттен берли келип кетмеге ниетленемиз, ич де чаресини тапып оламаймыз. Ёлбашчылыкъ — олмайджакъ бир иш экен: мусафирликке бармакъ о якъта турсун, бала-чагъасынен биле корюшип тоялмай адам. Топлашув артындан топлашув — не башы бар, не сонъу,— деп йылмайды Эргаш.

— Айды, не япаджанъ, къардашым. Девлет адамынынъ иши ойле оладыр даа. Алла санъа сагълыкъ берсин де, ишинънен берабер къарт ол. Мастура ханым, балаларынъ сагъ-селяметлерми?

— Шукюр. Эр кес сагъ-эсен. Селямлары бар десем, яланджы олурым, оларнынъ бугуъ меним сизге келеджегимден хаберлери ёкъ эди.

— Айды, Сабыр, босагъа янында пулемёт киби тасырдамакъны токътатып, мусафирни эвге давет этсенъ олмаймы,— деди яваштан Азамат ве озю Эргашны одагъа теклиф этти.— Сен исе, джаным,— къарысына чевирилп, сёзюни девам эттирди Азамат,— бизге бир чайник кок чай кетир.

Азамат чай акъкъындаки риджасыны тышарыда махсус айтты: къарысы адеттеки киби мусафирнен берабер одагъа кирсе, онынъ сервант чекмеджесиндеки валидол

къутусына япышкъаныны кореджек ве кейфи бозуладжакъ эди. О исе Сабриени тюрлю хаялларгъа далгъаныны истемей...

Азамат валидолны тилининъ тюбюне къойды да, келип Эргашнынъ къаршысындаки миндерге отурды.

— Юрек меселесине мукъайт олмакъ керек, Азамат агъа,— деп лаф ачты Эргаш.— Тютюнни быракъып, яхшы иш яптынъыз, лякин, мен беллесем, къавени ур патласын, яндырасынъыз. Башта бир, Азамат агъа, экимлерге бакъынмакъ керек. Шимди «кокарбоксилаза» ве АТФ, деген яхшы иляджлар бар, бельки, экимлер олардан укол алмакъны тевсие этерлер. Эгер де, мында чокъ файда олмаз, деп тюшонсенъиз, Ташкентке алып барайым. Анда юрек хасталыкълары боюнджа буюк мутехассыс, профессор танышым бар. Онъа бакъынынъ. Насыл да олса, сагълыкъ акъкъында къайгъырмакъ керек.

— Сагъ ол, Эргаш. Профессор хусусында теклифинъ ичюн санъа буюк тешекюр. Тютюнни ташлагъан сонъ, озюмни пек гузель дуя башладым. Лякин къаве меселесине кельгенде, оны ичмектен бутюнлей ред этмек манъа къыйын. Къаведеки маделер меним къаныма баба-деделеримден кечкен олса керек. Сен озюнь Сочиге раатланмагъа баргъанда, кок чай алып кеткенинъни сейлеген эдинъ де... Сенинъ вуджудынъ насыл этип кок чайны талап этсе, менимки де шай этип къавени араштырса керек... Айтаджагъым, бу ичимликни юрегиме буюк зиян кетиргенини бильсем де, кесен-кес оны энди ичмем, деп оламайым. Шашыладжакъ шей, Эргаш, саба-

дан бир фильджан къаве ичмесем, озюмни къоймагъа ер тапалмайым, козьлеримнинъ нуру кесиле... Амма, насыл да олса, азайтмагъа тырышам: эмиет берген олсанъ, деми Сабриеге сен кельгенде, биринджи кере кок чай кетир, дедим. Умумен, сагълыгъым акъкъында айтаджакъ олсам, къардашым, бир шейге кедерленмеден я да эеджанланмадан, джеvizликте чалышкъанда, озюмни кьош чападжакъ ат киби дуям,— деп огдеки даа сагълам тишлерини косьтерип кулюмсиреди Азамат.

— Не де олса, «мотор»ынъызгъа мукъайт олунъ, Азамат агъа. Онынънен шакъа этмек керекмей. Деми юрегинъизнинъ агърысы тутмасына исе сизинъ халкънынъ ибаресинен айткъанда, мен «къабакъбаш» къабаатлым. О къадар йылдан сонъ мукафатларыныыз тапылгъанына гъает къувангъанымдан, сизнен сынъырсыз гъурурлангъанымдан, артыныогюни тюшонмеден, догърудан-догъру келип айттым. Багъышланъ мени, Азамат агъа!

— Сен не айтасынъ шу, Эргаш! Дюнья тургъандже тур! Дженктен сонъ меним омюримде учъ унутылмаз кунюм олды. Биринджиси — Сабрие аптеньни тапкъан кунюм, экинджиси — раатлыкъкъа озгъаргъан кунюнынъиз, учюнджиси — мына бугунъ. Бу хош хабарни исе манъа сен кетирдинъ. Балаларынынъ ферасыны коръ, къардашым!

Бу мааль гъыйкъылдап къапы ачылды ве одагъа элинде ачылгъан памукъ къутучыкъларынынъ ресимлеринен яраштырылгъан къырмызы чайникнен Сабрие келип кирди. Азамат еринден атылып туруп, ортагъа къонаны къойды. Сабрие къонаны чешит-тюрю

конфетлер ве татлыларнен донаткъанда, Азамат яры джиддий, яры шакъа тарзында:

— Бугуньки козьайдын хабери чайнен ювуладжакъкъа бенъзей, Эргашджан,— деп ташлады.— Бу меселе — о, ишарет пармагъыны кокюсининъ сол тарафына тийгизип алды,— олмагъан олса, сенинънен бир-эки къаде шарап патлатыр эдим. Я да меним сагълыгъым ичюн озь пайынъны ичесинъми?

— Ёкъ, чокъ сагъ олунъ, Азамат агъа! Иш вакъытында олмай, озюнъиз яхшы анълайсынъыз. Иштен сонъ олгъан олса, сизинъ бойле къуванчлы кунюнъиз ичюн пайнозюм де ичер эдим. Ярынки акъшамгъа исе, мен беллесем, Сабрие апте он-он беш адамгъа къарарлаштырып, стол донатыр. Мукафатларынынъизге такъкъандап сонъ, дос-догъру мында келирмиз. Бойле буюк вакъианы къайд этмемек...

— Не акъкъында сэйлешесинъиз шу, Эргаш? Насыл къозъайдын, насыл мукафатлар, насыл буюк вакъиа?— Сабриенинъ эеджанлы сеси Эргашнынъ лафыны больди. Къонаны донатмакъ ичюн, одадан-одагъа кечип чапкъалагъан Сабриенинъ къулакъларына патта-сатта илишкен базы сёзлер оны айретлендиргенинден о, озюни тутып оламады ве суаллерини ягъдыраберди.

Азамат ве Эргаш къуванчлы хаберни бу маальгедже Сабриеге айтмагъанлары ичюн, озьлерини къолайсыз дуйып, бири-бирлерине бакътылар, козьлеринен: «Ким сэйлейджек?» деген суаль бердилер. Азамат Эргашкъа: «Сен айт», деген мананы бильдирип, ишмар этти. Эргаш омузларыны сыкъып, агъызыны бургъучлады да: —

— Етти чапкъалагъанынъыз, Сабрие апте, миндерге отурынъ да, чайынъыздан бирер пияла тѣкюнъ, богъазым къурып кетти,— деди. Сабрие къоджасынынъ янына ерлешип, пиялаларгъа чай тѣкерек, козьлерини тѣгереклендирип, де Азаматкъа, де Эргашкъа бакъты. Эргаш меселени Сабриеге къыскъадан анълатмагъа меджбур олды. Сабрие лафны эшитип битиргенинен, къаршысында ят адам олгъанына бакъмадан, къоджасына сарылды, онынъ янагъындан опип хайырлады ве эллеринен юзюни къапатып, окюрп агълады. Бироздан озюни къолгъа алып:

— Анавы арбий адам келип лакъырды эткенде, акъылыма нелер кельгенини озюм билем. Орденлернинъ санбини къыдырып тапып, акъкъатны тиклемеге ярдым эткен адамлар юзер йыл яшасынлар,— деп козьлерини силебашлады.

Бир къач дакъкъадан Эргаш ишке ашыкъкъаныны бильдирип, аякъкъа турды. О, озгъарып азбаргъа чыкъкъан къары-къоджагъа ярын саат алтыгъа кийинип-къушанып автоишханеге кельмелерини бир кере даа хатырлатып, сагълыкълашты. Эргаш кеткеннен, Сабрие яш бала киби Азаматнынъ бойнуна сарылып, янакъларындан опыти.

Олар чай ичмекни девам этерек, экиси де адеттен тыш эеджанлы лакъырдыгъа тутундылар. Азамат:

— Капитан келип арбий ёлумны сораштыргъан сонъ, мен санъа, «Ватаным огюнде чокъракъ суву киби темизим», деп айткъан эдим де, Сабыр. Коресинъми, насыл олып чыкъты,— деди.

— Я, сен, Йылдыз, озюнънинъ дженктеки

иштирагинъ акъкъында манъа ич де тафсилатлы сѣйлемединъ де. Атта уруштан къайткъан кунълеринъде биле, олгъаны-оладжакъы: «Сени ич бир вакъыт унутмадым, Ватан огюнде озъ борджумны исе элял-пак одедим»,— деп башкъа бир шей айтмадынъ. Онынъ ичюн арбий киши келип, сенинъ дженктеки терджимейялынъны сораштыргъанда, мен озюмджесине бинъ дереден сув кетирдим. Инсанлыкъ алы, бельки, бир ерлерде аягъы тайгъандыр, деген шей акъылыма кельди. Сени бильгенимден берли, о вакъыт ильк кере самимийлигинъе шубе лекеси япыштыраджакъ олдым. Озь-озюмнен чекиштим. Шубе омюрге энъ дешетли шейлерден бири экен. Бойле шубе ичюн багъышла мени, Йылдыз!

Манасыз козьлерни къарысына тиклеп, вакъты-вакътынен пияладаки чайдан ютып, лафны динълеген Азамат агъызыны ачмады. О, насылдыр бир терен хаялларгъа далгъан эди. Одадаки бир къач дакъкъалыкъ сукюнет Сабриге саатлер кечкен киби дуюлды. Ниает о, ашыкъмадан, санки дерсинъ эр бир сѣюни терезеге чекип чыкъаргъан киби сѣйлеп башлады:

— Дженк йылларындаки омюрим акъкъында шубелеринъ ичюн джаным зерре къадар агъырмай. Шубе ичюн мен озюм ъл ачтым. О йыллары башымдан кечиргенимни санъа баштан-аякъ айткъан олсам, шубеге де ер къалмаз эди. Акъыкъат айтылмагъан ерде, шубе мейданына урлукъ сепиле. Мен исе санъа акъыкъатны айтмагъа джуръат эталмадым. Базы шейлерни кереги киби анълап оламазсынъ, мени къараларсынъ белледим...

— Нелер акъкъында сандыракълайсынъ шу, джаным Йылдыз?

— Ашыкъма, сабыр эт, Сабырым!— А, деген сонъ, Б демек де лязим. Бир шейни башлагъан сонъ, онынъ сонъуна чыкъмакъ керек. Дженк вакъытында башыма келип кечкенлерни кыскъадан олса да, динъле.— Азамат чайниктен энди баягъы сувугъан чайны пияласына тѣкти де, ондан бир къач ютум ичип, икяесини башлады:

— Сенинънен сагълыкълашып чыкъкъанымдан алты кунъ кечкен сонъ, Украинадаки Староконстантинов деген уфакъ шеэрининъ дживарындаки арбий кысымгъа келип тюштик. Мени топчулар полкуна шофёрлыккъа тайин эттилер. Бир ярым тонна юк ташыйджы эфсаневий «полуторка»ны бердилер. Дѣрт кунъден сонъ аджеле-аджеле джебѣге ёлладылар. Юз километр къадар ёлны кечип, Тернополь шеэрининъ дживарларына келип чыкътыкъ. Топ батареяларына снарядлар ташып башладым. Аскерлеримизни о мааль эм къарада, эм авада бизден бир къач дефа къуветли олгъан фашистлернен арсланлар киби котеклешкенлерининъ шааты олдым. Амма кучьлер тенъ олмагъаны себебинден, бизлер арткъа чекильмеге меджбур эдик. Эр кунъ бомбалар ве снарядлар бурчакъ киби ягъгъан ерлерден кечип, батареялардан батареягъа снаряд ташыдым, яралыларны уруш мейданындан сагъ-эсен чыкъарып, госпитальге еткиздим, арткъа чекильгенде исе, топларны машинанынъ артына тиркеп алып кеттим. Къысымымыздан нидже-нидже шофёрлар машиналарынен берабер фашистлернинъ бомбаларындан кокке

савурылдылар, душман топларынынъ атешлеринден эляк олдылар. Меним исе ич бир еримни къуршун тырнамады. Командирлернинъ берген эмирини аля дереджеде эда этип келе бердим. Эки ай ичинде менимнен берабер дженкте иштирак этип башлагъан шофёр, аркъадашларымдан кимсе къалмады. Эбет, оларнынъ ерине башкъалары кельдилер. Олар манъа, «наш старичок» — бизим къарт, деген лагъап къойдылар. Янъы кельгенлер де бирининъ артындан дигери эляк олабердилер, мен исе эп сагъ-селяметим.

— Мен сени бефтандан-бефтан Йылдыз, деп адландырмагъандырым, джаным. Бу лагъапны санъа, йылдызнынъ чокъ йыллар сёнмесин деген ниетнен де берген эдим.

— Сагъ ол, Сабыр. Алла санъа да узун омюрлер берсин.

— Алла сенден айырмасын. Багъышла, джаным, лафынъны больдим. Девам эт. Къулакъларым сенде.

Азамат пияласыны котерип, агъызыны сылатып алды да, девам этти:

— Айтаджагъым, койлер артындан койлерни, шеэрлер артындан шеэрлерни явуз душмангъа ташлап чекильмеге меджбур олдыкъ. Мен де командирлеримнинъ эмирини беджерип, сагъ къалгъан аскерлеримизнен берабер машинамы куньдогъуш бетке айдадым. Шай этип, дёрт ай ичинде мешур комюр оджакъларымыз олгъан ерге — Донбасскъа келип чыкътыкъ. О ерде шойле бир уруш олды ки, ернен кок къарышып кетти, десем, ялан олмаз. Бизлер шеэрни къорчаламакъ ичюн, элимизден не кельсе, оны яптыкъ, немселер шеэрни басып алмагъа тырыштылар...

...Иште, шу урушта машинамы айдап кеткенде, «полуторкам» танккѡа кѡаршы минагѡа расткелип патлады. Мен озюм бу адисени хатырлап оламайым. Эссиз яткѡаным. Озюме кельген сонѡ, госпитальде яткѡанымны, госпиталь исе немселернинѡ элинде кѡалгѡаныны анѡладым. Шай этип, эсирлик аятым башланды...

— Не? Эсир? Немселернинѡ элине тюштинѡми? Я нечюм бу вакѡыткѡадаже буны манѡа айтмадынѡ? О мыйыкѡсыз хынзырларнынѡ панджасындан насыл кѡуртулдынѡ, джаным?— Сабриенинѡ сеси кѡалтырай, козьлерининѡ тюбюни бурюшиклер кѡаплап алдылар.

— Ашыкѡма, джаным! Эписини айтырым,— о, чайы сувып кѡалгѡан пияланы агѡызына кетирди. Сонѡ кене де хатырлады:

— Бизлерни Украинанынѡ кунѡбаты-шималь тарафында ерлешкен арбий эсирлер ичюм кѡурулгѡан лагерьге кетирип кѡападылар. Лагерь тыпкѡы киноларда корьсегкенлери киби эди, этрафы эки кѡат тикенли теллернен кѡоралангѡан, эр бир элли метр ерде автоматлы сакѡчы, яшагѡан баракларымыз малханелер киби, ашымыз,— копеклер биле ашамайджакѡ боткѡа. Сабанынѡ сааринден козь кѡаранлыгѡынадже орманлыкѡта чалышамыз, кѡоджаман тереклерни кесип, агѡач азырлаймыз. Этрафымызда автоматлы сакѡчылар. Эки-учѡ ай кечкен сонѡ, адамлар ачлыкѡтан, чыдап олунмайджакѡ эмек ве бараклардаки дымлылыкѡ эм де авасызлыкѡтан агѡыр хасталыкѡларгѡа огѡрап башладылар. Чалышмагѡа ярамагѡан адамларнынѡ исе оларгѡа кереклиги ѡкѡ эди. Кунѡ сайын

баракларда адамлар азлашып башладылар. Сонъра аныласакъ, оларны лагерьден бираз четке алып барып атып ташлай экенлер. Къалгъанлар да кунь-куньден озюнинъ бойле къара дакъкъасы якъынлашкъаныны дуя эди. Бойле дакъкъаныны беклеп отургъанындан, эбет, тездже ольгенинъ яхшы. Эки достумнен берабер — Александр ве Анатолийнен (оларнынъ адларыны ольгендже хатырымдан чыкъармам) мытлакъа къачмакъ къарарына кельдик. Иште, бир кере къаранлыкъ тюшкен маальде иштен къайткъанда къачмагъа сыра кельди. Эки кунь ве эки гедже сакъланасакълана, куньдогъуш тарафкъа догъру юрдик. Ачлыкъкъа насыл чыдадыкъ, озюм де бильмейим. Олюм панджасындан къуртулып, азатлыкъкъа чыкъкъанымыз, кучь-такъат берсе керек. Не де олса, учюнджи куннинъ сабасына бир уфачыкъ, къыркъ-элли эвли койчикке келип чыкътыкъ. Къуванчымыз сынъырсыз олгъанындан, бири-биримизни къучакъландыкъ. Лякин къуванчымыз чокъкъа сюрмеди, тюшюнджеге далдыкъ: «Койде немселер бармы-ёкъмы? Онынъ ичюм анда эпимиз бармакъ керекмизми-ёкъмы? Арамызда яшы буюкче ве окъумышча олгъан Александр «Койге бир адам барып кельмек керек»,— деген теклиф берди. Барып койдеки вазиятни этрафлыджа бильмек лязим эди. Бу ишни мен бойнума алдым. Достларым: «Пек мукъайг ол»,— деп мени озгъардылар.

Мен койнинъ эки сокъагъындан бирине аякъ баскъанымнен, чевре-четтеки сукюнетни копеклернинъ афырувлары боздылар. Олар къырмызы кираметли эвчиклернинъ къоралары янына келип афыралар, лякин сокъакънынъ эки тара-

фындаки эвлернинъ ич биринден кимсе башыны биле косьтермей. Зан этсем, адамлар меним ёлакълы урбаларымны, бир къарыш узунлыгъындаки сакъалымны корип къоркъсалар керек... Ниает, эвлернинъ биринден яш къадын чыкъты. Оны корьгенимнен, къолумны саллап, озюме давет эттим. О, сакъына-сакъына къоранынъ янына кельди.

— Мен совет аскерим,— лагерьден учь адам олып къачтыкъ,— дедим.

Къадын тюшюнип турмадан, мени эвге давет этти. Оада еди-секиз яшларында къара сачлы, сия козьлю дюльбер огъланчыкъ агъызыны къарылгъач киби ачып, манъа бакъып турмакъта эди. Одагъа киргенимнен, тазе сют къокъусы мийиме ургъанындан, башым айланды, нефес алувым чалтлашты. Къадын вазиятимни анълады, гъалиба, къолтугъымдан тутып, стол башына кетирип отуртты. Ве шу заман столнынъ устюнде кучючик бардакъта сют, бир къач тилим чавдар отьмеги ве кирамет чанакъны толдурып, къартоп кетирип къойды да: «Башта ашанъ, къарынынъызны тойдурынъ, сонъ лакъырды этермиз»,— деди.

Мен башта бир мешребе сют ичтим, артындан сюгнен отьмек ве къартоп ашадым. Шу адий емеклернинъ лезети аля бу куньгедже агъызымда тура... Къадын иле олгъан субеттен мен онынъ къоджасы Никола джебэге кеткенини, амма 185 куньден берли ондан ич бир хабер олмагъаныны, хуторда немселер яшамаса да, лякин бир афта-он кунь ичинде олар мытлакъа мында келип, партизанларны араштыргъанларыны, даа якъында эр кесни къыйырчыйыр этип, он еди осьмюр яш ве къызы Германягъа алып кеткенлерини, тинтювлер оть-

керип, адамларнынъ баягы айван ве захирелерини джыйыштырып алгъанларыны аягъа алдым.

— Хуторынъызнынъ эалиси немселерге насыл бакъа? — деп сорадым ондан.

— «Кой копексиз олмаз», дегенлери киби, бизде де бойле копеклер ёкъ дегиль. Староста ве онынъ сой-сопларындан гъайры (олар да баштаки кулаклардан), эр кеснинъ фашистлерни кореджек козю ёкъ.

— Деми немселер партизанларны араштыралар, дединъиз. Бу араштырувларнынъ себеби неде? Я да бу этрафларда партизанлар пейда оларармы?

— Догърусыны айтаджакъ олсам, озюм оларнен расткелишмедим, амма олар орманларда пейда олып башлагъанлар, деген миш-мишлер бар,— деди къадын.

— Я адамлар ненен кечинелер, къоранталарыны насыл бакъалар? Месея, озюнъиз насыл кунъ кечиресинъиз?

— Азбаргъа къартоп сачам. Онынъ эсас къысымыны район меркезиндеки базаргъа алып барып сатам, ерине захире алам. Шимдилек азбарында бирер сыгъыры олгъан аилелернинъ малларына тиймедилер. Сыгъырнынъ сютюни ичемиз, къаймакъ, ягъ япып кечинемиз. Эбет, немселер кельгенинден берли этнинъ къокъусыны биле унуттыкъ,— деди о.

Эр шейни сораштыргъаныма тааджипленген къадын манъа:

— Эписини бу къадар темель-тамырындан билъмек истегенинъизнинъ манасы неде? — деп суаль бермеге меджбур олды.

Мен къадынгъа учюмизини де бир ерлерде гизленип, сонъра чаресини тапып, партизан-

ларгъа къошулмакъ ниетимиз олгъаныны сѣйледим. «Сизинъ хуторда бунъа имкян тапылмазмы экен?» — дедим.

Къадын бирден джевап бермеді. Тюшюнджеге далды.

Бираздан:

— Хуторымызда бу меселе акъкъында кимсенен лакъырды этип оламам,— деди.— Чюнки адамларнынъ аяты агъыр. Чокъ къоранталарда ишке ярагъан къадынларнен берабер къартлар ве яш балалар барлар. Къомшуларнен лакъырды этсем, теклифимни ред этерлер, деп чекинем. Ред эткен сонъ исе, келишмеген лафлар чокъ олур. Амма бир адамы, меселя сизни, мен озюм гизлеп бакъа билем. Биз не ашасакъ, сиз де оны ашарсыгъыз. Партизанларгъа къошулмакъ меселесине кельгенде, онынъ да бир чареси тапылыр,— деди де токъталды.

Бир къач дакъкъа о да индемеді, мен де. Сонъра къадын лафыны девам этти:

— Аркъадашларынгъыз акъкъында исе не айтмакъ мумкюн? Менимдже, олар башкъа хуторларгъа бармакъ кереклер. Бу ерден орман ичинден куньдогъуш тарафкъа кетильсе, бешалты километрден «Девятихатка», «Лесная» деген хуторлар бар. Анда да яхшы адамлар тапылыр. Оларнынъ экиси де, эр итимал, айрыайры хуторларгъа гизленселер, гузель олур эди. Сиз исе, энди эвни билесингиз, мында къаранлыкъ тюшкен сонъ келинъ. Адамлар чыкъып кеткенингизни... корьсинлер, къайтып кельгенингизни исе... керекмей.

Мен къадынынъ айткъанынен разы олып, «аркъадашларымнен лакъырды этип бакъайым» деп, отургъычтан котерильген эдим, о, «бир дакъкъачыкъ токътанъ», деп мени ериме отуртты.

Ве тезден элиме тегерек тавада пишкен чаздар отьмегининъ ярысыны ве эки бучукъ-учъ литралыкъ бардакъ толу сют туттурды.

— Бу аркъадашларынъызгъа,— деп анълатты о.— Багъышласынлар, башкъа азыр ашым ёкъ эди. Къартоп пиширмек биле бирден хаялыма кельмеди.

Мен къадынгъа буюк тешеккурлер бильдирип, сагълыкълаштым ве кельген ёлумнен артыма къайткъанда, копеклер кене де афырмакъта эдилер, азбарда исе чапкъаламакъта олгъан балачыкълардан гъайры кимсе корюнмей эди.

Александр ве Анатолий отьмекке атылдылар, оны кесек-кесек парчалап, агъызларына тыкъып, артындан бардакъны къолдан-къолгъа авуштырып, богъула-богъула сют ичтилер. Бу мааль оларнынъ юзьлериндеки эр бир нокъта бармагъа ер тапалмай, козьлерп исе еринден атылып чыкъаджакъ киби эдилер. Мен де украиналы къадыннынъ къаршысында бойле ашадым, гъалиба, деп раатсызландым. Лякин бирден ондан чекингенимни козь огюне алып, баягъы тынчландым. Мен ондан утанып, ачлыгъымны дуйдурмамагъа тырыштым. Демек, бойле къоркъунчлы корюнмегендирим. Бу заваллылар исе кимден утансын, кимден чекинсинлер... Учюмиз де бир дереден сув ичкен адамлармыз да.

Бу вакъытта тышары къапы бир къач кере такъылдады, артындан «Сабрие-апа, а Сабрие-апа», деген къадын сесп эшитилди. Сабрие афу сорап, юкълап джансызлаанып къалгъан сол аягъыны сюйреклеп, тышарыгъа ашыкты. Энди хаялгъа далгъан Азаматнынъ козьлери огюнде исе о маальдеки адиселер биридигерининъ пешинден тюш киби кечмекте эди.

лер... Мына о, достларына кьадыннен олгъан лакъырдыны бирер-бирер анълатты. О, лафыны битирген сонъ, баягъы вакъыт кимсе индемеди. Ахыр-сонъу сельби бойлу Александр кьансыз юзини сым-сия этип кьаллагъан гуръ сакъалыны кьашып, дей:

— Кьадыннынъ фикирине кьошулам. Биз айры-айры хуторларда гизленмек керекмиз. Анълагъаныма коре, Азаматнынъ энди ери азыр. (О, пек шакъаджы йингит эди). О, озюнинъ дюльбер хохлушкасына барсын (о, беяз тишлерини корьсетип, зар-зорнен куле ве сагъ козюни кьыма). Биз исе, Анатолий, сенинъле куньдогъуш бетке яваш-яваш адымлайыкъ, кьадын айткъан хуторларны тапайыкъ. Башымызгъа не язылгъан олса, оны корермиз...

— Сонъки джумленъни анъламадым, достум, дейим мен онынъ лафыны болип.— «Башымызгъа не язылгъан олса, оны корермиз», дегенинъ, ольсек олермиз, кьалсакъ, кьалырмыз, кьайтадан фашистлернинъ элине тюшсек тюшермиз, дегенге бенъзей. Бойле хаялларгъа исе кьафаларымызда ер олмамакъ керек. Мен шимди сизлернен сагълыкълашыр экеним, мытлакъа сагъ кьалып, тез вакъытта партизанларгъа кьошулып, ана-топрагъымызны, кьадынларымызны, ана-бабаларымызны ве сой-сопларымызны акъаретлемекте олгъан фашистлернен сонъки нефесимедже курешеджегиме ант-емин этем! Душманнынъ элине тюшкендже, озь-озюмни гъайып этерим. Концлагерьде корьгенлеримиз эр биримиз ичюн бир омюрге етсе керек.

— Азамат догъру сейлей,— деп кьолтута манъа орта бойлу, кенъ омузлы Анатолий. — Бизим такъдиримиз энди озюмизнинъ элимизде. Мен озюм энди душманнынъ панджасына тюш-

мем. Эминим ки, партизанларны тапарым. Оларнен берабер фашистлерден акътыманымы алырым. Концлагерьге къайтып баргъандже, дженк мейданында олерим. Бунъа сизлернинъ огюньизде ант-емин этем!

— Ошлу инсанларсынъыз, шакъаны да анъламайсынъыз. Мен сизге баш язысы меселесини энъкъастан сёйледим, — дей Алексей кулюм-сиреп. — Сизлер не айтаджакъ экенсинъиз, — дедим. Мен де сонъки нефесимедже душманнен амансыз курешеджегиме емин этем!

Биз къучакълашып сагълыкълашамыз. Олар ормангъа кирип кунъдогъуш бетке кетелер, мен артларындап бакъып: «Бир даа корюшмек къысмет олур экенми?» деп тюшюнем.

Ниает, къаранлыкъ башта орманны баса, тезден хутор да козьден джоюла, тек базы бир эвлерининъ пенджерелеринде чыракъларнынъ зайыф ярычыкълары сечиле. Хуторгъа догъру ёл алам. Бараджакъ эвим ерлешкен сокъакъкъа бурулгъанымынен, кене де копеклер афырып башлайлар. Оларнынъ сеслерине джевап оларакъ, базы бир пенджерелердеки ярыкълар сёнелер...

Азбаргъа киргенимынен, къапы ачылды, анълашкъанымыз киби къадын мени беклеп турмакъта экен...

Бир къач дакъкъа ичинде Азаматнынъ козьлери огюнден о гедже ильк кере украин амамында ювунып, устюне Анастасия Петровнанынъ къоджасы Миколанынъ урбаларыны кийип, дер маальгедже лакъырды этип отургъанлары, Настя, огълу Серёжаны: «Эвде адам олгъаныны кимсеге сёйлеме сакъып», деп тенбилегени, учюнджи куню исе хуторгъа немселернен полицайлар келип, тинтюв япкъанда, Настя оны суву къуру-

гъан къую ичине гизлегени, кинокадрларгъа бенъзеп, бирер-бирер отъмекте эди. О, адий украин къадынында не къадар инсаниетлик, алидженаплыкъ, джесюрлик бар. Эбет, акъикъий джесюрлик! — немселер онынъ эвинде гизленгеними билъген олсалар, менимнен берабер оны да, огълуны да шу ерде атып ташлайджакъларыны о яхшы анълай эди.

О, пльк сефер къуюгъа гизленген кунюни (о, бундан сонъ даа эки кере бойле япмагъа мелжбур олды) хагырлар экен, истер-истемез кулюмсиреди. Эбет, энди баягъы яшкъа кирген Азамат ичюн, о яшлыкъ довиринде олып кечкен бу вакънавы козь огюне кетирмекнинъ озю бир дешет эди.

... О геджеси Азамат эвельки геджелери киби онъа айырылып берилъген одада, Настя ие огълунен берабер къаршы одада яттылар. Амма бу гедже Настя одалар арасындаки къапыны нечюндир ачыкъ къалдырды. Бунъа дикъкъат эткен Азамат: «Гъарип, немселерден пек къоркъты», деп оны алжыды, лякин индемеди — озь ерине союнып яткъан ят къадынен лакъырды этмеге чекинди. О, севимли Сабриесини, тувгъан коюни хатырлады: «Бугунъ мени немселер коръген олсалар, эм Сабриенен, эм коюмизнен эбдий сагълыкълашмакъ керек эдим», деп окюнди. «Душмандан бугунъки киби гизленмек эркек киши ичюн масхаралыкъ бир иш, кучь-такъатымны баягъы топладым. Энди партизанларгъа къошулмакъ ичюн ёл араштыра башламакъ кереким», деп тюшонмекте эди, одалардаки сукюнетни башга Серёжанынъ енгиль хырылтысы бозды, даа бираздан Настянынъ сеси эшитильди:

— Даа юкъламайсынъызмы, Азамат?

— Ёкъ, Настя, юкълап оламайым. Бугунь олып кечкен шейни тюшонем. Буюк инсанет-лигинъиз ве джесюрлигинъиз ичюн сагь олунъыз! Мени тапкъан олсалар, яш башынъызнен сизни де гъайып этер эдилер.

— Атып ташласалар да янмаз эдим, Азамат. Тек бичаре огълумны аджыйым. Оны осьтюрмек ичюн яшамакъ истейим.

— Я нечюн шай дейсннъиз? Сиз яш, сагълам, дюльбер къадынсынъыз. Тезден немселерни мытлакъа топрагъымыздан къувармыз, бу агъыр кунълер де кечип кетерлер. Миколанъыз да къайтып келир. Аят кене де девам этер.

Бу лафларгъа къомшу одадан джевап эшитилъ-меди. Бунъа тааджиПЛенген Азамат:

— Нечюн индемейсннъиз, Настя? — деп со-рамагъа меджбур олды.

Настя яваштан Азаматкъа эшитилр-эши-тильмез сеснен, утангъанындан сёзлерни созып, тутукъланып джевап берди:

— Сесимден Серёжа уянмасын деп чекнем. Баланынъ анавы бугуньки айванлардан къоркъкъаны да етер...

Азамат бирден не айтаджагъыны билъмесе де, вуджудында къайдандыр пейда олгъан къырмыскълар юрп башлагъан киби ис этти. Ве сонъу не оладжагъыны тюшонип турмадан:

— Настя, келинъ бу якъкъа якъын... мында лакъырды этермиз,— деп ташлады.

Настя бу лафны эшигмегенден олып, онъа джевап бермеди, лякин къадыннынъ теҗенден кокюс кечирип, уфулдагъаны Азаматнынъ къулакъларына келип етти. Азамат: «Онынъ къафасында да менимкисиндеки киби тюрлю фи-кирлер бири-биринен давалашмакъталар, о, не

япаджагыны бильмей», деп ойланганда, кьомшу одадакн демир кровать гыйчылдады: Настя тешегинден турып, полгъа аякъ басты. Азаматнынъ юреги еринден атылып чыкъаджакъ киби чапаланды... Шу геджеси олар дер маальгедже бир тешекте яттылар. Бундан сонъки геджелер де ойле кечтилер...

Аджеле ачылган къапыда пейда олган Сабрие: «Багъышла, Йылдыз, кьомшумыз Халима бир банка памукъ ягъы сорап кельген», деп озюнинъ эгленювининъ себебини анълатаракъ, кене де миндерге ерлешти.

Азамат исе икяени девам этмек кереклигини козь огюне алып: «Не япмалы? Настянен олып кечкен мунасебетимни сейлейимми ёкъмы? Сабыр меним вазнетимни анълар...» деп тюшюне башлагъан эди, лякин шу заман: «Отуз йылдан сонъ о меселени айтып, севимли Сабырымнынъ гонълюни кырмакъ не керек. Онынъ озю де яп-яш экенде, дёрт йыл кьоджасыз яшады да... Темиз адам лекелнини анълап олурмы?» деп мерамындап вазгечти ве апансыздан еринден турды, Сабриенинъ янына келип опынъ чал сачларыны сыйпады.

— Мен о кыйынлыкъларгъа сени беклеп чыдадым. Мытлакъа къавушаджагымызгъа ишанып, эр шейге къатландым. Ишанч буюк шей. Яхшы ниет — ярым девлет, дегенлери догъру экен. Сонъ, не олды, Йылдыз? О къадын санъа ярдым этмек ичюн чаре таптымы?

— Эбет, эбет, джаным. Сагъ олсун. О богъазымны бакъты, мени немсе ве полицайлардан сакълады. Гизленгенимнинъ отуз алтынджы куню дегенде, Анастасия Петровна:

— Мен ярын район меркезиндеки базаргъа бараджакъ олам. Бир топач сары ягъ джыйдым,

оны сатып, одыр-будыр алып келирим. Ве ондан да гъайры, белькн, партизанлар акъкъында бир малюматлар эшитирим. Партизанларны беклеп, эллеримизни къавуштырып отурмакътан чыкъаджакъ шей ёкъ, гъалиба,— деди.

Эртеси куню о сабадан базаргъа ёнеди. Акъшам устю исе онынънен берабер алтмышлардан кечкен олса да, даа теңдирист, сагълам бир адам келип чыкъты. Къарт менден къайсы къысылларда хызмет эткенимни, насыл этип эсир тюшкенимни, концлагерьден насыл къачкъанымны, къыскъасы, арбий омюримнинъ йипинден инесинедже сораштырды. Къаранлыкъ тюшкен сонъ исе, мен Анастасия Петровна ве Серёжанен сагълыкълаштым... Биз партизанларнынъ лагерине догъру ёл алдыкъ. Къарт орман ёлларыны яхшы бильгенине бакъмадан, яры гедже авгъан маальде бизлер партизанларнынъ лагерни этрафында булунгъанымызны анъладым, чюнки адымларымызны темиз рус тилинде айтылгъан: «Токътанъ, атарым», деген сес токътатты ве къоджамаи тереклер артындан сакъаллары кокюслерине еткен, эллеринде автоматларыны сыкъып туткъан эки адам пейда олды. Амма къартнынъ: «Базардан келем. Командирде ишим бар», деген лафыны эшиткенлеринен, оларнынъ бириси: «Пешимден юрюнъ», деп бизлерни лагерге алып кетти. Бир землянканынъ огюнде токътадыкъ. Тезден къартны командирге давет эттилер, бираз вакъыт кечкен сонъ, землянкагъа мени де алып кирдилер. Анда мени кетирген къарттан гъайры учъ адам даа бар эди. Отряднынъ командири, комиссары ве штаб башы учевлешип, менимнен суаль-джевап отъкердилер. Шу ерде кене садыкъ партизан оладжакъыма ант-емин эттим. Бойледже, эки йыл ве бир ай-

гъа джувукъ девам эткен партизанлыкъ омюрим башланды. Демир ёлларны патлатып, душман эшелонларыны кокке савурдыкъ, автомашиналарны якътыкъ, бинълернен немселерни ве Ватан ханлерини джезаладыкъ. Араба да айдадым, ашчы да олдым, онларнен кере диверсия группаларында ве разведкаджылар сафында булундым. Эки кере енгиль яраландым — сагъ аягъымдаки ве сол элимдеки тамгъалар, иште, партизанлыкътан къалгъан хатыралар. Э-э, аз къалдым, унутаяздым: партизанлыкъта булунгъаныма эки афта олдымы-олмадымы, гедже апансыздан командирнинъ землянкасына чагъырдылар. Ер тёлеге киргенимнен, козьлерим дёрт олды — къаршымда достларым Александр ве Анатолий отурмакъта эдилер. Кошеде, «буржуйка» собанынъ янында исе, даа бир эски танышым — мени партизанларгъа алып кельген къарт... Достларымнен агъа-къардашлар киби къучакълашып опюштим, къартнынъ эллерини сыкъып, «сагъ ол», дедим. Сонъундан анъласам, къарт мен къарарнен сёйлеген хуторларгъа барып, оларны араштырып тапкъан. Къарт, партизанларгъа душман акъкъында малюматлар кетирген, оларнынъ сафларыны толдурмагъа ярдым эткен гъает джесюр, буюк ватанпервер адам экен. Бир йылдан зияде Александр, Анатолий ве мен дженкявер операцияларда берабер иштирак этип, концлагерьден къачкъанда, бири-биримизге берген сёзюмизни ерине кетиргенимизнинъ шааты олдыкъ, бош вакъытларымызны да бир ерде отъкермеге тырыша эдик... Амма, языкълар олсун, эки достум да топрагъымызнынъ душманлардан толусынен азат олгъаныны корип оламадылар. Къыркъ учъ сенесининъ бааринде немселер лагеримизге къаршы

буюк сила ташлап, бизни сарып алдылар. Самолётлар арды-сыра бомбаладылар, танклар басып кельдилер. Бу урушта отрядымызнынъ ярысындан зиядеси, шу джумледен, комиссарымыз ве штабымызнынъ башы да эляк олдылар. Достларым да шу дженк мейданында къалдылар. Бизлер, сагъ къалгъанлар исе, къаранлыкъ тюшкешиден файдаланып, башкъа отрядгъа къошулмакъ макъсадынен, орман ичинден узакъ сеферге ёнедик. Эки гедже ве бир кунъ орман ичинде юрүп, батакълыкълардан кечип, дигер отрядгъа келип къошулдыкъ. Ве кене де баштаки киби душманнынъ кулюни кокке савура башладыкъ. Командирлеримнинъ эмирини эда этерек, чокътан-чокъ гизли операцияларда ве чарпышмаларда булундым. Оларны бирер-бирер санъа сёйлемеге аджет ёкъ, чюнки онынъ ичюн геджелер ве кундюзлер биле етишмез. Онынъ устуне, мызмызланып, лафны эгелеп отурмагъа севмегешини озюнь билесинъ де... «Чокъ лаф — эшекке юк», деп нафиле айтмагъандырлар бабаделеримиз. Къыркъ дёрт сенеси март экиде отрядымыз Совет Ордусынен къошулды. Бизим о маальдеки къуванчымызны тасвирлемек биле къыйын: чевре-четте гармошкалар чалына, тюркюлер йырлана, оюнлар ойнала, пулемётлар, автоматлар, тюфеклер ве пыштавлардан кокке догъру токътамадан аталар. Бизге буюк байрам кельди. Энди бизлер ичюн душманнен гизленип дегиль, ачыкъ-ачыкътан курешмек, бу йыллар ичинде чеккен акърансыз къыйынлыкъларымыз ичюн акътыман алмакъ девирни кельген эди. Мен кене де шанлы Совет Ордумызнынъ сафларында дженкклешип башладым.

Азамат энди чокътан сувуп къалгъан чайниктен пияланы толдуруп чай тёкип, ондан

бир ютум ичип агъызыны сылатты, артындан нефесини догърултып пияланы тюпледі. Ве энди теренден кокюс кечирди.

— Чырайынъ къачты, джаным. Болдурдынъ, гъалиба... Меним де, нечюндир бильмейим, беденим титрей...

— Манъа о куньлерни хатырлаткъандже, башымнынъ устюнде джеviz парласалар, енгильдже олур эди, Сабыр...

— Шай олса, бугуньлик етер даа, Йылдыз. Къалгъаныны башкъа бир вакъыт сейлерсинъ.

Азамат аркъасындан басып тургъан насылдыр бир агъыр юк акъырын-акъырын тайып тюшмекте олгъан киби ис этти. Онынъ чалмагъа азыр тургъан кеманенинъ теллерине бенъзеген, кергинлешкен синъирлери яваш-яваш бошамакъта эдилер.

Сабрие къоджасынынъ пайнозю къалып, бир аз раатланып, озюне кельмесине имкъян догъурмакъ макъсадынен:

— Шингендже этип бирер фильджан къаве пиширейимми? — деп сорады.

— Бир пияла сыджакъ кок чай ичер эдим. Озюнге исе не истесенъ, оны яп, Сабыр, — деди Азамат сакин давуш иле.

Сабрие одадан чыкъкъанынен, Азамат озюни къоджаман бир бошлукъкъа чомгъан киби дуйды. Чевре-четте сукюнет, санки дерсинъ аят токътагъан... О, отургъан еринден узаып, миндернинъ башында яткъан безз ястыкъны чекип алды да, онъа тирсегини таяп, бир къач дакъкъа ичинде енгильден хурулдап башлады. Сабрие, элинде чайникнен одагъа къайтып келип къоджасыны бу алда корьгеннен, кери чекилди, яваштан къапыны япып, кене де азбаргъа чыкъып кетти.

Азамат, эки буюк пенджеренинъ орьме перделеринден кечип, кениш оданы ярыкълата башлагъан танъ ярыгъындан абдырап уянды. Бу гедже оны башкъа геджелерде раатсызлагъан, атта шыр-сув тер ичине батырып, юкъусыны къачыргъан эфсане тюшлерни корьмегенинден, о, озюни тендирист ве сагълам дуймакъта эди. Азамат, агъач кровать устюнде къар киби бембеяз чаршафлы ёргъан тюбюнден тек башы корюнген Сабренинъ юзюне, оны дерсинъ ильк кере корьген киби, дикъкъатле бакъты: кенъ манълай, чаларгъан гурь сачлар, сийреклешкен къара къашлар, инджерген дудакълар, бурюшкен янакълар... «Юкълагъанда биле муляйимлиги, инсаннетлиги дуюлып тура», деп тюшюнерек, къарысыны уятмамагъа тырышып, сессолукъ чыкъармадан, яваштан кийинип, азбаргъа чыкъты. Кунъбаты тарафтан эскен енгиль ельчик азбарнынъ о якъындаки эрылгъан къоджаман алма, армут ве айва тереклериндеки чечеклернинъ сархушлатыджы къокъусыны кетирип Азаматнынъ бурнуна урды. О, терен нефес алып, акъ джигерлерини хош къокъу иле толдурмакъ, ельчиктен къыбырданмакъта олгъан асма юзюм кутюклерининъ япракъларына козь ташлады: олар энди сарма сарыладжакъ чагъына кельгенлер. «Насыл олды да Сабыр буны козьден къачыргъан, бу маальни экимиз де сабырсызлыкънен беклей эдик де», деп ойланмакъта олгъанда, софанынъ къапысындан:

— Саба шерифлеринъ хайырлы олсун! — деп кулер юзынен Сабрие чыкъты.

— Сагъ ол, джаным. Санъа да шай олсун!

— Юкълап къалгъаным. Я не ичюн мени де уятмадынь? Бугунь вакъытымыз сыкълет де.

— Уятаджакъ олдым, бакъсам, кулюмсиреп юкълайсынъ, яхшы тюш коре, гъалиба, деп азбаргъа чыкътым.

— Акъикъатен де тюш коре эдим. Уятмайып яхшы япкъансынъ. Шойле тюш бозулгъан олса...

— Насыл? Яхшымы? Сёйлесе! — Азамат Сабрининъ къаршысына келип, эллерини онынъ омузларына къойып, енгильден сыкъты.

— Яхшы дегиль, аджайип! Яшлыгъынъны тюшюнъде коръмек — бу эфсане киби бир шей экен, Йылдыз. Э... э, токъта, токъта, анам раметли эллеринъни, бетинъни ювагъандже, тюшюнъни кимсеге айтмакъ олмаз, деп тенбилей тургъан эди, — деди де, юзьбезини алып чыкъмакъ ичюн, одагъа ашыкъты. Азамат оны сабырсызлыкънен беклеп, о якъ-бу якъ юрди.

— Отур, — деди о, скемлеге ерлешерек ве экинджи скемлени къоджасына корсетти. — Джевизликте экимиз ильк кере опюшкенде, устюмде насыл антерим олгъаны хатырынъдамы?

— Эбет! Эрылгъан тюсте ири безз бенекли антер эди...

— Сагъ ол, джаным. Хатырынъда экен. Мен исе унутаязгъаным. Бугуньки тюшим хатырлатты. Иште, устюмде шу антер. Кунеш дагъларнынъ артына гизленгенинден, койни къаранлыкъ къаплап башлагъан. Сеннинънен корюшмек ичюн, джевизликке кетмек керек, амма бабамны насыл алдатмасыны билмейим. Тарсыкъам. Анам алымны анълап, мени тынчландырмагъа аракет эте: янагъышы янагъыма тийгизе: «Мен бир шейлер тюшюнип тапарым», деп аркъамны таптай. Онынъ мерамеглилигинден

козьлерим яшлана. Мен козьяшларымны сюртип тургъан маальде, аякъларыны кыйышча алып бетинде тебессюмнен анам келе ве: «Сен юкъары маалледеки Сеитнеби акъайнынъ кызы Муниреге мусафирликке кетесинъ», деп кулюмси-реп, сагъ козюни кыма. Мен анамнынъ бетинден оип, секириклей-секириклей джевиэликке кетем. Анда шапырып-копюрип акъкъан озенчикнинъ ялысында авучыма булдюр киби сувны алып, ойнап сени беклейим. Беклейим, беклейим, чокъ беклейим... Сен кельмейсинъ. Къоркъып башлайым. Эвге къайтаджакъ олам. Бу маальде чыракъларыны якъып, сенинъ машинанъ келип чаналай. Къалгъаныны эписини сен билесинъ... Шашыладжакъ шей. Тыпкъы олгъаны киби корьдим даа! Сен яп-яшсынъ, дюльберсинъ. Йылдыз киби парылдайсынъ... Бу тишни насыл тарифлемек мумкюн? Хайырлысы экенми шу, Йылдыз?

Азаматнынъ чырайы сытыкъ, тишонджелли эди. О, суальге бирден джевап къайтармады. Бираздан исе:

— Къартлар ольген ана-бабанъны тишонъ-де корьсенъ, оларнынъ джанларына дуа окъутмакъ я да, ич олмагъанда, садакъа бермек керек, дейлер. Гъалиба, ишнен огърашып, эршейни унугып йибердик. Умумен, бу тишонъ акъкъында не айтмакъ мумкюн? Кимер адам эеджанлы вакъналарны, хусусан, яшлыкъ ве генчлик девириндеки чокъ шейлерни унутып оламай, унутмакъ истесе биле, олар мийининъ бир кошечигинде гизленип турадырлар, беллейим. Шу вакъна къафанънынъ бир ерчигинде сакъланып турса керек, бу гедже юкъунда козьлерининъ огюне кельген. Балалыкъта, яшлыкъта ойнап, кезип юрген ерлеринъни, ич

олмагъанда, къартлыгъынъда барып корьсенъ яхшы эбет. Сен о ерлерни тюшюнъде корип биле бу къадар къуванасынъ. Айды, джаным, раатсызланма, къысмет этсе, бельки, бу йылы, бостанны джыйыштырып алгъан сонъ, элимиз иштен бошагъан маальде озенчикке, джеvizликке барып келирмиз... Бу, эбет, илеридеки иш... ишет. Бугунъки кунюмиз исе муреккеп, акъшам эвге он-он беш мусафир топланаджакъкъа ошай, оларны масхара олмайджакъ киби къаршылап алмакъ ичюн азырлыкъ корьмек керек.

— Эбет, эбет, бойле кунни къайд этмек олмаз, онынъ ичюн исе азырлыкъ корьмек лязим. Мен шимди къавемни пиширейим де, оны ичкен вакъытта лаф этип, керекли шейлерни сатып алып кельмек ичюн, джедвельчик тизермиз. Шай япмасакъ, бир де-бир шейни унутып йибериришъ. Энди сенде де анавы склероз-муклероз деген шейлер башлангъаны дуюла, джаным.

Фильджанлар бошатылгъанынен, Азамат шимдичик Сабрие иле берабер тизген джедвельни джебинне тыкъып, «Запорожец»ини кочюрип, базаргъа ве тюкянларгъа догъру ёл алды. Онынъ пешинден Сабрие оларнынъ эвлеринден чокъ узакъта яшамагъан Эргаш ве Февзининъ апайлары Мастура ве Айшени аш пиширмек ичюн ярдымгъа давет этмеге кетти.

Эки къатлы мемурий бинанынъ кешш меджлислер залы адамларнен рыкъма-рыкъ толу. Биринджи сыранынъ ортасында Сабрие отура. Азамат да онынъ янында эди, лякин даа якъында Василий Иванович келип, Сабриден афу сорап, Азаматны бир якъкъа чагъырып кетти. Мына, бир топ адам санагъа чыкъып, президиум столу башына отурды. Столнынъ меркезинде

майор рутбесинде толуджа кельген кесментик адамнынъ янына Азамат ерлешти. Онынъ устюнде даа бугунъ тюкяндан алып кельген къара костюм, беяз кольмек. Сабрие, къоджасына бойле кийим пек ярашып, оны баягъы яшартып, сагълам, дюльбер эркекке бенъзеткеннини корип, къувана. Сабрие къач керелер къоджасына: «Санъа той-джыйыларгъа баргъанда киймек ичюн бир къара костюм алмакъ керек», десе де, Азамат: «Мен артист дегилим, санки санагъа чыкъып йырлайджагъым», деп, онынъ теклифини ред эте эди. Амма бугунъ саба тюкяндан алынаджакъ шейлерге джедвель тизгенде, онынъ озю «къара костюм» деп язды ве оны къайсыдыр бир тюкяннынъ бештахтасы астындан тапып кельди. Президиумда отургъанларнынъ эписиндеки киби, онынъ бойнунда галстук да олгъан олса, даа да гузель олур эди, амма... Лякин о, джедвель тизгенде, къарысынынъ галстук акъкъындаки теклифише — «Оны бир вакъыт такъмадым, такъмайып да олип кетерим», деп кесен-кес ред этти. Азамат, Сабриенинъ ондан козьлерини алмагъаныны коръди ве озюни бала киби къолайсыз дуйып, башыны ашагъы йиберди. Амма Сабрие онынъ къулактларынадже къызаргъаныны сечти ве озюнинъ къан дамарларындаки арекет тезлешкеннини дуйды, озюни тикенлер устюнде отургъан киби ис этти. Оны бу алдан автошхане партия тешкилятынынъ секретары Анвар Джавлановнынъ: «Аркъадашлар!» деп башлагъан гурь сеси чыкъарды. Эр кес чым-чырт олып, дикъкъатыны секретарьгъа чевирди.

— Аркъадашлар, — деп эеджанлы сеснен текрарлады о, — дёрт куньден бизим эпимиз, бутюн совет халкъы, дюньянынъ бутюн инсанпервер адамлары буюк байрамны — фашизм узеринден

гъалебе къазангъан Улу кунни къайд этеджек-миз...

О, къыскъадан бу гъаленинъ совет халкъы, Авропа ве бутюн джиан халкълары ичюн олгъан эмнеги, севимли Ватанымызнынъ бутюн миллет ве халкъларынынъ социалист мемлекетимизнинъ азатлыгъы огърундаки акърансыз къараманлыкълары акъкъында айтып, ишханенинъ дженк ветеранларына теменна бильдирди.

— Бугунъ биз мында гъает къуванчлы мунасебетнен топландыкъ,— деп сёзюни девам этти Джавланов.— Азамат агъа Муртазаевини эпинъиз яхшы билесинъиз. О, ишханенинъ темельташыны къойгъанлардан биридир. Онларнен айдавджыгъа устазлыкъ япты, онларнен дегеним не, бу ерде отургъанларнынъ эписине онынъ ярдымы токъунгъандыр, десем, янълыш олмиз. Автомашина айдавджысы зенаатынынъ акъикъий академиги! Я онынъ даа бир йыл эвельси раатлыкъкъа чыкъкъан сонъ япкъан ишини аяъмамакъ олурму? Буларны джумленъиз менден де яхшы билесинъиз. Мен бугунъ Азамат агъанынъ энъ алидженап хусусиетлеринден бири — онынъ алчакъгонъюллиги акъкъында айтмакъ истейим. Онынъ дженк иштиракчисин олгъанындан ишханеде чокъ адамнынъ хаберин бар. Лякин дженкте душманнен насыл дёгюшкени акъкъында кимсе бильмей эди. Асылында исе, шимди белли олгъанына коре, Азамаг агъа дженкте къараманлыкъ нумонелери косьтерген. Онынъ ичюн де девлетимизнинъ энъ юксек мукъяфаты — Ленин орденинен такъдирленген. Ондан гъайры учюнджи дереджели Шан-шурет орденинен мукъяфатлангъан. Лякин эки чатышмада да агъыр яралангъан Азамат агъа, госпитальде тедавийленгени мунасебетинен, мукъя-

фатларны алып оламагъан, эм де энъ меракълы ери шунда ки, мухьяфатлангъапындан хабери биле олмагъан. Мына, дженк биткенинден отуз эки йыл кечкен сонъ, орденлер озьлерининъ саибини таптылар. Шимди районнынъ арбий комиссары Ташмухаммедов аркъадаш бизлерининъ азырки бахытлы аятымыз ичюн къазанылгъан шу орденлерни Азамат агъа Муртазаевге такъдим этеджек.

Джавлановнынъ сонъки сѣзлерини топлангъанлар девамлы эльчырпмаларнен, аякъ устюне турып къаршыладылар. Сабрие де эр кеснен берабер еринден турып эльчырпа, амма аякъларынынъ такъаты кесильгенинден, озюни мына-мына гюрсюльдеп йыкъыладжакъ киби дуя ве биринджи оларакъ ерине отура. Азаматнынъ козьлери исе дерсинъ къатып къалгъанлар. Оларнынъ залдан алып береджеклери ёкъ киби: О, топлашув башлангъандан берли насыл этип бир нокътаны нишангъа алгъан олса, шай да отурмакъта...

Майор Ташмухаммедовнынъ арбийджесне кескин ве янъгъыравукъ сеси залны тынчландыра, эр кеснинъ дикъкъатыны озюне джелъп эте.

— Къыртыш районымызда, аркъадашлар, къараманлар да, Ленин орденлилер де аз дегиль,— дей о.— Бизлер оларнен акълы оларакъ гъурурланамыз. Оларнынъ эписи эмек джебѣсинде къазанылгъан юксек мухьяфатлардыр. Энди исе районымызда Ленин орденли дженкчи олгъаныны да сизлерге къуванч иле бильдирмек истейим. О адам мында, президиумда отура. Онынъ ады — Муртазаев Азамат!

Залда кене де гурьдели эльчырпмалар янъгъырады. Азаматнынъ башы исе даа да ашагъы

эгильди. Бираздан адамлар тынчланган сонъ майор сёзюни девам этти:

— Сизлерни, Муртазаевнинъ эмек аркъадашларыны, дост-эшлерини оны анги къараманлыкълары ичюн мукъяфатланганъаны меракъландырадыр, эбет. Онынъ ичюн сизлерге Азамат Муртазаевнинъ командирлери тарафындан язылып, СССР Юкъары Советининъ Президнумына ёлланылган мукъяфатлав къыгъгыны («Наградной листыны») окъуп эшиттирмек керек, деп саям. Шу къыгъгыта бойле язылган, динъленген: «Гвардиялы сержант Азамат Муртазаев Яссы-Кишинёв догърулышындаки дженклерде буюк джанбазлыкълар косьтерди. 1944 сенеси август йнгирми бирде душман мудафаасыны ярып кечювде батальоннынъ Муртазаев командирлик япкъан болюги биринджи оларакъ душман ерлешкен ерге кирип, траншеянынъ бир къысымыны эльге кечирди. Онынъ болюгиндеки аскерлер фашистлерининъ отуз докъуз аскерини сафтан чыкъарды оларнынъ баягъысы мергиш Азамат Муртазаевнинъ къуршунларындан эляк олдылар.

1944 сенеси август йнгирми экиде Буда коюннинъ дживарларында полккъа пек онъайтсыз газнетте дженкешмек керек олды. Бу вакъытта Азамат Муртазаев батальон командирине мураджаат этип, онъа озъ болюгинен бирликте душманнынъ артына кечмеге рухсет этмелерини сорады. Муртазаев озюннинъ дженкявер йнгитлеринен душманнынъ артына кечип, орманлыкъта гизленди. Он беш дакъкъадан сонъ, бизим башкъа къысымларымыз дигер ерден уджюм эттилер. Душман бир тамам шашмалады. Олар озълерининъ аркъа тарафларында булунган бизим аскерлерининъ сайысыны биллип оламадылар. Шимди бизлерге эр ерден уджюм этерлер

деп, къркътылар. Нетиджеде, душманнынъ му-
дафаасы толусынен бозулды ве аскерлери дагъы-
лып башладылар. Шу орманлыкъта Азамат Мур-
тазаевнинъ болюги эллиден зияде немсе аскери-
ни ёкъ этти ве полккъа гъает муим вазифени
эда этмеге буюк ярдым косьтерди.

1944 сенесининъ сентябрь экиден едисине
къадар Муртазаев хызмет эткен полк Брежк
шеэри ичюн олгъан агъыр чарпышмаларда ишти-
рак этти. Гвардиялы сержант Муртазаевге мус-
такъиль суретте арекет этмек эмири берильди.
Онъа дженк мейданындаки бутюн меселелерни
озюне чезмек керек олды. Азамат Муртазаев
дженкявер аркъадашларынен бирликте сентябрь
дёртке отер геджеси душманнынъ артына кечти.
Олар бир ерден душманнынъ алякъа ёлагъыны
кестилер ве онынъ янына тузакъ къойдылар.
Тель кесильген ерге эки тарафтан душманнынъ
дёрт алякъаджысы кельди. Муртазаевнинъ ас-
керлери оларны шу ерде гъайып эттилер. Сонъра
душманнынъ алякъа эвине якъынлаштылар. О
ерде бир машина тура, о тарафкъа пек чокъ теллер
узана эди. Душман озюни джебэ артында, хавф-
сыз ерде беллеп, сербест дуя эди. Бу ал Азамат
Муртазаевнинъ болюгине дженкявер вазифени
толусынен эда этмеге яхшы имкян догъурды.
Олар, эвнинъ пенджерелеринден гранаталар
атып ичери кирдилер. Немсе офицерини,
чокъ къыйметли весикъаларны алып, полк шта-
бына ич бир гъайыпсыз къайтып кельдилер. Ара-
дан бир къач кунъ кечкен сонъ, Брежк шеэри азат
олунды. Гвардиялы сержант Азамат Муртазаев-
нинъ дженкявер достлары бу аль этиджи чарпыш-
маларда да буюк джесарет косьтердилер. Шеэр-
нинъ сокъакъларында олгъан чарпышмаларда
болук командирининъ шахсен озю он эки фа-

шистни гъайып этти ве бир дане зырхлы транс-портёрны иштен чыкъарды.

Гвардиялы сержант Азамат Муртазаев бу дженкявер хызметлери ичюн Ленин орденинен мукаяфатланмагъа ляйыкътыр.

СССР Юкъары Совети Президнумынынъ 1945 сенеси март йигирми дёрттеки къарары муджиби, гвардиялы сержант Азамат Муртазаев Ленин орденинен мукаяфатланды.

Бу хаберни зал кене де узакъ девам эткен эльчырпмаларнен къаршылап алды.

— Учюнджи дереджели Шан-шурет орденинен Азамат Муртазаев бизим команданлыкъ ичюн мунмден-мунм малюматлар берген фашистлернинъ полковнигини эсир алып кетиргени ичюн такъдирленген,— деп адамлар тынчлангъан сонъ сёзюни девамэтти майор Ташмухаммедов.— Мен шимди бу юксек мукаяфатларны оларнынъ саибине — къоркъу билъмез дженкчиге, эмексевер адамгъа, озюнинъ темиз-паклигинен башкъаларгъа нумюне косътерген, алчакъгонъюлли инсан Азамат Муртазаевге такъдим эджегимден гъает мемнюним,— деди де Азаматнынъ янына кельди. О, къаверенкли портфелини ачып, онынъ ичинден эки къуту чыкъарды, оларнынъ биринден Ленин орденини чыкъарып, башта залгъа косътерди, сонъ эльчырпмалар алтында оны Азаматнынъ кокусине такъты, элини сыкъып тебрикледи. Артындан Ленин орденининъ сол тарафына экинджи мукаяфатны илиштиргенде, къартнынъ вуджуды сызма хасталыгъына огърагъан киби титрегенини сечерек, оны тынчландырмакъ кереклигини анълап, къучакълады. Бетинден опыти, яваштан аркъасыны таптады. Къоджасынынъ гъает эджанлангъаныны дуй-

гъан Сабрие, опы бу къуванчлы дакъкъасында, нечюндир, аджыды. Сабрие этрафындаки адамлардан утанып, озюни къолгъа аладжакъ олса да, алып оламады, козьяшлары чокъракътан чыкъкъан киби, токътамадан акъмакъта эдилер.

Ниает, Ташмухаммедов эллерини Азаматнынъ аркъасындан алып, кителининъ о якъ-бу якъындан чеккелеп, догъуртты да, арбийджесине кескин ве тесирли сеснен:

— Сизни укюметнинъ юксек мукъяфатларынен тебриклеим, Муртазаев аркъадаш! — деди.

Онъа джевап оларакъ, къарт аскернинъ къалтыравукъ сеси:

— Советлер Бирлигине хызмет этем! — деп бирден токътады.

Залдаки юреги къатты эркеклернинъ биле чокъусы козьлерини сюртмекте эдилер...

Тезден бири-дигерининъ пешинден уч машина Азаматнынъ эвине тараф ёл алдылар. Огде кеткен «Запорожец»нинъ дюмени башында Февзи отура. Шимди Азамат омюринде илек кере машинасынынъ дюменини башкъасына берип, озю къарысынен берабер арттаки отургъучкъа кечти... Сабрие сагъ элини къоджасынынъ омузына къойды, де къонмакъта олгъан кунешнинъ шавлелеринден къара быджакъта алтын сувлары балкъылдагъан орденлерге, де Азаматнынъ бетине бакъа. Сонъ мукъайтлыкънен дулакъларыны къоджасынынъ бегине тийсетип, Февзи эшитмесин деп, Азаматнынъ къулагъына фысылдап: «Даа бир кере хайырлайым, Йылдызым!» — деди.

Машиналар келип токътагъанынен, антерлерининъ устюнден безз оглюклер багълагъан Мастура ве Айше азбар къапыдан чыкътылар,

эллерни керип, Азаматкѡа ве Сабрнеге япыштылар, оларны кѡучакѡладылар, опытюлер, джан-юректен хайырладылар. Кѡонакѡбайлар ве мусафирлер азбаргѡа киргенде, деми Азамат юзюм асмаларынынѡ тюбюне бирлештирип кѡойгѡан дѡрт стол энди донатылгѡан эди. Догѡру софрагѡа келип, оны козегип чыккѡкан Эргаш, кѡарысы ве Айшени макѡтайджакѡ олып:

— Сизлерни ресторангѡа официанткалар этип ерлештирмек керек экен,— деди де, оларгѡа бакѡып, баш пармагѡыны котерди. Акѡыкѡатен де, крахмаллангѡан беяз ортюлернен орѡтюльген столларнынѡ устюнде кѡуш сютюнден башкѡа эр шей бар эди. Софра башы вазифесини озѡ узерине алгѡан Эргаш, адамларны ерлерине отуртмагѡа киришги. Озюни кѡоймагѡа ер тапамайып, о якѡ-бу якѡкѡа юрип, «официанткаларнынѡ» ишине кѡарышмакѡта олгѡан Азаматны зорлап столнынѡ башына ерлештирдилер.

Софрада эрмени конѡягындан башлап, шиселерде чешит-тюрлю ичимликлер олса да, Эргаш графинни элине алып: «Мен Азамат агѡанынѡ шарабыны сагѡынгѡан эдим», деди де, кѡадесини ачыкѡ нар тюсюндеки шингенликнен толдурып: «Сизге ангисинден», деп янында отургѡан майор Ташмухаммедовдан сорады.

— Меним кѡомшуларым да кѡрымлылар. Оларнынѡ шараплары башкѡаджа олгѡаныны яхшы билем — манѡа да бундан тѡкинѡ,— майор графинге ишмар этти. Азаматнынѡ озю де шарапчылар сафына кѡошулды, башкѡаларнынѡ кими конѡяк, кими ракѡы, кими даа дигер ичимликлерге разылыкѡ бердилер. Эргаш кѡадесини элине алып, деди:

— Достлар, сайгѡылы мусафирлер, деми би-

зим секретарь Джавланов ве майор Ташмухаммедов аркъадаш Азамат агъа хусусында чокъ эйн сѣзлер айттылар. Оларнынъ лафларына даа бир шейлер къошмакъ къыйын. Не де олса, мен даа бир фикир сѣйлемек истейим: дюнья Азамат агъа киби инсанларнынъ елькесине таянып тура, десем яньлыш олмаз, беллейим. Бойле адамнынъ огюнде мен бугунъ бир кере даа седжде этем. Онынъ талебеси олгъанымдан гъурурланам! Сизге, Азамат агъа, севгили омюр аркъадашынъыз Сабрие аптенен берабер джеvizликини осьтюремек къысмет олсун, бутюн ниетлеринъизге иришинъиз.

Азамат дуюлыр-дуюлмаз башыны огге саллап, яваштан: «Сагъ ол, Эргашджан, сагъ ол, айткъанынъ олсун»,— деди ве эр кес къадесини токъуштырды.

Тезден софрагъа башта юзюм япрагъындан сарма, артындан чибереклер кетирдилер...

Невбети-невбетинен Василий Иванович, Февзи, къадынлар сѣйледилер. Эр бир сѣзден сонъ адеттеки киби къаделер котерилъди. Эр кес къызышты, шакъалар башланды. Лаф-лафтан Эргаш шимдигеже къарысына биле айтмагъан вакънаны Азамат агъанынъ «полуторка»сынынъ радиаторыны насыл этип бензиннен толдургъаныны яраштырып сѣйлегенде, адамлар кулькюден къатып къалдылар.

Энди вакъыт таркъалмагъа якъынлашкъанда, отурышнынъ башында: «Мен топлашувда сѣйледим», деп сѣз айтувдан ред эткен Ташмухаммедов бекленильмеген ерде Эргаштан «тост» ичюн изин алды.

— Бугунъ Азамат агъа Муртазаевнинъ аилесинде, онынъ якъын достлары ичюн айрыджа къуванчлы кунъ олгъанынынъ шаатымыз,—

башлады майор.— Лякин сизинъ бу къуванчлы дакъкъаларынъызны, Азамат агъа, кокюсинъизде бу юксек мукъфатларнынъ парылдагъаныны сабырсызлыкънен беклеген, орденлер сизге такъдим этильмеси ичюн чокъ эмек къойгъан аджайип, алидженап бир адам акъкъында айтмамакъ догъру олмаз беллейим.

— Догъру, пек догъру, майор аркъадаш! Ким о адам? Фамилиясы, адреси беллими? — сабырсызлыкънен Ташмухаммедовнынъ лафыны больди Азамат.

— Риджа этем, ашыкъманъ, Азамат агъа. Шимди о адам хусусында бильгенимни сёйлерим. Фамилиясы — Сулейманов. Ады — Асан. Мен беллесем сизинъ семетдешинъиз олса керек. Майор рутбесинде арбий тарихчы. Эбет, шубесиз, арбий архивлердеки документлернен чалышмагъа укъукъы олгъан адам. Сизинъ мукъфатларынъызны да, яшагъан еринъизни де къыдырып тапкъан шу адамдыр. Бу къадар йылдан сонъ, бойле муреккеп ишнинъ тюбюнден чыкъмакъ ичюн, буюк гъайрет кереклиги анълайышлы, эбет. О, тек бизим комиссарлыгъымызгъа эки кере мектюп язып, мукъфатлав сизге такъдим этильдими, ёкъмы, деп сораштырды. Мектюплеринден, анълагъаныма коре, о, сизге бенъзеген бир чокъ дженкчилерге мукъфатларынынъ тапылмасына, оларнынъ саиплерине такъдим этильмесине ярдым япкъан. Мына, шу москвалы адамнынъ эв адреси,— деп джебинден конверт чыкъарып, Азаматнынъ элине туттурды ве сёзюни девам этти.— Бу къаделерни дженкчи Муртазаевнинъ сагълыгъы ичюн, Асан Сулейманов ве онъа бенъзеген алидженап адамларнынъ узакъ омюрлери ичюн котерменъизни теклиф этем.

Акъшамдан берли сагълыгъыны къайгъырып, эр кеснишъ сѣзюнден сонъ бирер ютум ша-рап ичкен Азамат, толу къадени бирден тюпледі. Эписи мусафирлер къонакъбайгъа къолтуттылар.

Бираздан адети узъре, сонъки сѣзни къонакъбайгъа бердилер. О, элли кокюсине къойып, мусафирлерге бойле къуванчлы кунъде онынънен берабер олгъауларына самимий миннетдарлыкъ билъдирди ве эр кес шепъ-шерамет, котеринки рухнен эв-эвине таркъап башлады. Февзи иле Айше къартларгъа савут-сабаны джыйыштырмагъа ярдымлашып, кечче къайттылар. Азамат оларнен сагълыкълашкъанда, Февзиге: «Ярын иштен сонъ, чаресини тапсанъ, бир фильджан къавеге кирип кетсенъ, гузель олур эди, къардашым, уфачыкъ бир иш бар»,— деп ташлады.

Тюневинки кергинликтен болдургъан Азамат ве Сабрие саба адеттекинден кечче тѣшеклеринден турдылар. Азамат аджелелликнен ярысы сютнен къарышкъан шинген къавесини ичип, иш урбаларыны кийип, чапасыны омузына къойды да, джевиэликке кетти. Сонъки суварувдан сонъ, аралары къатып башлагъан хыяр ёлакъларыны йымшатмагъа киришкен эди, буюк ёлда «КамАЗ»ны токътатып, эски достларында бир Нормурад келип чыкъты. О, Азаматны къучакълап, козъайдын айтты: «Дюнъ Ташкентке ёллагъан эдилер, топлашувгъа келип егишмегеним ичюн багъышланъыз, амма олгъан шейнинъ эписини эшитип, юректен къувандым»,— деп баягъы лаф этти.

— Кечкенге мазы, Нормурад. Сен помидорхыярларгъа, къавун-къарпызларгъа бакъ, тереклернинъ бир дане биле къалмай ешергенини козет,— деп Азамат достуны джевиэлик ичинде доландырды.

Нормурад кеткен эди, джеvizликте къасаба Советининъ ренси Мороз ве онынъ секретары пейда олдылар. Оларнынъ пешинден къасабанынъ меркезинде яшагъан бир къач таныш даа келип чыкъты. Азамат олтурмады, бугунъ джеvizликте иш юрмейджегини анълап: «Кельген адамлар, ич олмагъанда, бирер фильджан къаве ичерлер», деп эвине къайтмагъа меджбур олды. Тюшюнгени киби олып чыкъты: акъшамгъадже эвге мусафир устуне мусафир кельди. Олар козъайдын айтып, бир фильджан къаве яки ешилъ чай ичип къайтабердилер. О кунъки мусафирлернинъ сонъкиси тюневин Азаматнынъ озю давет эткен Февзи эди.

Азамат онынънен фикир пайлашты:

— Тюневин арбий комиссар адресини берген москвалы Асан Сулеймановгъа мектюп язып, онъа озъ тешекюримни бильдирмек истейим, сен бунъа насыл бакъасынъ, къардашым?

— Пек догъру тюшюнгенсинъиз, Азамат агъа. Мыглакъа язмакъ керек. Тешекюр бильдирмесенъиз, чиркин олур эди.

— Мына, Сабрие аптенъ де шай дей.

— Догърусыны айтам даа! Эм вакъытны кечирмеден, шимдичик экинъиз отурынъ да, язынъыз. Керек олса, мен де ярдым этерим.

— Бир табакъ безъ кягъыт берчинъ, Сабрие апте. Къалем янымда бар,— деди Февзи джиддийликнен.

«Мерабанъыз, къыйметли Асан Сулейманов аркъадаш! — деп язды ве Азаматкъа окъуп берди Февзи.— Бу мектюпни язгъан адам Сизнен таныш олмаса да, энди Сизни озюнннъ тувгъан агъасы сая,— деп къошты Азамат. Ве тюшюнип-ташынып, иляве этти: — чюнки Сиз меним фашистлернен дженклешювимнинъ бир къысы-

мы хусусындаки акыкыятны ачтынъыз. Энди меним кокюсимде бу къадар йыл кечкен сонъ, документлерини Сиз къыдырып тапкъан Ленин ве учюнджи дереджели Шан-шурет орденлери парылдайлар. Энди, Ана Ватанымызгъа басып кельген душманны къырувдаки ишлериме девлетимиз юксек къыймет кескенини бильген сонъ, ольсем де янмам. Мен озюмни Сизинъ огиюнъизде сонъки кунюмедже борджлум, деп саям.

Сайгъылы Асан агъа! Биз энди агъа-къардаш олгъан сонъ, бири-биримизни яхшы бильмек керекмиз. Къорантамда сеvimли Сабрие ханымдан башкъа кимсем ёкъ. Эвлят корьмек башымызгъа язылмагъан экен. Амма, сагъ олсун укюметимиз, къартлыгъымыз акъкъында къайгъыра: экимиз де яхшы пенсия аламыз, бир шейден зорлугъымыз ёкъ.

Агъа! Мектюбимни алгъан сонъ, бир вакъытчыкъ тапып, къаршылыгъыны язарсынъыз деген умуоттем. Биз киби джанль адамларгъа мектюп язгъандже, бир азбарны къазып чыкъмакъ къолай. Сизге бенъзеген окъумыш адамларгъа исе, о агъырлыкъ этмесе керек. Онынъ ичюн-Сизден буюк сабырсызлыкънен къаршылыкъ мектюби беклейим. Мектюпте озюнъиз акъкъында имкян олгъаны къадар чокъча малюмат язып конвертининъ ичине бир де-бир бегенген фоторесиминъизни къойып ёлласанъыз, гонълюм пек хош олур эди».

— Даа не язайыкъ? — деп, де Февзиге, де къарысына бакъып сорады Азамат.

— Пек гузель. Джаилим, джаилим, деп агълана бересинъиз, албу исе, сиз джаиль язиджы экенсинъиз, — деп кулюмсиреп шакъалашты Февзи.

— Ярамай дегиль. Я имзасыны кьоймадынъыз да, акъайлар,— лаф кьошты Сабрие.

— Машалла, Сабыр. Аз кьалды унутаяздым. Сагъ ол! Имзасыны бойле деп кьой, Февзи: «Сизге таныш олмагъан кьардашынъыз, Азамат Муртазаев».

Февзи шу ерде мектюпни конвертке кьойып, адресини язды ве сабасына Азамат оны демир ёл станциясына алып барды, Душанбе — Москва поездининъ почта вагонына ташлады. «Эр алда тездже барып етер».

Куньлер айлар киби созулдылар. Хусусан, геджелер битмек бильмей эдилер. Сабанынъ танъ вакъты джеvizликке барып, тек уйлелик эки саатке эвге кьайтып, сонъра кене де козь кьаранлыгъынадже анда чалышкъан Азамат, куньдюзлери Москвадан бекленильген мектюп акъкъында унутыр эди. Амма акъшамлары кьарысынен берабер эр бир кунни саялар. Мына, он кунь кечти, он бир кунь, эки афта, йигирми кунь... Хыярларнынъ ильк чечеклери, помидорларнынъ гьонджелери, кьавун-кьарпызларнынъ орькен аткъанлары, тереклернинъ эр бир янъы япрагъы Азаматны куньдюзлери балагъа бенъзетип кьувандырса, эвге кьайткъанынен, Сабриенен онынъ арасында мектюп лафы башлай... Оны кедер баса...

Йигирми биринджи куню Азамат уйлелигини ашап, энди бир тосат раатланайм дегенде, юзюнде тебессюм иле одагъа Сабрие кирип, «Почтаджы кетирди, ичинде ресими де бар, гъалиба», деп, онынъ элине конвертни узатты, Азамат адресине биле бакъмайып, ашыкъып ашыкъып конвертнинъ кошесини йыртты. Ичинден учь чети букюльген мектюпни чыкъарып, мукъайтлыкънен ачты: кьолунда конвертнинъ

ярысы къадар фото-сурет пейда олды. Бу вакъыткъадже Азаматнынъ къаршысында тик тургъан Сабриенинъ сабыры чыдамады. О, къоджасы отургъан миндерге чѣкти ве экевлешип ресимге тикильдилер: беяз, узунджа бетли, сийреклекшен, къырав баскъан сачлар, кенъ манълайда учъ сыра терен ёлакъ...

— Козьлерине дикъкъат эт, козьлерине, муляйм ве айны заманда джиддий бакъалар,— деди Сабрие.

— Дюльбер адам экен, акъыллы, окъумыш олгъаны да корюнип тура,— хуляса чыкъарды Азамат ве: «Сагъ ол, агъачыгъым»,— деп, ресимни опыти де, оны къайтарып конвертке къойды.

Мектюп анълайышлы, ортаджа буюкликтеки дюльбер арифлернен язылгъан олса да, Азамат къыйналып, эджалап: «Мерабанъыз, джан-юректен сайгъылы Азамат агъа», деп окъуп башлады ве бирден токъталды:

— Я не ичюн агъа? Мен къардашынынъыз оладжагъым деген эдим де,— деди.

— Сен худжур инсансынъ, Йылдыз. Я яшы сенден кучюк олса, не десин?

Азамат къарысы иле чеккелешип турмакъны ерсиз сайып, онынъ суалине джевап бермеден:

— Айды бакъайыкъ, бельки, сонъундан белли олур,— деди ве мектюпни окъумагъны девам этти.

«Мектюбинъизни алып, сынъырсыз къуванчкъа толдым. Ватанымызнынъ азатлыгъы ичюн, совет халкъынынъ бугунъки бахыты ичюн ал къанынынъизни тѣкип, джанынынъизни къурбан этмеге эр дакъкъа азыр олгъанынынъизни тасдыкълап къазанылгъан, девлетимизнинъ юксек мукъфатларыны ахры-сонъу алгъанынынъизнен Сизни самимий хайырлайым. Сизге ве Сабрие ха-

нымгъа къавий сагълыкъ, узун омюрлер тилейим.

Мектюбинъизге бирден джевап язып оламагъаным ичюп, афу сораيم. Меселе шунда ки, Сизинъ меним ичюп гъает къыйметли мектюбинъиз Москвагъа келип чыкъкъан маальде, мен энди ёкъ эдим. Озюмнинъ «Волга»мнен эки афтагъа Кърымгъа барып, чокъ ерлерини доланып къайттым. Мен раатлыкъкъа чыкъкъандан берли, базада эр йылы бир, эки кере анда бармасам, нечюндир, алсызлашам. Такъатым кесилип башлагъанынен, машинамынъ дюменине отурам да, кетем. Бизден Симферопольгедже дос-догъру, кенъ, тегизден-тегиз асфальт ёлу бар. Олгъаны-оладжагъы бинъ эки юз километр этрафында. Мен киби сагълам ве теджрибели айдавджыгъа о раатланувнен берабер, он секиз, энъ чокъ олса, йигирми саатлик ёл. Иште, айтаджагъым, бугунъ гедже саат учъте къайтып кельдим, кунъдюз он эки къарарларында апайым сизинъ мектюбинъизни берди. Пек къувандым. Ве бирден джевабыны язмагъа кириштим.

Сиз, Азамат агъа, меним акъкъымда малюматлар сораيسىнъыз. Къыскъадан олса да, риджанъызны ерине кетирем: мен истифадаки майорым, чокъ йыллардан берли арбий тарихнен огърашып келем. Улу Ватан дженкиннинъ белли олмагъан санфелерини, вакъналарыны, къараманларыны къыдырып тапам, олар хусусында газета ве журналларда материаллар дердж этем, «Бильги» джемнетининъ азасы оларакъ, лекциялар окъуйым, субетлер отъкерем. Тек семетдешлеримизнинъ озюнден учъ юз он эки дженкчиге девлет мукафатлары такъдим этильмегенини исбатлап, шу орден ве медаллерини саиплерине яхуд оларнынъ къоранта азаларына еткизип

берильмесине ярдым эттим. Эписи дёрт юзден зияде дженкчининъ мукаяфатыны таптым. Халкъымызнынъ шанлы кызы, разведкаджы Алиме Абденнанова хусусында эшиткендирсинъиз, эбет. Онынъ Керчь районында косътерген къараманлыкъларыны исбатламагъа, комсомол кызынынъ эляк олгъанына чокъ йыллар кечкенине бакъмадан, онынъ Кызыл Байракъ орденинен мукаяфатланмасына баягъы эмек ве вакыт сарф эттим, сонъра исе Алиме Абденнанова ве онынъ группасы азаларыны фашистлерге саткъан Ватан хаинлерининъ узеринден Краснодарда олып кечкен арбий трибуналнынъ меджлислеринде джемаат адындан къаралайыджы оларакъ иштирак этип, оларнынъ хаинликлерининъ устюни ачмагъа, шу саткъынларны Совет къанунларынынъ бутюн кескинлигинен джезаланмаларына озь иссеми къошкъанымнен мемнюним. Қараманларнынъ къараманлыкъларыны, хаинлернинъ хаинликлерини халкъкъа, джемаатнынъ кениш даирелерине бильдирмек — адалетли иш. Эр кес япкъанына коре — булмакъ керек! Бу адалетли иште иштирак этмек — коммунист ве инсан оларакъ боюн-борджум, деп саям.

Энди агъа-къардашыкъ меселеси хусусында. Меним яшым алтмыш дёртте. Мен беллесем сизинъки де бунынъ этрафларында олса керек. Амма лаф онда дегиль. Биз Улу Ватан дженки иштиракчилеримиз, шимди исе дженк ветеранлары несилиндемиз. Онынъ ичюн яхшысы, мен сизге, сиз манъа, бири-биримизге «агъа» дейик.

Азамат агъа! Ресимимни сораткъан экенсиз, иште хатыра оларакъ ёллайым. Сиз де манъа орденлеринъизнен чыкъкъан союны мытлакъа йиберинъ. Менде бойле фото-суретлер энди бая-

гъы бар. Сизинъки де оларнынъ сырасындан ер алмакъ лязим.

Къорантам акъкъында бир къач сѣз: биз Вера Ивановна иле бахытлы аиле къурдыкъ. Эки огълумыз бар. Олар энди чокътан эвли-баркълылар.

Мына Азамат агъа, кьойгъан суаллеринъ-изге берип олгъая джевапларым булардан ибареттир.

Бизлерге корюшмек къысмет этсин. Джевап мектюбинъизни беклейим.

Самимий селям иле Асан Сулейманов».

Азамат мектюпни къонанынъ четине кьойды да, козьлерини окъалап:

— Талдылар,— деди.— Къартлыкъ белясы. Сонъ, насыл, бегендинъми, Сабыр?

— Аджайип адам экен! Дѣрт юзден зияде адамнынъ мукафатларыны къыдырып тапмакъ ичюн, о не къадар кучъ эм де вакъыт масраф эткендир! Не къадар дженкчини, оларнынъ къоранталарыны къувандыргъан! Онъа эйкель кьоймакъ керек!

— Догъру айтасынъ, джаным,— мыйыкъ тюбюнден кулюмсиреди Азамат,— лякин базылары, бельки, сагъ ол биле демегендирлер. Асан агъа исе озъ ишнини токътатмадан япабере...— Азамат конверттен ресимни чыкъарып, бир талай вакъыт онъа бакъты да, бу сефер Асан агъанынъ манълайындан опыти.

— Эбет, Асан агъанынъ бу ишине эр кес догъру къыймет кесип оламаз,— деп лаф къошты Сабрие.— Анавы сизинъ Сейран кибилери гедже-кундюз джеплерини кьайгъыралар. Юкъугъа тоймайлар. раатлыкъ не экенини тасавур этмейлер, бутюн Орта Асиянынъ базарларыны беш пармакълары киби билелер... Санки, дерсинъ, о шытырдагъан къыгъытларны юзер-юзер

этип сарып, озьлеринен берабер о бир дюньягъа алып кетеджеклер...

— Быракъса шу Сейранны, Сабыр,— чырайыны сытып тарсыкъты Азамат.— Онынъ лафы биле арам! Джевизлик ичюн мени озь агъасыны акъаретлеген къабакъбаш, Асан агъаны анълармы?! Олмайджакъ шей,— деди де, миндерден котерлип, апайындан къара костюм иле безь кольмегини утулеп азырламасыны риджа этти.

Бираздан яхшы тыраш олып, устуне къара штан ве безь кольмегини кийип, орденлери такъылгъан къара быджагъыны элине къатлап алгъан Азамат къасабанынъ меркезиндеки фоторесим япыджы туюкянгъа догъру къатты адымларнен кетти...

Майыснынъ сонъки куню козь къаранлыгъы тюшеджек маальде Азамат азбар къапыдан учмагъа азырлангъан къоджаман къуш киби къолларыны котерип, «Агъыр ава — къайтарма»ны ойнап кирди. Къоджасыны бойле алда пек сийрек корьген Сабрие, газ собасы устундеки къазанны къарыштырмакъта олгъан къашыгъыны ташлап, Азаматкъа догъру якъынлашты. Ве онынъ эллеринде экишер дане ишарет пармакъ къадар хыярчыкъларны корип, юзюнде тебесюм иле озю де къолларыны керди...

— Уф. .ф.— деди бирден оюнны токъта тып Азамат ве юрегини тутты.— Къанда меним яшлыгъым...— сонъ иля ве этти:

— Юв да, салат яп,— о, хыярларны соба къаршысындаки столгъа къойды.— Лезетини бир бакъайыкъ...

— Орькенлеринде баягъы бармы, Йылдыз?

— Суваргъанда, мына бу дёрт дане буюкче сою козюме чалынды. Тырнакъ къадар, баш пармакъ къадарлары толу. Энди эр акъшам сувараджам. Къысмет этсе, учь куньден дёрт-беш чувалны толдурып, ишханеге алып барып бермек мумкюн олур. Сен, Сабыр, ярын эски чувалларны ямац азырла. Манъа «багажник» сатын алып, оны машинанынъ устюне ерлештирмек, яваш-яваш помидорлар ичюн картон, яхуд тахта къутулары такъыштырмакъ керек.

Учюнджи куню олар къары-къоджа ильк берекетни джыйып башладылар. Эр бир тютпен, ич олмагъанда, бирер хыяр узыген Сабрие, таад-жип.тенерек:

— Азбарымызда ич бир вакъыт бойле бол берекет корьмедим,— деди.

— Урлугъы яхшы экен, Сабыр.

— Урлугъы да гузель экен. манълай теринънен де аз сувармадынъ. Азбарда исе, эсасен, мен чалышам. Фаркъымыз буюк экен, Йылдыз,— деди Сабрие узун орькенден невбеттеки хыярны узерек.

— Айды, джаным, лафны кесейик де, ишни тезлештирейик. Саат дёртке хыярларны ишханеге алып бармакъ керек.

Ильк берекет Азамат къарарлаштыргъанындан да зняде олды. Алты чувал богъазынадже толды.

Автобазагъа эки кере барып кельмек керек оладжакъ,— деп тарсыкъты Сабрие.

— Эки чувал даа олгъан олса, бир кереден алып кетер эдим,— деп Азамат эллеринен чувалларнынъ бирине япышты.

Директор иш одасында экен. Сыджакълыкъ-

нен селямлаштылар. Азамат меселени анълаткъашынен, Эргаш тюшюнип турмадан:

— Бир теразе къойып, озюнъиз таркъатаджакъсынъыз даа,— деди.

— Ёкъ, Эргашджан. Бу мерамынъдан вазгеч. Омюрим бою бир кере теразе башында отурмадым. Эм отурмайым да шуны! Эгер де къабул этсенъиз, меним бойле теклифим бар:

— Сёйленъ, Азамат агъа, къулагъым сизде.

— Себзе пайлаштырув энди биз ичюн бир кунълюк иш олмагъаныны билесинъиз, Эргаш. Эки-эки бучукъ ай арды-сыра мында махсулат келип тураджакъ. Онынъ ичюн озъ хадимлеринънен лакъырды этип, бу ишни бир адамнынъ бойнуна юкленъ. Кетирген махсулатымны мен онъа чекип берейим. О якъын шу адам бакъсын. Тек риджа этем, джан агърысы олмасын, махсулатны эр кеске бир пайлаштырсын.

— Пек догъру айттынъыз, Азамат агъа. Эсап олгъан ерде — лаф ёкъ, дейлер. Мен шимди аркъадашларны чагъырайым,— деп Эргаш чанънынъ садефине басты. Бу арада Азамат: «Сизлерге кедер япмайым, озъара лакъырды этинъ» — деди де одадан чыкъты.

Шу куню ишчилер комитетининъ азасы, кассир Вера Петровна ярдымджы хозяйствонынъ ильк махсулатыны коллективге таркъатты. Бундан сонъ эр эки кунде чувалларнен юклю «Запорожец» джевизликтен автобазагъа къатнап башлады. Ярым ай кечер-кечмез, машинанынъ устюнде картон ве агъач къутулар пейда олдылар. Оларнынъ ичинде «Волгоградский», «Юсуповский» джыныслы ал помидорлар бар эди. Июльнинъ сонъларында джевизликке ярдымджылар да кельдилер: къавун-къарпызлар-

ны «Запорожец»нен ташымакънынъ чареси олмады, юк машинасы зарур эди. Бостанны джыйып юклемеге де адамлар лязим... Ишхане идаресининъ базы бир хадимлери бу ишни джангонъюльден озъ боюнларына алдылар. Берекет бекленильгенинден де зияде олды... Аралары йымшатылгъан, бир къач кере суварылгъан тереклер кунешке догъру баягъы созулгъан эдилер...

Яз айлары Азамат ичюн гъает кергин олса да о, Асап агъанеп алякъасыны узъмеди. Ресимджи, Сулеймановнынъ буюк ренкли фотосыны яккъанынен, Азамат оны ятакъ одасынынъ тёрюне асып къойды, озюнинъ фотосыны кене Февзинен берабер язгъан мектюбинен конвертке тыккып, Москвагъа ёллады. Андан джевап алгъанынен, бир даа мектюп язды. Оларнынъ алякъалары эп пекинди...

...Августнынъ бешинджи куню, саба танъда къырмызы «Запорожец»нен беяз «Москвич» бири-дигерининъ пешинден Самаркъанд тарафкъа ёл алдылар. Къырмызы машинанынъ дюмени башында Азамат, онынъ янында Сабрие. Экинджи автомобилын Февзи идаре эте. Огдеки ве арттаки отургъычларгъа къарысы Айше, огъулары Рустем ве Руслан ерлештилер. Алтынджи ве единджи сыныф талебелерининъ эллеринде бирер дефтер ве къалем. Узакъ автосеяткъа чыккыкъан балалар ёлда корьген шеэр ве буюк къасабаларны, сахра ве дагъларны, озен ве денъизлерни, бутюн меракълы шейлерни язмакъ ниетинделер. Бу къыскъа язылар оларгъа география дерсини терендже бильмек ве сентябрьде «Язлыкъ татильни насыл кечирдинъиз?»

деген мевзуда отькериледжек инша ичюн пке керек оладжакъ.

Бешинджи куню акъшам устю олар Керчь богъазындаки паромгъа келип чыкътылар. Февзи ве онынъ къорантасы ёлда эр бир буюкче озен, я да голлерде бир къач дакъкъа ювунып чыкъсалар да, Азамат ве Сабрие бу ерде, «паром кельгендже, биз де бир сувгъа далып келейик», деп денъизге ашыкътылар. Февзи ве онынъ къорантасына да тамам бу керек эди. Рустем ве Руслан бири-дигерини озып, озьлерини безлы-мавылы далгъалар узерине ташладылар.

— Сувунен агъызынъызны чайкъанъ, балалар,— къычырды оларнынъ артындан Азамат,— ичинъизге кетсе де къоркъманъ, файдасы олур, бу мельэмдир... тамагъынъыз агъырмаз. Узакътан Рустемнинъ: «Яхшы, Азамат агъа»,— деген сеси эшитильди. Азамат Сабриенинъ элипен тутып, денъизнинъ терендже ерине догъру алып кетти. Олар о якъта, без чакъгалалар ялдагъан ерде тузлу сувны агъызларына аладжакълар...

Тезден къоджаман геми-паромы о бир ялыдан къайтып кельди. Онъа башта ёлджу ве юк эшелонларыны, бир чокъ автобус ве юк машиналарыны айдап кирдилер, къалгъан аралыкъларгъа енгиль машиналарны тыкъыштырдылар. Оларнынъ арасында «СИА» сериялы къырмызы «Запорожец» ве без «Москвич» де бар эдилер. Бизим сеятчылар исе денъиз узеринде эскен хафиф ельден сархушлангъан киби озьлерини къоймагъа ер тапалмайып, геми когертесининъ де огюне, де четлерине, де къуйрукъ тарафына чапкъалайлар. Этрафта чешит-тюрю юксекликте ады-эсабы олмагъан без чакъгалалар учалар, олар тосат-тосат къанатларыны топлап, озьле-

рини дос-догъру сувгъа ташлайлар ве шу заман
чокъучларына уфакъ балычыкъларны алып, сув-
дан, дерсинъ, тапа киби, атылып чыкъалар,
кене де юксекликке котерилелер... Когертенинъ
къуйрукъ кысымында Рустем ве Руслан ге-
минн богъазнынъ та ортасынадже озгъарып кель-
ген ачыкъ къара тюсте, муляйим козьлю къод-
жаман дельфинлернинъ гемининъ артындан ял-
дап кельгенлерини сейир этелер, оларгъа отъмек
парчалары ташлайлар. Огде исе — без ялы...
О, эп якъынлаша. Олар бугунъ яшлыкъ чагъында
биринджи кере опюшкен джеvizликте къона-
джакълар, онынъ янындан къайнап чыкъкъан
чокъракътан къана-къана сув ичеджеклер...

ИНАТ ТОРУ

Сонъки йылларда Озбекстанда бир аджайип анъане даа пейда олды: кузьде, памукъ джыйылгъан, планлар ве меджбуриетлер эда этильген сонъ районларда, областларда ве Ташкентнинъ озюнде «Пахта байрамы» отъкериле. Бу байрам эксериятле ипподромда ола. Байрамда бинълернен койлюлер ве шеэрлилер иштирак эте. Ярмалыкълар чалыша, концертлер ве тюрюлю спорт ярышлары япыла, аш-сув... Амма бу байрамгъа адамларнынъ чокъусы ат оюнларыны корьмек ичюн келе десем, янълышмам. Ярышлар ичюн махсус асралгъан дюльбер бичимли атлар къартны-яшны, эркеклерни ве къадынкъызларны, эр кесин меракъландыра.

Мен, Ташкент ипподромында олып кечкен шойле байрамларнынъ биринде булундым. Курешчилер ярышыны сейир этип отура эдим, кимдир мени яваштан тюрткенге ошаттым. Айланып бакъсам, сол тарафымда бир адам джылмайып отура: балалыгъымыз бир къышлакъта кечкен достум Эскендер. Биз къучакълаштыкъ. Оны ерден бираз котереджек олдым — къайда? Янакълары къып-къырмызы, чертсенъ чатлайджакъ киби. О, пек денъишкен. Корьмегениме йигирми сенеден зияде.

Четке чекильдик. Сагълыкъ-селяметлик со-
раштыкъ.

— Сени бир якъларгъа кочип кетти деп эшит-
тим, догърумы, Эскендер?

— Янълыш дегиль, достум. Он сепеден берли
Андижандам.

— Сонъ ишлер насыл?

— Эр шей ерипде. Къуруджылыкъта инже-
нер олып чалышам. Къадыным Эмине — эким.
Огълум ве къызым мектепте окъуйлар. Шимди
отпускадам. Мындаки сой-сопларымны корип ке-
тейим дедим. Бугунь бу якъкъа айландыкъ.

— Пек яхшы. Корюшкенимизге джан-юре-
гимден къувандым, Эскендер. Балалыгъымызны,
генчлигимизни хатырлаттынъ.

— Я сенинъ ишлеринъ насыл? Бала-чагъа?

— Шукюр. Яман дегиль.

Сёзисини ипподром дикторынынъ сеси больди.

— Сайгъылы аркъадашлар! Риджа этемиз,
ерлеринизге (турынъыз! Бираздан ат чапышы
ярышлары башлайджакъ.

Адамлар ипподром къапыларына догърул-
дылар. Биз де оларгъа къарышып кеттик.

Иште, отургъычларгъа ерлештик. Ипподром-
нынъ ем-ешилъ мейданында энди атлылар топ-
лангъан. Оларнынъ сайысы эп арта. Урбалары
устюнде номерлер язылгъан. Атчапарлар ара-
сында эркеклернен берабер къадын-къызлар да
аз дегиль. Атларнынъ юрюшлерини дикъкъат-
нен сейир этем: оларнынъ кимериси башларыны
котерип, аякъларыны дюльбер котерип юрелер,
кимериси исе башларыны догъру тута, аякъла-
рыны саде алалар. Атчапарларнынъ да эгер
устюнде отурувы ич де бир-бирине бенъземей.
«Атларнынъ да адамларгъа ошап, эр бирининъ
табиаты башкъа олса керек», деген тюшюндже-

ге далгъан эдим, фикиримни Эскендернинъ лафы больди.

— Сен къайсы атнынъ енъмеси ичюн къайгъыраджакъсынъ? — деп сорады о.

— Манъа, достум, эписи бир. Къайсы енъсе, къайсы тез чапса, онъа севинеджегим.

— Я ничюн сорадынъ, Эскендер?

— Меракъландым иште.

— Озионъ бир шейлер сайлагъангъа ошайсынъ...

— Эбет, мен энди сайладым. Анавы кюю сары ренкли, огдеки сагъ аягъында къара тамгъасы олгъан торуны коресинъми? — деп Эскендер пармагъынен атлылар бетке ишмар этти.

— Корем амма, о енъеджек аткъа бенъземей, достчыгъым!

— Нечюн?

— Пек адий корюне. Анавы безъ сою дюльбер юре. Цирктеки атларны анъдыра.

— Фикиринъе кюшулам, достум. Амма лаф онда дегиль. Шу сары ренклисони сонъки ерни алса да, мен онынъ ичюн къайгъыраджакътым.

— Бу къадар о айвангъа япышкъанынъ не?

— Акъикъатны айтсам, достум, смисримде биринджи кере бойле ренкли, бою, юриши бунъа бенъзеген аткъа минген эдим. Башта о, мени алып къачты. Сонъра экимиз достлаштыкъ.

— Меракълы! Бельки ярышлар башлагъандже, вакъланы икяе этерсинъ?

Эскендер индемеди, тек кулюмсиреди. Мен онынъ разы оладжакъыны дуйдым. Кене риджа эттим. Ниает, Эскендер:

— Дёртюнджи сыныфта окъугъанымыз акъылынъдамы? — деди.

— О кунълер бир вакъыт эстен чыкъмайлар, достум!

— Ойле олса, динъле:

...О сене анам агъыр хасталанды. Сытма олды. Эки кунъ тарлагъа чыкъса, бир афта эвде ята. Сары, без ренкли, ялпакъ иляджларны къуту-къуту юта. Отуз яшындаки къадын алсыз-такъатсыз къартий киби олып къалды. Битам исе етмишлерде. Къорантамызда яшайыш агъырлашты. Анама ярдым этмек кереким. Амма насыл этип?

Язлыкъ татиль башланды. Анам иле памукъ тарласына бармакъ истедим, о чырайыны сытты, изин бермейджек олды. Мен кене де ялвардым. Ниает, разы олды. Амма тенбиледи: кунеш пек къыздыргъандже меннен юерсинъ, сонъра тереклер талдасында отурырсынъ, деди. Мен башымны салладым. Памукъ тарласынадже анамнынъ кетменини алып бардым. Онынъ агъырлыгъындан омузым къопаджакъ киби олды. Амма анама дуйдурмадым. Анам, «болдурмадынъмы, огълум», дегенде, «ёкъ», дейим, онынъ огюне чыкъып чапам, артыма айланып бетине бакъам: о кулюмсирей. Мен анамны анълайым, о,— мени.

Памукъ ызаны четинде энди бир къач къадын-къызлар джыйылгъанлар. Тезден бригаданынъ къалгъан азалары да кельдилер. Бригадир Сервер агъа эр кеске секизер ёлакъ памукъ айырып берди.

— Дёртюни уйлегедже чапаларсынъыз, къалгъаныны уйледен сонъ,— деди о. Сонъра иляве этти: — Мукъайт олунъыз, отнен берабер памукъны да кесип йиберменъиз.

Иш башланды. Табакъ киби ири кетменлер тёпеге котериле, кунеш алтында кузьгю киби йылтырай, сонъра ерге энелер. Кетмен урулгъан ёлакълар оттан арына, памукъ осюм.

ликлери озьлерини сербест дуя, башларыны юкъары тиклейлер. Мен памукъ ёлагъы ичинде анамдан бир къач адым огде юрем, кучюм еткен отларны юлкъам, анамнынъ ишини аз да олса енгиллештирем. Бираздан, болдурып башлагъанымны, такъатым кесильгенини дуям. Ава кеткен сайын къыза, манъа ялынаякъ ерге басмасы къыйышлаша.

Бу вакъытта, анамнынъ янында, коктен энген киби, бирден бригадир Сервер агъа пейда олды.

О, анам иле бир шейлер акъкъында баягъы вакъыт лакъырды этип турды. Сонъра, анам мени янына чагъырды.

— Ат устюнде юрге истейсинъми, огълум? — деп сорады.

— Эбет, аначыгъым, пек истейим.

— Я сыджакътан башынъ агъырмазмы, кунешке чыдарсынъмы?

— Мен сыджакътан къоркъмайым, лякин мен сизге ярдым этмек ичюн кельдим де, ана! Сервер агъа манъа бакъып:

— Сеиннъ ат устюнде юргенинъ ананъа буюк ярдым оладжакъ, къардашым, — деди.

— Насыл ярдым?

О, сёзюни девам этип, меселени анълатты:

— Ат устюнде юрювинъ — чалышмакъ демек. Ананъа онынъ ичюн кунъделик яздажакъмыз. Сен чалышкъан кунълеринъ ананъ эвде отура биле. Сиз исе Къуртмолла акъайнен берабер памукъ араларыны йымшатаджакъсынъыз, сув ичюн ёлакъ ачаджакъсынъыз. Тек, къардашым, бир шей акъылында турмакъ керек: Къуртмолла акъайгъа сёз къайтармайджакъсыны! О, бираз къызматабан адам. Тюневин Аметнинъ огълу Нариман онъа азачыкъ шакъа

эткен, Къуртмолла оны иштен къувгъан. Анълаштыкъмы, къардашым?

— Эбет, Сервер агъа,— дедим мен.— Къуртмолла акъай не айтса, оны япарым. Ат устюнде юрмек истейим!

Мен пек къувандым. Анамнынъ ерине чалышаджагъым, къорантамызгъа ярдым этеджегим.

Рахметли Къуртмолла акъайнынъ насыл къаба табнатлы адам олгъаны эсинъдедир эбет. Айтаджагъым, о мени, «энди кунюм сангъа къалдымы?» деп къаршылап алды. Сервер агъа оны четке алып кетип, къолуны саллап-саллап, бир шейлер айта башлады.

Ызаннынъ четинде тыпкъы мына бунгъа,— о пармагъынен демки аткъа ишарет этти,— ошагъан аг отлап юре эди. Амма, гъарипнинъ къач дане кемиги олса, эписини саймакъ мумкюн. Къабургъалары тюртюп туралар. Атнынъ янына барып, башыны сыйпамакъ истедим, о мангъа козьлерини къыйыштырып ачувнен бакъты. Мен онгъа эмиет бермейджек олдым, ат къыбырданып башлады. Къоркътым. Четке чекильдим.

Бу вакъытта яныма Сервер агъанен Къуртмолла акъай кельдилер.

— Къана, таныш олайыкъ,— деди къарт, мангъа къолуны узатты.

— Меним адым Эскендер,— дедим мен.

— Шай десе... Бакъармыз сенинъ насыл йигит экенинъни,— сонъ иляве этти: — Менимки...

— Билем. Сиз Къуртмолла акъайсынъыз.

— Машалла, огълум, машалла. Атнынъ ады нсе Тамгъалы. Там... гъалы.— Анъладынъмы?

— Анъладым, Къуртмолла агъа.

— Демек, таныш олдыкъ, энди меним сѣзюмни динъле, Эскендер, — деди къарт.

Мен козьлеримни тѣгереклендирип, къарылгъач баласы киби агъызымны ачып, къарткъа бакъып турдым.

— Биринджи шартым, лаф къайтармайджакъсынъ,— деди о.— Экинджиси, ишке даима... бир дакъкъа олса биле, менден эвель келеджексинъ.. Учюнджиси, ве эсас шартым, ишинъде мукъайт оладжакъсынъ: Тамгъалы эки ёлакънынъ ортасында июрмек керек. Онынъ джюгенни бошатмайып юреджексинъ. Джюген бошалса, ат памукъкъа узаныр, ашар. Памукъ исе алтында и да паалы шей. Сени, Эскендер, эр куль бир кере тенбилей билем. Эгер ат памукъны экинджи кере тишлесе, устюнъе къычырырым. Бир да памукъкъа токъунса, джанынъ агъырмасын, къардашым, аткъа тюшеджек къамчы санъа тюшер. Нариман деген олян бу шартларгъа чыдамайып, ахыр-сонъу зувды.

Къартнынъ лафыны динълеп тургъан бригадир:

— Баланы къарардан зияде къоркъузмакъ керекмей, Къуртмолла агъа,— деди.

— Мен кимсени къоркъузмайым, Сервер. Меселени дос-догъру, акъайджасына чезмек керек.

— Эписини анъладым,— дедим мен.

Шай этип, о куню биринджи сефер ат устуне миндим. Шимдики киби, козиюм огюнде, бичаре Тамгъалынынъ эгерине отургъанымнен, бели къырылып кетезды. Отуз килограмм бар эдимми, ёкъмы, мени зар-зорнен котерди. Сонъ, башыны бираз бурып, козь къыйыгъындан манъа бакъты. Джюгенни чеке берип, атны ёлакълар арасындан айдалым. Четке бакъмагъа къоркъам. Къуртмолла акъай индемейип, арттан сабаннынъ сапларындан тутып келе. Ярым километр узунлыкъта ёлакъларнынъ башына чыкъып, бир

даа артына кѡайтып кельген сонъ, Къуртмолла акъай:

— Эгерден тюш, Эскендер,— деди.— Эпимиз бираз раатланайыкъ.

Тюштим. Бакъсам, балакъларымнынъ атнынъ тенине тийген ерлери шыр-сув. Тамгъалы нсе япъычыкъ озеньде ювулгъангъа бенъзей. Терлеменген ери ёкъ. Меним аякъларым да ондан сылангъан.

Къуртмолла акъай атны сабандап къуртарды, тереклернинъ талдасына чекип, джюгенинич чыкъарды. Тамгъалы кескин тишлеринен ешилъ огларны ачкъозлюкнен юлкѡа башлады. Биз де терек тюбюнде отурдыкъ.

— Ишин зарарсыз башладынъ, Эскендер,— деди къарт ве аркъамны таптады.— Бойле де девамы олсун! Бизим ишимизде мукъайтлыкъ керек.

Серг Къуртмолла акъай мени макътагъаныны эшиткенимнен, аякъларым, белим ве къолларымнынъ агърысыны унутып йибердим.

Бираздан сонъ ишимизини девам эттик. Кунеш энди башымыз устюне котерильди. Анам чалышкъан тарафкъа бакъам, оны зорнен сечем: ерден бугъа ошап котерильген сьджакълыкъ козьлеримни бунарландыра. Ат аякъ алувыны явашлатып башлады. Аякъларымнен онынъ къабургъаларына тюртем. Юрюшини бираз тезлештире, сонъра кене явашлата. Джюгенини къаттыджа тартам. Пек тесир этмей. Озиюм тюшюнем: «не къадар дешетли сьджакъ... Онъа Тамгъалы дегиль, онларнен ат кучюне саип «Универсал» биле чыдап оламаз. Суву къайнап битер, моторы чекмез. Фикримни, «Эскен... дер, не олды?» деген къаба сес боле. Мен шорбаджымнынъ суалине джевап оларакъ аякъларымнен атнынъ къабургъаларыны бар кучюмнен сыкъам. Там-

гъалы исе сен не айтасынъ биле демей. Опынъ сагъ янбашына шарт этип, баш пармакъ къалынлыгында къамчы тюше. Атнынъ арг аякълары къыйышалар, олар сол тарафтаки памукъларны эзелер. Бу вакъыт къамчы атнынъ сол янбашына тюше. Заваллы Тамгъалы деръал сагъ якъкъа къыйыша. Мен исе, къамчы манъа тиймесин деп, къоркъумдан огге эгилип, атнынъ джаллары устуне ятам. Тамгъалы бар кучюни къоюп, юрюшини тезлештире. Мен, артыкъ къамчы урулмайджагыны анълагъан сонъ, озюмни къолгъа алдым: белимни догъруттым, джюгенни къавий туттым. Козюмнинъ къыйыгындан Къуртмолла акъайгъа бакътым, онынъ адетиндже къаверенкли бети бор киби олгъан. Насыл да олса, тарланынъ башына етип кельдик. Къуртмолла акъай, «энди агтан тюш», деди. Ерге тюшкенимнен, Тамгъалыгъа дикъкъатнен бакътым. Гъарип зар-зорнен нефес ала, козьлеринден яшлар акъа. Бойнуны сыйпайджакъ олдым, башыны окючли алда силькитти. Оны корьген къарт серт давушнен:

— Токъунма оны! — деди манъа. — Даа пек зытына тиесинъ.

Мен арткъа чекильдим. Къуртмолла акъай атны тувараяткъанда:

— Эвинъизде саатинъиз бармы? — деп сорады менден.

— Токъмакълы дивар саатчыгъы бар.

— Беште мында олурсынъ, — деди Къуртмолла агъа. — Мен атны эвге алып барып, бираз ем бермек истейим. Эпимиз раатлангъан сонъ, ишимизни девам этермиз.

Мен шорбаджымнен сагълыкълашып, яваш-яваш, анам чалышкъан якъкъа кеттим. Тюневин

балаларнен чапкъалап юргенлерим къайда къалды? Аякъларым сызлай. Дуям, шимди кучлюдже ель эссе, йыкъыладжагъым.

Анам ве бир къач къадып даа ёлакъларынынъ ортасындалар. Оларынынъ кетменлери, юкъары котерильгенде, купеште йылтырайлар. Дут тереклерини эки сырагъа боллоп кечкен уфачыкъ арыкъ четиндеки ешилъ отлар устуне яттым. Тюшонджеге далдым. Зенимде чешит тюшонджелер догъды: бир якътан чалышып башлагъаныма, анама, къорантамызгъа ярдым оладжагъына къуванмакъ истейим, экинджи якътан, Тамгъалынынъ козьашларына окюнем. Къуртмолла акъайнынъ къамчысынынъ шувултысы къулакъларымдан чыкъмай. Не япайым? Меним къолумда не бар? Къуртмолла акъай озюмни де къоркъуза. Тамгъалыны тек аджыйым. Амма ондан аткъа не файда? Бойле фикирлер ичинде юкълагъаным.

Уянгъап вакъытымда янымда анам тура эди. О мени уянткъап.

— Болдургъангъа ошайсынъ, огълум? — деди анам ве янагъымдан опыти.

— Ёкъ, сизни беклей эдим, салкъында юкълап къалгъаным. Бугуньден башлап сиз энди бир къач кунъ эвде раатланынъыз, ана, — дедим мен.

— Яхшы, огълум. Алла сагълыгъынъны берсин.

Сонъра уйлелик раатланмакъ ичюн эвге къайттыкъ. Мен анамнынъ янашасындан кетем. Тосат-тосат онынъ чересине бакъам, козьлери сылакъ корюнелер. Онъа не олды, аджеба?

Уйледен сонъ ишке бир озюм кеттим. Къуртмолла акъай Тамгъалыны минип кельгенде, мен чокътан тарлада эдим. Къурсагъы тойгъан, баягъы раатлангъан ат акъшамгъадже зиянсыз

юрди. Мен озюмни чалышкъан адам ис этип, эвге къувана-къувана къайттым.

Гедже тѣшегиме яткъан сонъ эппи вакыт юкълап оламадым. Тамгъалы мени севмегенни ындындым. «Мен онъа не яманлыкъ яптым аджеба? — деп тюшондим. — Устюне мин дедилер, миндим. Мен минмеген олсам, башкъасы, белки агъырджа бала миндежек: памукъ аралыкълары мыглакъа ишленмек керек! Насыл да олса, оныныен якъынлашмакъ кереким. Мен кучюджики олсам да, ишсаным. Ойсе айван. Ойле экен, арамыздаки мунасебетни тюзетмесе мен тырышмакъ кереким...»

Эртеси куно ишке саба тапъда кельдим. Къуртмолла акъай аттан тюшкенинен Тамгъалынынъ джюгенинден тутып, боюныны къашыйджакъ, озюни охшайджакъ олдым, амма ат кене башыны тюневинкисинден де зияде сплькитип фышнай башлады. Къуртмолла акъай онынъ устюне джекирди, манъа исе къамчысыны узатты.

— Буны корсе, о йымшай, — деди.

Акыкъатен, ат тынчлангъангъа ошады. Тек козьлерини къыйыштырып, манъа тик-тик бакъты. О куно Тамгъалы уйлегедже яхшы чалышса да, Къуртмолла акъайдан учь къамчы ашады. О меним устюме де бир къычырып алды. Мен эмнет бермедим. «Бугунь сол якъындан тургъангъа бенъзей», деп тюшондим.

Уйлеллик ашымызны ашагъан сонъ анам, «бир саатчик козюнънишъ кирини ал, огълум, ёргъунлыгъынъ кечер», деди де, оданы къаранлыкълатты. Юкъум кельмесе де, анамынъ джаныны агъыртмакъ истемедим, миндер устюне ягтым. Бираздан сонъ апамнынъ юкълагъаныны дуоуп, яваштан одадан чыкътым, сакълап

къойгъан еримден къармагъымны алып, канал-
гъа джѣнедим. Учъ-дѣрт дане чегертки тутып
оларнынъ бирсини къармакъкъа санчтым, сонъ-
ра сувгъа ташладым. Кунеш сыджагъында яна-
куе, къармакъкъа балыкъ тюшмесини бекледим.
Ннаег, къырмызы къуйрукълы эки уфачыкъ
балыкъ туттым, башкъалары да тюшмесини бек-
ледим. Шай этип уйле маали кечип кеткенини
дуймагъаным. Алель- аджеле къармагъымны
джыйыштырып, эвге къайттым. Бакъсам, аз-
барымызда Тамгъалы тура! Нечюн багълы тур-
гъаныны аля бильмейим, къармагъымны сакъ-
ламагъа унутып, атны къязыкътан чезип, устю-
не мнндим. Мингенимнен, ат бирден секириклеп
башлады. Джюгенини къавий этип чектим. О,
эки ог аягъыны тѣпеге котерип ерге ташлай
берди. Мен аякъларымнен Тамгъалынынъ къа-
бургъаларыны сыкътым. Сыкътым дегенде, арт
аякъларыны атып, мени йыкътырмагъа тырыш-
ты. Джалларына япыштым. Ипат тору вира
секирикледди. Мына-мына ерге йыкъыла
ятам.

— Ана! Ана! — деп джан аляметинен къы-
чырдым.

Эвден анам, Къуртмолла акъай ве битам
ювурып чыкътылар.

— Ва-ай балачыгъым!

Анамнынъ сесини эшиткен Тамгъалы тынч-
лангъан киби олды. Лякин Къуртмолла акъай
якъынлашкъаныны корип, бирден еринден кочти
ве... кетти.

— Озюнъни йымшакъ ерге ташла!

Рахметли битамнынъ бу сѣзлерини эшиттим.
Тамгъалы суръатны эп арттырды. Мен атнынъ
чылбырыны бош быракътым, бир къолумнен ат-
нынъ джалларындан, экинджисинен эгерни ту-

тѣп, аякъларымны къавий сыкъып, огге эгиле берип отурам. Ат кеткен сайын сурьатны арттырмакъта — огде эки адым кенъликте арыкъ корюнди. Тору ондан секирип кечкенини дуймадым биле. Энди люцерна мейданы башлады. Озюмни ерге ташламакъ мумкюн: люцерналыкъ ер йымшакъ. Амма бана Тамгъалы арыкътан секиргенде йыкъылмагъаным мени юреклендирди. Ондан да гъайры, ат истер-истемез, ёрулып токътайджагъына ишандым. Мен санки аткъа япышып къалгъаным. Тарланынъ орталарына еткенде Тамгъалынынъ чапувы сакинлеп башлады. Мен эвеля башымны котердим, сонъра эгер устюнде догъру отурдым. Джюгенни бираз тарттым. Ат даа сакинледди. Ниает о, чапувны токътатты, артыкъ сыкъ адымларнен юрмекте. Джюгенни сагъгъа чектим, ат башыны сагъгъа чевирди, озю де о якъкъа бурула башлады. Ичиме къуванч кирди. Атнынъ агъызындан силекилер акъкъаныны корьдим. Ондан сонъ, Тамгъалыны арткъа, эвимизге таба чевирдим. О, памукъ тарласында чалышкъан вакъытымыздаки киби, башыны ашагъы эгилътип, яваш-яваш кетти.

Узакъта, эвимиз бетте, учь нокъта корюне. Бизлер бири-биримизге эп якъынлашамыз. Мен аттан йыкъылмагъаныма, озюми де онынъ устюнден ташламагъаныма къуванам, эгер устюнде дос-догъру отурмагъа, озюмни акъикъий атчапар йигитлерге бенъзетип тутмагъа тырышам.

Нокъталарнынъ бири анам экен. О, огде чапа. Онынъ артындан Къуртмолла акъай ве битам бар кучълеринен ювурмакъталар. Анама якъынлашкъанымнен, атны токътаттым, яваштан онынъ устюнден тюштим. Мукъайт олып, пармакъларымнен Тамгъалынынъ бойнуна токъ-

ундым. О кыбырданмады. Кышып бакътым — индемени. Юреклендим. Огюне кечип башыны сыйпап башлагъан эдим, силекиленип, бем-без кесильген тилини чыкъарып, оны сыйпагъан сол къолума эки-учь кере тийсетип алды.

Бу арада вай-вайлап анам келип етти. Мени кыучакълап, бетимден-козюмден опе башлады. Сонъра эсини джыйып:

— Кыркътынъмы, огълум — деп сорады.

— Эбет, бираз...

— Меним отюмни патлата яздынь!

Акыкыатен, анамнынъ чырайы кыар кибиди. Ондан афу сорадым, бойле олып чыкъаджакъны бильмедим, аначыгъым, дедим.

Нефесини бир-бирине еткизамай чапып кельген Кыуртмолла акъай кулюмсиреп, къолумдан джюгенни чекип алды, атнынъ козьлерине нефретнен бакъты. Онынъ кыарт вуджуды асабиеттен кыалтырамакыта эди.

— Машалла! Йигитлигинъни косьтердинъ, — деди о.

Сонъра мен битама чапып бардым, оны тынчландырдым.

О куню анам мени ишке йибермени. Кыуртмолла акъай да онынъ фикирине кыошулды.

— Бугунъ энди эпимиз ёрулдыкъ, ишимизни ярын сабадан девам эттирirmиз, Эскендер, — деди о. Нечюн бильмейим, бу олып кечкен вакыядан сонъ Тамгъалы мени корьгенде кыувана тургъан. Тезден аткыа емни, сувны озюм бере башладым. Бутюн язлыкъ татиль вакытыны ат устюнде чалышып кечирдим. Мен онынъ иле достлаштым. Анама раатланмакыта, тедавийленмеге имкян бердим, озюмни исе о вакыттан итибарен йигит сайып башладым. Акылынынъда

олса, достум, о сененинъ кузюнде биз шеэрге кочип кеттик. Къочмеге бир кунъ къалгъанда мен Къуртмолла акъайнынъ эвине барып, Тамгъалынынъ боюны соныки кере сыйпадым. Шимди исе тыпкъы онъа бенъзеген ат. Бельки онынъ несилиндендир..

* * *

Достумнынъ икяеси битер-битмез, ат спорты ярышлары: копкары, къыз къувув, къошу чапув башлады. Тамгъалыгъа бенъзеген ат чапкъанда Эскендер эеджанланды, бир къач кере еринден секирип турды. О, тез ве дюльбер чапты. Экинджи ерни алды.

— Хайырайым, — дедим ве Эскендернинъ къолуны сыкътым. — Лаф саделикте дегиль экен. Башларыны котерип, аякъларыны ойнатып алгъан атларнынъ адлары биле анъылмады...

— Шай олып чыкъты, достум...

Биз Эскендер иле самимий сагълыкълаштыкъ.

1980 с.

КЪАНЛЫ ОТЬМЕК

Буюн кунъ йылтырап тургъан кунешни акъшам устю къара булут къапатты. Шималь беттен эсип башлагъан сувукъ вира артты. Эвлери янындаки мейданда акъранларынен берабер даа учь кунъ эвельси, бабасы кетирген мавы резина топуны футбол этип ойнагъан Нариман:

— Етти. Мен кетем. Ушюдим, — деди. Топуны къолтугъына сыкъты.

Балалар бири-бирине бакътылар, башларыны ашагъы алдылар. Онынъ тосаттан: Етти...» дегенине жанлары агъыргъаныны билъдирдилер. Маалле балаларынынъ ичинде буюкче ве энъ атик олгъан Ремзи:

— Бираз даа ойнасанъ не олур, Нариман? — деди ялварыджы сеснен.

— Ёкъ, ойнап оламайым, — деди о. — Ушудим. Ярын мектептен сонъ кене топлашырмыз.

О эвлерине тараф кетаяткъанда тосаттан достларына чевирилип:

— Топны санъа ташлап кетем, Ремзи. Ярын кетирирсинъ, — деди, оны аягъы иле тепип йиберди.

Эв огюнде сачларыны кирпининъ инелери киби тиклендирип отургъан огълуны корьген Зейнеп:

— Вай, алла, бузлагъансынъ да, балам, тездже одагъа кир, — деди ве къапыны ачып, огълуны ичери кирсетти, озю онынъ артындан кирди.

Нариманнынъ беяз, дюльбер тишлери бири-бирине тиймегенини, вуджуды къалтырагъаныны корьген анасы огълунынъ эллерини окъалап башлады ве:

— Мен сени, балам, шимди къыздырырым, — деп, ерге эчки терисини яйды, башынынъ тюбюне памугъы томарлангъан къатты, джарты ястыкъны къойды. Баланы яткъызды, устюне къой терисини орттю.

— Сен, балам, къыбырдамайып ят, мен шимди собаны якъарым, оданы къыздырырым, бугунъ энди къыш башлагъангъа ошай, — деп Зейнеп еринден турды, къапыны ачып тышкъа чыкъып кетти.

Ель ач шакаллар киби увулдай. Пенджере ве къапы аралыкъларындан одагъа сызгъырып кире.

Къапы текрар ачылды, Зейнеп бир къучакъ гъозапая кетирип, собанынъ огюне ташлады ве яткъан огълунынъ бетине джиддийликле бакъты. О, козьлерини юмгъан алда ята. Зейнеп учъ дане индже гъозапаяны алып, оларны бири-бирине къошты, яваштан эки еринден сындырды, тенеке собанынъ ичине сокъты. Тюкянда сатылы тешеклернинъ басмасындан тикильген ёлакълы антерининъ джебини къармалап, серник къутусыны чыкъарды, собаны якъты. Устюне бир тамчы биле ягъмур тюшмеген къуру гъозапая бирден алевленди. Зейнеп собаны яхшы толдурды, о тыштаки ельге бенъзеп увулдап башлады.

Бир дане эки адамлыкъ мавы боялы кровать, эски тахталардан япылгъан мавы къоначыкъ ве учъ мавы отургъыч ерлешкен одачыкъ, бирден амам киби къызып кетти. Нариман юкъусы ичинде къыбырданып, элинен устюне япылы къой терисини итерип ташлады. Зейнеп соба огюнден турды, огълунынъ къаршысына келип тиз чёкти, баланынъ бетини ири тер буртюклери къаплагъан. Зейнеп антерининъ этегинен мукъайтлыкънен Нариманнынъ бетини сюртти, манълайыны тутып бакъты. «Аллагъа шукюр, сыджагъы ёкъ, гъалиба», деди. Еринден турып, соба янына кельди. Онынъ устюндеки беяз алюминъ къазаннынъ къапагъы бувдан ойнамакъта эди. Зейнеп къапакъны отургъычнынъ устюне авдарып къойды, къашыкънен мысырбогъдай боткъасыны къарыштырып башлады.

Тышта исе ель вира арта. Тосат-тосат онынъ увултысыны эшиткен Зейнеп, сыджакъ одада

отургъанына бакъмадан, ушюген адам киби сескенип ала. Вуджуды къалтырагъанда онынъ дюльбер, азгъын бетиндеки къара къашлары сытылалар, бутюн манълайы узеринде эки дане бойдан-бой сызыкъ пейда ола. «Бу ельде, бу сувукъта Исмаил насыл келир? Нечюндир бугунь кечке къалды... Оны къаршыламагъа баргъан олсам гузель олур эди. Амма... Нариман. О, бир озю къоркъар», деп тюшонген маальде, азбарда аякъ давушлары эшитильди.

Гъыйкъылдап къапы ачылды. Одачыкъны сувукъ ель толдурды. Погонсыз офицер быджагъынынъ сары садефлерини йылтыратып, йылдызсыз арбий шапкесини, чареси олгъандже, ашагъы бастырып кийген Исмаил кирди. О, тасырдатып агъач аягъыны полгъа урды.

— Яваш, явашча ол, Исмаил, Нариман юкълай,— деди сакинден Зейнеп.

О мукъайт юргеге ынтылды, амма... агъач аякъ... О, агъач полгъа тарсылдап тие, давушы эписи бир чыкъа.

Юкъу ичинде тасырдыны эшиткен Нариман, козьлерини ачкъанынен бабасыны коръди. О!

— Акъшам шерифинъиз хайырлы олсун, баба,— деди де, еринден тураджакъ олды, эр вакъыттаки киби, бабасынынъ агъач аягъыны сыкъып тургъан къайышларыны бошатмагъа, сол аякъ вазифесини беджерген агъачны алып, кровать тюбюне къоймакъ истеди. Амма анасы:

— Ёкъ, огълум, сен еринъден къыбырдама, бабанъа мен озюм ярдым этерим,— деди.

Зейнеп бираздан къона устюне учь чанакъ мысырбогъдай боткъасыны ве бирер стакан да чай къойды.

Бугунь отъмексиз ашайджакъмыз,— деди о.

— Чыдармыз, — деди Исмаил. — Ярын сабадан район меркезине кетмесем олмайджакъ. Шимди адамлар шамата къопардылар. Иштен сонъ эр кес тюкянгъа топланды, отьмек кельмесини бекледи. Амма, отьмек кетирмедилер. Мен адамларны тынчландырдым: «Ярын сабадан районгъа озюм кетерим, отьмекни мытлакъа кетирим», деп оларгъа сёз бердим. — Бираздан сонъ иляве этти: — Олар исе, «сенинъ бир озюнге бу авада район меркезине барып кельмек агъыр олур», деп анавы узун Энверни де меннен къошып йибереджек олдылар, амма мен разы олмадым. Сизлерге бериледжек отьмекни озюм кетирип оламасам, насыл этип совет офицери деген адны ташый билем, ёкъ, Энвер озюнинъ ишини япсын», дедим.

— Сен, Исмаил, худжур инсансынъ, — деп чырайыны сытты Зейнеп, — совет офицери, дейсинъ, бу пек гузель. Лякин о офицернинъ бир аякълы олгъаныны да унутмакъ олмай даа...

— Мен оны ич бир вакъыт унутмайым, Зейнеп, — деди джиддийликнен Исмаил. — Унутмагъа истесем биле, унутып оламам. Амма, бир аягъым ёкъ, деп, Энверни фермадаки ишинден алып къалмагъа, озюме ярдымджы этип, районгъа алып кетмеге не акъкъым бар? «Ёргъанынъа коре, аякъ узат», дегенлери киби, беджерип олсам чалышайым, беджерип оламасам, тюкяны ташлайым, башкъа ишке кечейим. Меселя, къаравуллыкъ япмакъ мумкюн. Онъа ярдымджы керекмей.

Исмаил бирден тынды, тюшонджеге далды.

Козьлерини тегереклендирип де анасына, де бабасына бакъкъан Нариман:

— Баба, ярын озюнгъизнен берабер мени де алып кетсенъиз, ярдым этер эдим, — деди.

— Я мектебинъ? Дерслерден къаладжакъ-сынъмы? Ойле шей олмаз!

— Нариманчыгъымыз, алла сагълыгъыны берсин, пек догъру айта,— деп лакъырдыгъа къошулды Зейнеп,— сувукъланмагъан олса, яни сабагъадже сьджагъы чыкъмаса, озюнънен алып кет, иште.— Отьмек ташымагъа, оны къаравулламагъа ярдым этер. Бир кунъ мектепке бармаса бармаз даа. О, эписи бир, «бешке» окъуй.

Исмаил бираз индемей турып, де къарысынъ, де огълунынъ чересине бакъты. Оларнынъ козьлеринде: «Биз сени аджымаймыз, сенинъ такъатлы ве беджерикли олгъанынъны билемиз, амма сен ярын ярдымгъа мухтаджсынъ», деген фикирлерини сезди, гъалиба:

— Айды, бакъайыкъ, эгер Нариман саба менден эвель уянып, ушюмейджек киби кийинсе, кетсе-кетер даа,— деди.

Нариман къувангъанындан еринден атылып турып, башта бабасынынъ, сонъ анасыннынъ янакъларындан опыти, оларгъа «хайырлы гедже» айтып, эчки терисининъ устюне ятты ве тезден юкълап къалды.

Нариман саба эр кестен эвель, ерге ярыкъ тюшип башлагъанда уянды. Бабасынынъ арбий быджагъыны устюне ташлап, тышкъа чыкъты. Акъшамки ель баягъы тынчланса да, ава сувукъ, кок къара булутларнен ортюли. Бала одагъа къайтып кирип анасыны уянтты, ондан къышылыкъ урбаларыны сорады.

Зейнеп кечкен язда огълуна къышылыкъ урбалар азырлап къойгъан эди. Къоджасынынъ джебэден алып кельген кучюджик чемоданы ичинден чыкъкъан, туюю агъаргъан олса да, даа къавий юнъ штаныны сёкти, кести, уфакъ-

латты. Терсине чевирип, огълуна штан тикти. Оны, «ич олмагъанда эки кышкъа етсин», деп махсус буюкче япты. Сонъ къоджасына, паалы олса да, Наримангъа базардан келишикли памукълы-чонтукъ тончыкъ ве кирз чызма кетирмесини рижда этти. «Башына исе, не япайыкъ, иридже олса да, сенинь къалпагъынъны киер даа, деди. Иште, бугунъ акъикъий кышнынъ биринджи куню Зейнеп, огълунынъ огюне о урбаларны, аякъкъапларны къойды. Бала къувана-къувана кийинип башлады.

Исмаил агъач аягъыны ерине багълап кийинген сонъ къарысына:

— Зейнеп, анавы сандыгъынъны ачып, меним орден ве медаллеримни чыкъарсанъ гузель олур эди,— деди.

— Я оларны не япаджакъсынъ? Тек байрамда такъарым, деген эдинъ де. Бугунъ, менимдже, байрам дегиль...

— Бельки, ярдымы тиер. Эгер фурунда отъмек етишсе, озълерни де кетирир эдилер.

Зейнеп кровать тюбюнден уфакъ агъач сандычыкъны чекип чыкъарды, онынъ ичинден къягыт къутудан къоджасына орден ве медаллерни алып берди.

Энди кийинип ёлгъа азыр олгъан Нариман бабасынынъ къаршысына келип, орденге ишарет пармагъыны токъундырды.

— Баба, бу мукъяфатынъызнынъ ады не? — деп сорады.

— Я мен санъа оларнынъ адларыны, оларнынъ манъа не ичюн берильгенини джебэден къайткъан сонъ сёйлеген эдим де, огълум,— деди мыйыкъ тюбюнден йылмайып.— Унуттынъмы?

— Багъышланъыз, баба, айырды этип ола-майым, олар сизде пек чокъ. Эписи де парылдай, бири-бирине бенъзей.

Исмаил, огълунынъ козьлеринде насылдыр эеджан, гъурур корьди ве онынъ ичюн джаныны агъыртмайым деп:

— Яхшы, бир кере даа анълатайым, огълум,— деди.— Амма, сен энди уфачыкъ бала дегильсинъ, бир афтадан сонъ — декабрь докъ-узда, он бирни толдураджанъ, дёртюнджи сыныфкъа къатнайсынъ. Эшиткенлеринъни, окъугъанларынъны акъылынъда къалдырмакъ керексинъ,— деп Нариманны тенбиледи.— Сонъ мына бакъ: бу ерде Ленин бар. Демек, Ленин ордени. Мына бу экиси йылдыз шекилинде. Демек, Къызыл Йылдыз орденлери. Бу исе II-нджи дереджели Улу Ватан Дженки ордени. Къалгъанлары медаллер. Оларнынъ артына къайсы шеэр ичюн берильгени язылы. Анъладынъмы?

Нариман индемеді, тек, «анъладым», деген манада башыны саллады.

Баба ве огъул аякъ устюнде турып бирер стакан чай ичтилер, сонъ ёлгъа чыкътылар. Тышта ель кучьсюз олса да, насылдыр титис, аджджы сувукъ бар. Зейнеп оларны бираз озгъарды, сонъ эппи вакъыт оларнынъ артындан бакъып къалды. Узун бойлу, арыкъ къоджасы сол аягъы устуне янтая берип кетти, онынъ янындан бабасынынъ белинден кельген Нариман адымлай.

Бираз ёл кечкен сонъ Исмаил:

— Болдурмадынъмы, ушюмединъми, огълум? — деп сорады.

— Ёкъ. Мен яхшым. Я сиз, баба? Истесенъиз, явашча юрейик, сизге агъыр олса керек.

— Менден даа тер чыкъмай. Юргенимиз

киби юрейик. Кеч къалсакъ, фурунда отъмек битер. Бош къайтмакъ мумкюн дегиль. О вакъыт мен адамларнынъ бетине насыл бакъарым, огълум?

Сокъакънынъ сагъ тарафындаки кениш ве узун батакълыкъта сыкъ ве юксек олып оськен къамышлар къурып сараргъанлар. Шимди ель келип ургъанда, олар шувулдап майышалар, сонъ кене де тикленелер. Тыпкъы денъиздеки киби далгъалар пейда ола.

— Бу къамышлыкълар ичинде кийик айванлар да бар э, баба?

— Шакаллар олгъаныны сен озюнь де билесинъ, огълум. Олар эр гедже баракларымыз янында яш балалар агълагъан киби улуйлар. Олардан да гъайры кийик домузлар ве къашкъырлар да бар, дейлер. Амма оларнынъ озьлерини коръмек о якъта турсун, сеслерини биле эшитмедим.

Баба ве огъул баягъы ёл юрген сонъ район меркезине алып баргъан таш ёлгъа чыкътылар. Бираздан энишли-ёкъушлы ёл бою шакъыр шукур этип эски «ЗИС» машинасы чаналады. Оларнынъ экиси де кабинагъа ерлештилер, район меркезине кеттилер. Машинанынъ айдавджысы орта яшларындаки киши козьлерини ёлдан алмадан:

— Ушюгенге бенъзейсинъиз, арабам джарты олгъанына бакъмангъыз шимди о сизлерни къыздырыр, — деди.

— Мен чокъ дуймадым, амма огълум ушюди. Бу улькеде бойле сувукъ ола деселер ич де инанмаз эдим.

— Бойле авагъа ерли къартлар «къар авасы» дейлер. Къар ягъаджакъта тыпкъы бойле аязлы еллер ола.

— Биз къайткъандже ягъмаса гузель олур эди,— деди Исмаил вешинелининъ садефлерини чезди.

— Энди кыызгъангъа ошайсынъыз,— деп айдавджы енгильден йылмайып Исмаилгъа бакъты. Онынъ кокрегиндеки мукъяфатларгъа назары тюшкенинен айдавджынынъ юзюндеки йылмаюв джоюлды. О, бир къач дакъкъа индемеди. Сонъра исе:

— Мукъяфатларынъыз чокъ экен. Сыр олмаса, не ерлерде дженккештинъыз, арбий зенаатынъыз насыл, офицер аркъадаш? — деп сорады.

— Нечюн сыр олсун? Танк командири эдим, Одессадан башлап Сталинградгъа барып чыкътым, Сталинграддан Берлингеде. Сол аягъымны, иште, анда къалдырып кельдим. Экимлер сагъ олсунлар, джанымны сакълап къалдылар, агъач аякънен олса да къорантама етип кельдим. Мына, Нариманчыгъымнен, онынъ анасыннен къавуштым,— деди ве огълунынъ терлеп башлагъаныны корип, онынъ чонтукъ чекменининъ дѣгмелерини чезмеге ярдым этти.

Энишли-ѳкъушлы таш ёлу узьре вызнен кетяткъан машинанынъ кабинасы огюндеки джамгъа ягъмурнен къарышыкъ къар урып башлады.

— Къар ягъаджакъ деген эдим де,— деди айдавджы ве джам темизлейиджи щѣткаларыны ишлетти.— Сиз, офицер аркъадаш, акъикъий къараман экенсинъыз. Мен де дѣрт йыл он учъ кунъ арбий урбанен юрдим, дженк биткен сонъ Прагадаки кысымларымыз эркянында хызмет этим. Къайтып кельгениме эки ай олды. Эвимнинъ босагъасындан атлагъанымнен арбий урбаларны чыкъарып быракътым. Оларны кореджек козюм ёкъ. Джарты олса да, мына буларны

кийдим, — деп устюндеки урбаларыны пармагынен косьтерди. — Дженкте де машина айдадым. Эвге кельгенимининъ он биринджи куню Экинджи МТСке бардым, къолума мына бу арабаны туттурдылар. Эки афта тамирледим, амма эски шей эски даа. Не къадар тюзетсенъ, эписи бир яны олмай. Бүтюн ери шалтыр-шултур.

— Агъланмакъ керекмей, достум, вакъыты келир завод боясынынъ къокъусы кетмеген машина дюменининъ башына да отурусынъ, — деди Исмаил. — Шимди бунъа да шукюр демек керек. Айлыгъынъдан гъайры кунде бир къач кумюш къазанадырсынъ, о да къорантагъа ярдым.

— Эбет, догъру сёйлейсинъиз, офицер аркъадаш, копчеклер айланып турса, джебим бош олмай.

Машина копюрден кечип юксекликке коте-рильгенинен чокъ эвлер корюнип башлады.

— Мына, огълум, район меркезине де келип чыкътыкъ, — деди Исмаил.

Машина район меркезини экиге больген сокъакътан кечип, сол тарафкъа бурулды ве тезден узун демир баджадан сим-сия тютюн чыкъкъан къоралы ири эвнинъ къаршысына келип чаналады.

— Иште, фурунгъа да етип кельдинъиз, офицер аркъадаш.

Исмаил айдавджыгъа: — Сагъ ол, достум, — деди де сылангъан ер узьре, таймайым деп, мукъайтлыкънен машинадан тюшти, сонъ огълунынъ элинден тутып онъа да кабинадан чыкъмагъа ярдымлашты. Штанынынъ джебини къармалап бир дане «онарлыкъ» чыкъарып, айдавджыгъа узатты. Айдавджы: — Эвалла, офицер аркъадаш, мен сизинъ кибидженк къараманла-

рындан пара алмайым, — деп самимий хайырлашты ве машинасыны айдап кетти.

Ягъмурнен къарышып ягъгъан къар даа ерни без чаршафнен ортип оламай. О ерге тюшкенинен ирип кете. Исмаил бир къач кере терен нефес алып кокюсни биринджи къар авасынен толдурды да огълуна, «артымдан къалма», деп фурун башлыгъынынъ иш одасы бетке кетти.

— Буюрынъ, Исмаил, отурынъ, — деп оларны орта яшларындаки шишман, къара мыйыгъы мышыкъ мыйыгъына бенъзеген адам къаршылап алды.

— Сагъ олунъ, Ахмед агъа, отурмагъа вакъыт ёкъ, адамлар учюнджи кунъ отъмексиз, бекледик, ёлламадынъыз, озюм келип алып кетейим, дедим. Мына огълумны да ярдымгъа кетирдим.

— Хаберим бар, къардашым, амма чарем ёкъ эди. Бир дане машинамыз бар, о да бозулып къалды. Йигирми километр ерге отъмекни аркъама алып барайыммы?

— Адамлар, совхоз ишчилери ачлар, анълайсынъызмы? — Исмаил ачувындан багъырып йиберди. — Отъмекни тюкянгъа кетирмек сизинъ боюн-борджунъыз!

— Я не япайым, къардашым, меним къолумда не бар?

— Учь кунълук норманы, алты юз килограмм отъмекни шимдичик беринъ, мен озюм бир чаре этип алып кетерим.

— Кеч кельдинъ, Исмаил, бугунъки отъмекни даркъатып битирдим. Энди ярын алып кетерсинъ.

— Сиз шакъа этесинъизми шу? Мен, совет офицери, «джаным сагъ олса, ярын мытлакъа отъмек кетиририм», деп адамларгъа сёз бердим. Манъа шимдичик отъмекни тапып беринъиз.

Адамлар оны дѣрт козьнен беклейлер! — деп Исмаил сесини даа пек котерди.

— Сен, Исмаил, инсан баласысынъ, инсаннынъ сѣзюни анъласа, кеч олды, ярын сабадан алып кетерсинъ. Ондан да гъайры, коресинъ де тышта къар ягъа. Йигирми километр ерге бу авада о къадар отъмекни, насыл этип алып кетедженъ?

— Онынъ къасевети сизге тюшмесин, Ахмед агъа, манъа отъмек керек! Отъмек, анълайсынъ-ызмы? Қалгъаныны озюм бакъарым.

— Отъмек къалмады дедим де санъа. Ярын сабадан биринджи сени ёлларым,— деп фурунджы сѣзюни кести.

— Юр, огълум, райкомгъа барайыкъ, бу инсафсызны акъкъындан анда келирлер,— деп Исмаил Нариманнынъ элинден тутып къапыгъа догърулды.

— Токъта, Исмаил, бу къадар сабырсызлыкъ оладыр даа,— деп Ахмед стол башындан турды.— Ичинъде атеш янамы шу? Бирден райком дейсинъ! Райкомда фурун бармы? Фурун башлыгъы меним. Отъмекни берсем, мен береджегим.

О бираз тюшонджели сусты. Сонъра:

— Бираз беклеп турчы, мен барып адамларнен лакъырды этип келейим. Бельки, учъ саат даа къалып чалышырлар. Иш акъларыны...— о, «сен де оларгъа бир къач кумюш берирсинъ», дейджек олды, лякин нечюндир айтмады.

Фурунджы чыкъып кеткенинен Нариман бабасынынъ ачувлы бетине бакъып:

— Имансыз экен э, баба,— деди, — адамларны ич де аджымай. Мен буюк олсам бойле кишилернинъ къулакъ тозуна шамар чекерим, баба.

Исмаил енгильден йылмайып, Нариманнынъ башыны сыйпады:

— Эр вакъыт шамарнен иш битмей, огълум,— деди.— Бойле иш севмез, арам тамакълар девлет къанунларыны билген адамлардан пек къоркъалар. Онынъ ичюн окъумакъ керексинъ, билининъни арттырмакъ лязим.

Софада лакъырдылар эшитильгеннен Исмаил сёзюни кести. Босагъада башта Ахмед агъанынъ къурсагъы ве мыйыкълары корюндилер, сонъ одагъа онынъ озю кирди.

— Къалмайджакъ олдылар, озюмнинъ джебимден эр биринъизге отузар рубле беририм деген сонъ къалып чалышмагъа разы олдылар,— деди фурунджы чырайыны сытып.

Исмаил енгильден йылмайып: — Я параны сиз къайдан аладжакъсынъыз, Ахмед агъа? — деди.

— Не япайым, балачыкъларымнынъ къысметинден кесип къалдыраджакътырым даа...

— Эбет, сизинъ киби сойлары озюнинъ къысметини кесер...— деп къошты енгильден йылмайып Исмаил ве отургъан еринден котерилип — демек,... учь сааттен машина кетирмек мумкюн? Мен сизни догъру анъладыммы?

— Анълаштыкъ да, даа лафны не созып отурасынъ...

Исмаил огълунен тышкъа чыкъкъанда, ер энди баязлашкъан эди. Нариман, барып да, агъач аягъы тайып, бабам йыкъылмасын, деп онынъ къолундан тутты.

— Энди, огълум, юр, чайханеге барып бир шейлер къапынайыкъ,— деди Исмаил.— Сонъра ёлгъа чыкъып машина къыдырырмыз.

Баба ве огълул эки саатке джувукъ ёлда отурып ахыр-сонъу бир бучукъ тонналыкъ, устю

ортюли автомашина айдавджысынен анълаштылар.

— Джебимде олгъаны-оладжагъы юз кумюш къалды, оны беририм, отъмекни тюкянгъа еткизмек керек, адамлар ачлар, отъмек беклейлер,— деп Исмаил ялварды. Кира фиаты пек уджуз олгъанына бакъмадан, айдавджы, къарт рус адамы, Исмаиллыны арбий урбасына, агъач аягъына, онынъ янында ушюгенинден титреп отургъан балагъа бакъып, оларны аджыды ве разылыкъ берди.

Машинагъа отъмекни юклеп, оны гузель этип джаовнен сарып ёлгъа чыкъкъанда, акъшам устю олмакъта эди. Ягъмур токътады, къар нсе кучъленди. Бузлу ёлда машина чаналай, о якъ-бу якъ кете, айдавджы машинасыны зарзорнен догъуртып ала, онынъ устюне электен тюшкен ун киби ягъгъан уфакъ къар, теджрибелли айдавджыны биле болдуртты, козьлерини къамаштырып терлетти. О устюндеки тонуны чыкъарып отургъучкъа ташлады да:

— Таш ёлу биткен сонъ къасабанъызгъа догъру насыл кетерик, бильмейим,— деди.— Машина топракъ ёлда батып къалыр беллейим.

— Бакъарыкъ. Чарсен олмаса, отъмекни бошагып, бизни тюшюрп къалдырысынъыз. О якъына бир чаре тапармыз даа.

Таш ёлдан сагъгъа чевирилип топракъ ёлгъа энген машинанынъ копчеклери къарнен ортюли чамургъа бата-бата бир къач метр юрдилер. Сонъ, бош айланып башладылар. Айдавджы машинаны алдгъа-арткъа юрсетип бакъты, лякин олмады:

— Иште, кельдик,— деди айдавджы.

Исмаил отъмекни ерге бошатып машинаны озь ёлуна йшбермек къарарына кельди. «Кой-

деки арабалардан бири келип к'валмакъ итима-лы бар, он'а юклеп кетермиз», деп тюшонди о. Айдавджы машинанын' устуне чыктып ири джаовны ерге ташлаг'анынен Исмаил ве Нариман оны к'арг'а яйдылар. Япалакъ-япалакъ ягып тург'ан к'ар от'меклерин сылатып етиштирмесин деп, чареси олг'андже, оларны чабикликнен ерге тюшорип устунн яхшы этип ортюлер... Айдавджы дюмен башына отурды, баба ве ог'ул машинаны итеп, оны батак'лык'тан таш ёлг'а чык'ардылар. Исмаил айдавджыг'а буюк тешекюр билдирди, он'а ан'лашк'анлары киби джебндеки сон'ки юз кумюшни чык'арып узатты. Айдавджы параны к'олуна алып элли кумюшинн сайып кисесинне тык'ты, к'валг'аныны Исмаилг'а к'айтарды.

— От'мекни тюкяпг'адже алып барып оламадым, онын' ичюн ярысы да етер. Корем, фук'аре кишинн', адамларг'а алып барг'ан от'мек ичюн янып'дан пара бересин'. Буны да алмаз эдим амма, машинаны тамир эткен устаг'а борджум бар,— деди, саг'лык'лашып машинасыны айдап кетти.

Исмаил, бир шей ан'ламайым, деген маида узунджа бойнуна ерлешкен дюльбер башыны к'ыйыштырып, омузларыны сык'ты. Оны кор'ген Нариман:

— Яхшы к'арт экен э, баба? — деди.

Исмаил ог'лунын' лафыны эшитмеген олып, индемени. О, насылдыр ойларг'а далг'ан эди. Бираздан ог'луна джевап бермек кереклигинн хатырлады.

— Эбет, ог'лум, о аджайип адам экен. Умумен, ог'лум, адамларнын' эксермети яхшы. Лякин демки фурунджы киби сойлары да расткеле. Амма, частымызг'а, этрафымызда он'е

бенъзеген чокъ дегиль. Шимдиден яхшынен ярамайны айырмагъа ынтылгъанынъ исе, огълум, пек яхшы, — деди де ерге эгилип бир авуч къар алып машинаны итегенде чамурлангъан эллерини ювып башлады. Нариман да бабасына бакъып, шай этти. Къар исе эп помайлашып ягъа. Исмаил шинелнининъ садефлернини чезип устюпе япышкъан къарны тюшюрди, сонъ шапкесини алып къакъты. Нариман да усть-башыны къардан арындырды.

Олар таш ёлдан тюшип отьмекнини янына келип бир-де бир араба корюнмесини беклеп отурдылар. Амма къышлакъ бетке араба дегиль, атта эшекли, яхуд джаяв адам биле кечмедн. Башта, койге кеткен адам тапылса, ферма башлыгъына, «отьмек ичюн араба ёлланъ», деген хаберни еткизир эдим, деп, ойланып тургъан Исмаил, эидн терен тюшонджеге далды: «Къаранлыкъ тюше. Беклемек керекми, ёкъмы? Я барып да кимсе кельмесе, не япармыз?.. Сабагъадже къалсакъ, Нариман чыдап олмаз, сувукъланыр. Отьмеклер де бузгъа чевирлирлер. Ондан да гъайры мен адамларгъа, мытлакъа отьмек кетиририм, деп сёз бердим де.. Не япмалы? Койге Нариманны ёллайыммы, озюм барайыммы?.. Бала къамышлыкълар арасындан кечмеге къоркъар. Я о, отьмекнини янында къалмагъа къоркъмазмы?» Исмаил тюшонди-ташынды, ахыр-сонъу къышлакътан арабаны озю барып кетирмек къарарына кельди. О, фикрини огълуна айтты. Нариман итираз этмедн. Лякин, «тек тездже келинъ, баба», деди. Кетеджекте, Исмаил джебинден серник къутусы чыкъарып, огълуна узатты:

— Барып да шакаллар келип къалсалар, бири-бири артындан серниклерни якъарсынъ.

Олар атештен кьоркьалар, яныгъа якъынлаш-
мазлар,— деди.

Исмаил, «кьоркьма, огълум, акъай ол, мен
тезден келирим». деп Нариманны сагъ кьолу-
нен кьуджакълап сыкъты, япагъындан ольти
ве артына бакъмадан чызмасынынъ ярысына
еткен бем-безд кьар узьре топаллап кой бетке
кетти. Тезден о, Нариманнынъ козьлеринден
джойылды.

Къаранлыкълангъан сайын ель кучьлене,
сызгъыра. Вакъты-вакътынен о кьарны фыр-
латып отьмек обасына кетирип ура ве онынъ
этрафында кьар обасы эп осе. Нариман элле-
рини памукъ чекменининъ джеблерине сокъып,
отьмек ве кьар обасынынъ этрафында бир санне
биле токътамайып айлана — аякъларыны, вуд-
жудыны кызыдыра.

О юре... хаялгъа дала: «Тезден бабам арабаны
алып келир, биз онъа отьмеклерни юклеп, тю-
кянгъа баргъанымызда, бизлерни бир талай
адамлар кьаршылап алырлар. Бабамнен мен
оларнынъ карточкаларына коре отьмек берирмиз.
Ач адамлар кьуванып-кьуванып отьмекни эвле-
рине алып кетерлер, кьоранталарыны севинди-
рирлер. Адамларнынъ ичинде, эбет, Ремзининъ
бабасы Селим агъа да олур. О, эвде, отьмекни
бабам иле мен кетиргенимни айтыр, машалла ин-
керманлылар, дер. О пек яхшы адам. Япылгъан
ишке догъру кыймет кесе. Ярындан башлап,
Ремзи мени даа пек сайып башлар. Сонъ дост-
ларыма гедже, фуртунада чель ичинде пай-
нозюм кьоркьмайып, эбет, шай дерим даа
къалтырап, къалтырап, дёрт козьнен бабамны
беклегенимни айтмам, отьмекни кьаравуллагъ-
анымны айтсам, олар айретте къалырлар, манъа
олгъан урьметлери даа пек артар, тюневин

ушоп эвге къайткъанымда манъа базыларынынъ джанлары агъыргъан олса да багъышларлар, озълерининъ акъсыз олгъанларыны билирлер. Я къоркъкъанымны да айтсам не олгъан? Бабам эр даим, «башынъны кеседжек олсалар да догъ-русыны сѣйле», деп мени насиатлай да. Эбет, олгъаны киби айтмакъ кереким. Акъранларымнынъ эписи атта Ремзи биле шимди къоркъар эди. Мен бугунъ биринджи сефер бойле вазиятте къалгъаным ичюн бираз къоркъам, экинджи кере ич де къоркъу не экенини бильмем... Тек бабам чалтча кельгейди...»

Фуртуна исе эп улуй. Ель къарны кетирип баланынъ юзюне ура. О, кирпичлерини юма ве ельге къаршы артыны бурып, козьлерини ача, къышлакъ тарафкъа бакъа — бабасы кетиреджек арабаны араштыра, амма, он-он беш адым авлакъта бир шей корюнемей, япалакъ-япалакъ ягъгъан къар онынъ козьлерини бунарлата. Чевре-этрафта сукюнет. Факъат тосат-тосат сызгырып кельген ель, къар япалакъларыны авада фырлатып-фырлатып, бир якъларгъа учурып кете.

Сукюнетни сол тарафтаки къамышлыкъларнынъ шытырдысы бозды. Нариман о якъкъа чевирильди: тогъайлыкъ беттен онъа догъру эки дане ири айван агъыр-сабыр кельмекте эдилер. Нариманнынъ эсине деми бабасы тенбилеп ташлагъан серник къутусы кельди. О, чабикликнен джебини къарыштырып къутуны чыкъарды, серникнинъ эзасы сылапмасын деп, бир элинен онынъ устюни къардан орытти, дигеринен къутудан бир къач серник алып чертти. Айванлар алевден къоркъмадылар. Олар Нариман бетке даа да якъынлашмакъта эдилер. Бала айванларны энди айдын корьмекте: олар-

нынъ экиси де аювгъа ошайлар, тек бириси иридже ве онынъ агъызындан яш бугъаларнынъ бойнузларына бенъзеген эки дане ханджер киби кескин, йылтыравукъ кемиклер чыкъып тура. Бала кене де серник якъты... айванлар огге юрювни тезлештирдилер... Бала: «Энди буларны даа насыл этип къоркъузмалы?» деп, тюшюнди ве бирден башындаки къалпагыны чыкъарып айбанларгъа догъру атты да «Ба... ба, къур... тарынъ...» деп ,бар сесинен багъырды.

Атылгъан къалпакъ ве кучълю давуш айваннынъ къаныны къайнатты, делиртти... о, баланынъ устюне секирди, бойнузларыны онынъ кокюсине санчыды. Нариманнынъ кокюсинден йырткъычнынъ башына, бем-без къар устюне къан фышкъырды. Сонъ гуя бу азлыкъ эткен киби, йырткъыч баланы «ханджерлерни» уджуна котерип бар кучюнен фырлатты. Бала авада топ киби айланып он беш-ийгирми метр авлаккъа барып тюшти. Йырткъыч исе санки бир шей олмагъан киби къанлы бойнузларынен, агъызынен къар обасыны къарыштырып отъмеклерни тапкъанынен оларны авдар-тентир этти, тишлери арасына бир отъмекни алып къошагынынъ янына кельди ве олар яваш-яваш къамышлыкълар ичине кирип кеттилер...

Атлы араба устюнде, огълу ве отъмек къалгъан ерге, якъынлашмакъта олгъан Исмаил гедже сукюнетини бозгъан давуш Нариманнынъки олгъаныны анълап:

— Атларны чаптырынъ, Хасан ака, бу Нариман, — деди, — огълума бир шейлер олды гъалиба.

Арабджы атларны бири-бири артындан къамчылай ве Исмаилны тынчландыра:

— Санъа шай эшитилгендир, Исмаилджан, шимдичик барып чыкъармыз.

— Ёкъ, ёкъ, Хасан ака, о Нариманнынъ сеси эди. Джашым дуя, бир джиддий адисе олганга бенъзей. Огълум сагъ олса, етер...

Атлар, нечюндир, юрюшлерини сакинлештирдилер ве фышнап башладылар.

— Кельдик, Хасан ака,— деди Исмаил ве арабанынъ токътамасыны беклемеден онынъ артындан ерге салынып тюшти. Беш-алты адым огге юрди... Ве безъ къар устюнде лекелерни корьди... Козьлерини солгъа чевирди: къар устюнде бир къач отьмек юварланып ята... Исмаил: «Нариман», деп багъырды. Сес-солукъ чыкъмады. Бу мааль агъач аягъы тайды ве озю гурсюльдеп ерге йыкъылды. Оны корьген Хасан ака арабадан секрип тюшти, Исмаилнынъ янына чапып кельди. Арабаджынынъ ярдымы иле аякъкъа турган Исмаил козьлеринен огълуну араштырып башлады. Этрафта кимсе ёкъ эди. Олар Нариманны экевлешип къыдырдылар: Исмаил бир тарафкъа кетти, Хасан ака дигер бетке.

Исмаил отьмектен бирраз четте къар ичинде авдарылып яткъан огълуну корьди ве этрафкъа онынъ: «Ва... ай! Нариман!» деген кескин сеси янъгырады. Чапып кельген Хасан ака: «Сагъмы?» деп сорады. Исмаилнынъ джевабыны беклемеден юзини баланынъ агъызына якъынлашгырды ве шу заман Нариманнынъ даа сагъ олгъаныны анълады. Баланынъ чекменинде эки дапе къанлы тешик олгъаныны корип: «Кийик эркек домузнынъ иши, чабикче эвге еткизмек керек, бельки эким ярдым этер...» деди.

Хасан ака арабагъа отьмеклерни юклемеге киришти.

Исмаил огълунынъ бетинден-козюнден оипп, алсыз кишининъ давушынеп: «Нариман... Нариман, эвлядым...» деди. Бала джевап бермеди атта козь къапакъларыны биле къыбырдатмады.

Сонъра, бана Хасан ака эткени киб, янагыны огълунынъ агъызына якъынлаштырды: баланынъ зар-зорнен алгъан нефеси онынъ юзюни джылыткъангъа бенъзеди. О: — Кетейик, Хасан ака, бала сонъки нефеслерини ала, отъмеклер къалса, адамлар мени анъларлар,— деди.

— Шимди, бир дакъкъачыкъ даа, Исмаил.

Чамурлы-къарлы ёл агъыр олгъанына бакъмадан чантыр атлар буюк тезликнен чаптылар, амма арабаджы олардан суръатны даа пек арттырмаларыны талап этип, къамчыны саллай бере. Исмаил сагъ къолунынъ баш пармагылы огълунынъ набызыны тешкерип тура ве онынъ вира зайыфлашкъаныны сезе...

Араба кой башындаки арыкънынъ копюринден кечкенинен Исмаил, Хасан акагъа атлары токътатмасыны риджа этти:

— Энди эким керекмегенге бенъзей,— деди. Хасан ака Исмаилнынъ сёзлерини тасдыкълады. Джебеджи офицер, бинълернен олюмнинъ шааты олгъан, экимлер аягыны кескенде биле «ынкъ» этмеген адам огълунынъ бетини, козьлерини, сачларыны оипп:

— Балам, бир данем, эр шейге мен къабаатлым»,— деп окюр-окюр агълады. Хасан ака Исмаилнынъ аркъасыны сыйпап сакни давушле:

— Озюнъни тут, къардашым, — деди.— ольген кишининъ артындан сюнмей, сабыр эт. Эм де бизим элимизден не келе? Сабий-

нинъ манълайына шай язылгъан... Сен бу алда эвге кирип кельсенъ, бичаре анасы бунъа насыл чыдар? Сен энди оны тюшон. Экинъиз де яшсынъыз, алла-таала берем десе даа бир эв огъул-къызынъыз олур. Тек къарыкъоджа бири-биринъизге аркъа олунъ, къол тутушып, муаббет яшанъ...

Исмаил тилининъ уджунен къуругъан дудакъларыны сылатып:

— Арабаны догъру эвге айданъ,— деди.

Фуртуна сызгъырып тургъан геджеде азбарда ат кишнегенини, араба копчеклерининъ гыйкъылдап келип токътагъаныны эшиткен Зейнеп ичинден: «Шукор аллагъа, кельдилер, гъалиба», деп соба огюндеки курсюден турып, къапыны ачкъанынен эллеринде, къар иле ортюли, ири бир шей алып келеяткъан къоджасыны коръди. Онынъ артындан, къомшу сокъакъта яшагъан арабаджы, Хасан ака, тура эди. Зейнеп эркеклерни ичериге давет этмекни биле унутып, теляшлы сеснен:

— Нариман корюнмей, оны къайда къалдырдынъ? — деди.

Исмаил дудакъларыны зар-зорнен къыбырдатты.

— О шимди одагъа кирер,— деп босагъадан атлады.

Зейнеп, Исмаилнынъ къолларындаки огълу экенини анълагъанынен, ойле бир фигъан къопарды ки, шу заман баракта яшагъан къомшулары, «не олды экен», деп топланып башладылар. О гедже барактакилерден кимсе юкъламады... Зейнепнинъ адджы сесине кимсе даянып оламады. Бутюнлей такъаттан кесильген сонъ, тильсиз киши киби олып къалды. Огълунынъ

башында отургъан Зейнепнинъ джансыз-манасыз козьлери ирилешип кеттилер.

Эртеси куню Исмаилнынъ азбары огюнде ку чюджик къышлакънынъ бутюн эсли-башлы адамлары джыйылдылар. Нариманнынъ достлары да, бир дане биле къалмайып, кельдилер. Мол-лалыкътан азачыкъ хабери олгъан къар киби бем-без чот сакъаллы Мемет акъай Исмаилны четке чагъырып:

— Нариман шент кетти. Демек, дженазе окъ-умайджакъмыз. Топракъ бузлу олгъаны себебинден къабир къазмагъа чокъча адам, дёрт-беш киши ёллайыкъ да, дефн мерасимини тездже кечирейик. Бала эвде яткъан сайын анасына къыйын олур. О гъарипнинъ ал-эвалыны тюшюнемек керек, о пек зайыфлашты,— деди.

Исмаил, къартнынъ сёзлерине итираз билдирмейип:

— Меним бойле шейлерден хаберим ёкъ, Мемет агъа. Насыл догъру танысанъыз, шойле япынъ, мен разым,— деди.

Тезден Нариманны ювдулар, тенешир еринитуткъан иридже зембилге къойып, кой четиндеки обалыкъ бетке алып кеттилер. Огълуны сонъки ёлгъа озгъарып кетеджек олгъан Зейнепни битайлар къучакълап туттылар.

Исмаил мерасимнинъ огюнде зембилнинъ бир тарафындан тутып, топаллап кетмекте. Энди сакинлешип япалакъ-япалакъ олып тюшкен къар онынъ бетине тийгенинен, ирип сувгъа чевириле. Адамлар келип Исмаилнынъ ерине тураджакъ олар, лякин о ашагъы саркъытып кеткен башыны терсине саллап разылыкъ бермей.

Къабирнинъ ичине биринджи Исмаил тюшти, онынъ артындан анда бекленильмеген ерде

Ремзи атлады. Адамлар бири-бирлерине бакъыш-салар да, кимсе индемеди. Сонъ эки киши мукъ-айтлыкънен джесетни оларнынъ къолларына туттурдылар. Достуны эбедий ернише ерлештирген сонъ, Ремзи эсли-башлы адам киби тизлери устюне отурып онынъ кефинини тюзетти, къабир тахталарыны ерлештирип башлады... ве имкяндан файдаланып, кимсеге дуйдурмайып, чекмени ичинде сакълы мавы топны чыкъарып, достунынъ аякълары янына гизледи.

Бираздан Нариманынынъ мезары устюнде тазе топракълы обачыкъ пейда олды. Мемет акъай оба узьре: «Исмаил огълу Нариман. 1934 сенеси догъды. 1945 сенеси кой эалисине отьмек кетиргенде фаджиалы алда эляк олды. Яткъан ери пуф олсун», деген сѣзлер язылы баш тахтаны ерлештирди.

Мезарлыкътан баягъы вакъыт кимсе къайтмады. Эр кес Исмаилны бекледи. Сабадан сакинлешип башлагъан къар энди токътап, енгиль ель эсти, булутларны ерниден къыбырдатып, бир якъларгъа айдаштырмагъа киришти.

Инает, Исмаил топаллап адымлай башлады. Ремзининъ бабасы Селим агъа ве Хасан ака келип Исмаилнынъ къолтугъындан тутып, онъа тынчландырыджы сѣзлер айтып кеткенде, оларнынъ козьлерини кунеш нурлары къамаштырды. Бунъа айретленген Селим агъа:

— Даа деми къар ягъа эди, шимди исе мына кунеш чыкъты. Акъшамгъадже, бельџи, къарнынъ тюсю биле къалмаз.— деди.

Хасан ака онынъ сѣзлеринен разы олгъаныны бильдиререк, башыны саллады. Оларнынъ артындан кельмекте олгъан адамларнынъ чо-

къусы да аванынъ худжурлыгына шашып башлары устюндеки кунешке бакътылар. Хасан ака Исмаилнынъ басыкъ эвчигинден чыкъаяткъаи адамларнынъ отъмек карточкаларыны алып оларгъа отъмек даркъатты. Селим агъа да къолуна бузлап къалгъан эки дане отъмекни алды, бирисини, бузу йиберилъсин деп, памукълы тонушынъ ичине сокъты, дигерини огълу Ремзиге узатты.

Бузлу отъмек, дерсинъ, Ремзининъ юрегини якъты. Онынъ богъазына бир шей келип тыкъылгъан киби олды. Янакъларына бири-бирининъ артындан козьашлары тыгъырып тюше башладылар.

1982 с.

БИР ЮТУМ СУВ

Къыркъ биринджи йылнынъ кузю. Бизим аскерлер мудафаа урушларыны девам этерек, Севастополь бетке чекильмекте эдилер. Аскер Толебай Таджибаев эки аягындан ве сагъ къолундан агъыр яраланды. Тамырлары кесилъген сельби киби, ерге йыкъылды, эсини джойды.

Козълерини ачкъаида, кунеш къонгъан, къаранлыкъ тюше башлагъан эди. Йигит динълениди. Орталыкъ чым-чырт. Кимсе ёкъ. Тезден танкларнынъ гурюльтиси эшитилъди. Гурюльти вира якъынлашмакъта эди.

«Ёл бою немселер келелер, — деди аскер озь-озюне, — сакъланмакъ керек. Душманнынъ къолуна тюшмек эрлик дегиль. Лякин насыл? Къайда? »

Башыны котермей, козьлерининъ арекетинен ярым даирелеп узакъкъа бакъты. Огде къарарып тургъан орманлыкъны сезди.

Сол тирсегине таяна берип, дагъ бетке сюреле башлады. Бир къач метр джылышкъан сонъ, сол къолунда да къандан сылакълыкъ дуюлды. Пычакъ киби кескин ташлар билегини тилим-тилим эткенлер. Аскер энди дёртаякълап оламады, тенинден акъкъан тер ве къан кечкен ёлунда къара тамгъалар къалдырмакъталар.

Эр бир сание телюкели. Дагъгъа барып кирмеге он беш — йигирми адым къалды. Бельки дагъ онынъ джаныны къуртараждакъ, бельки, оны дагъда насылдыр къара кучь беклеп турадыр, ашайджакъ-ютаджакъ. Толебай, яраларынынъ агърыларына даянмакъ ичюн тишлерини сыкъты, тап ченгелери гъыджырдадылар, сонъра бутюн кучюни джыйып, илери ынтылды.

Бираздан сонъ, къанлы ве терли Толебай дагъ ичине кирди. О якъкъа-бу якъкъа козетти, чытырман ер къыдырды. Сагъ тарафта ири япракълы, талдалы тереклерни коръди, гуя инсан къолунен аселет ясалгъан чалашкъа бенъзеп турмакъта эдилер. Аскер о якъкъа бурулды.

Къаранлыкъ чалаш ичине киргининен, башыны ерге, йымшакъ отлар устюне ташлады. Индемей ятты. Бир къач дакъкъадан сонъ тыныкъ сеслер эшитильди. Аскер дикъкъатнен динъленди.

«Немселер... яралыларны къыдырсалар керек», деп тюшонди Толебай.

Сеслер кеттикче якъынлаштылар. Иште, бир къач аскер ерни гурсюльдетип Толебайгъа таба кельмекте. Толебайнынъ юреги дукюльдеп башлады.

Немселер бир шейлер айтып, шакъылдашып кульдюлер. Санки озь мемлекетининь дагълары, шорбаджылар. Толебай исе озь топрагъында олардан сакъланмакъта. Учъ метр къалды, сонъра эки метр... лякин чалашкъа бенъзер тикенли тереклер немселерни токътатты. Олар озьлериндже бираз мыдырдандылар. Толебай нефес алмайып ятты. Устюндеки урбасы терден шырсув олды. Немселер аякъ устюнде бирер тютюн якътылар, сонъра сокъакъ бою такъыр-тукъыр кеттилер.

Артыкъ Толебайгъа бир тыныш алмакъ мумкюн, амма тамагъы къуругъан, дудакълары бирибирине япышып къалгъан кибилер. Бир ютум сув олса... ах, бир ютум сув олса эди. Лякин сув ёкъ. Чыдамакъ исе пек кучь. Сувны унутып, танъ ярыгъыны беклемек керек.

Толебай юкълап къалды. Чокъ юкълады. Уянгъанда танъ ата башлагъан эди. Яткъан еринде, козьлерине янъы къызарып башлагъан насылдыр емишлер корюнди. Олар, узакъта, озь къышлагъындаки къызларнынъ къулакъларына такъылы купелер киби къырмызы эдилер. Йнгит кулюмсиреди, козьлери огюне къызлар кельди. Лякин агърылар кучьлю эдилер. Толебай озюнинъ бу ерге не алда келип тюшкенини хатырлап, динъленди. Этрафта тааджипли сукюнет. Тек, узакътан копек авултылары эшитильмекте. Бир копек афырып башлай, эппи девам эте, сонъра суса... башкъалары да къошулалар...

«Демек, бу ерде кой якъын, бир шейлер этип койге барып етмек керек: дагълылар мени сыгъындырырлар. Тюзельген сонъ, джебэни кечерим. Кечип оламасам, дагъларгъа кетерим, партизанларгъа къошулурым. Башым сагъ... къол-

ларыма ве аякъларыма кучь кельсе, кене де баштаки кибк душманнен чатышырым», деп тюшюнди Толебай.

Сол къолуны узатып, снярып башлагъан бир къач дане емиш узип алды, оларны топунен агъызына къалты. Емишнинъ экшилиги тилини, дудакъларыны аджытты, лякин, эр алда, оларны бираз сылатты. Толебайнынъ дамарларында къан ишлей башлагъан киби олды. О тендиристленди.

Копеклер сеси эшитильген якъкъа сюйреле башлады.

Иште, дагъ да битти. Байырлар артында кунеш даа корюнмей. Толебайнынъ огюнде уфакъча кой пейда олды. Таштан къалангъан бир къатлы эвлер. Озю булунгъан ерден къыркъ-элли адымджа узакъта, койнинъ четинде кучюк эв тура. Азбары къыскъа тахталарнен къоралангъан. Толебай онъа якъынланды. Азбар къапыны къакъты. Копек афырды. Бираздан эркек сеси эшитильди.

— Ким бар анда?

— Мен солдатман, ярландым. Ёрдам беринъ! — деди о, ерли халкънынъ тилине бенъ-зеген сёзлернен.

Къапы гыйчылдап ачылды. Сачлары ве мыйыкълары бем-безд киши чыкъты. Босагъа янын-да аскер кийимли яш адам яткъаныны корип, айретте къалды, устю-башы къан, чамур. «Бир дакъкъа токъта огълум», деди къарт, къапыны ачыкъ къалдырып, ичери кирди.

Тезден эвден акъ сачлы къартнен берабер къартий чыкътылар. Къарт аскернинъ къолтукъларындан тутып котерди.

— Сен, Феристе, аякъларындан тут,— деди

о къартыйге. Йигитни эвге кирсетип, сет устуне яткъыздылар.

Фериште алель-аджеле кровать устуне без чаршаф тешеди, аскер ичюн ер азырлай башлагъанда, Толебай дудакъларыны кыбырдатып:

— Сув! Сув! — деп ынъранды.— Бир ютум сув беринъиз!

Фериште чар-чабик софагъа чыкъып, бир мешребе сув кетирип, къоджасына узатты. Асан акъай бир къолунен йигитнинъ башыны котерди, дигеринен мешребени онынъ агъызына кетирип, сув ичирди.

Эппи вакъыт кечкен сонъ яралы индже сеснен:

— Бу ерге немислар кельмайдими? — деп сорады.

— Къасевет этме, огълум. Биз сени бакъармыз, яхшы этермиз. Немселерни тюшюнме.

— Рахмат, ата.

Асан акъай къарысыны четке чекип: «Сен Зарифеге бар, деди. Анавы къан токътаткъан, яра тюзеткен иляджындан берсин. Нечюн керек деп сораса, Асан енгильден къолуны кести, дерсинъ. Аскер акъкъында кимсе бир шей бильмесин».

Къадын эвден чыкъкъанынен, Асан акъай аскернинъ янына кельди, онынъ юкъугъа кеткенини корип, бетине козь этип турды. Къара къашлы, къувурчыкъ сачлы. Юзю дюльбер киши. Яралы енгильден кыбырданды, козь къапакъларыны аралыкъ этти.

— Адынъ не, огълум?

— Толебай.

— Яхшы, огълум. Менимки — Асан. Къадыным Фериште. Биз ерли халкътанмыз, Сенинъ миллетинъ не, огълум?

— Мен озбекман. Мырзачёллик,— тувгъан тилинде джевап берди йигит.

— Пек гузель,— деди Асан акъай,— бизим киби лакъырды эте экенсинъиз!

Еринден туруп, къомшу одагъа кирди, андан штан ве кольмек алып чыкъты. Олар эскидже олсалар да, ямавсыз, темиз эдилер.

— Устюнь-башынъ балчыкъ. Урбаларынъны чыкъарайыкъ, буларны устюнге кий, къартий кельген сонъ, яраларынъны иляджлармыз, яхшы этип багълармыз.

Толебай разылыкъ бильдирип башыны саллады.

Фериште эвге къайтып кельгенде, Талебай башкъа кийимде кровать устюнде, беяз чаршафлы ёргъан тюбюнде ятмакъта эди. Къартлар йигитнинъ яраларына зифтке бенъзер илядж якътылар, темиз безнен багъладылар. Сонъра Фериште тюневинден къоюруп къалгъан бакълалы-лакъшалы шорбаны къыздырып, кетирип аскернинъ кровати огюне, курсю устуне къойды.

— Буюр, огълум,— деди о, аскерге,— ашасанъ такъатынъ келир.

Ойле деген сонъ, къартлар озълери: «Биз шимди келирмиз»,— деп азбаргъа чыкътылар. Яралы аскерге, чекинмей ашап тоймакъ ичюн фурсат бердилер. Бир талайдан сонъ Асан акъай эвге киргенде, Талебай ашыны зшагъан, энди юкъуда эди.

Акъшам олды. Орталыкъ къаранлыкъланды, Асан акъай стол устюнде тургъан лампатны якъты. Фериште апте учъ фильджан сютли къаве ве эр кеске бирер кесек къайнатылгъан шекер берди.

Къартлар сет устюнде, Толебай исе аркъасыны ястыкъкъа таянганы алда, къаве иче башладылар.

— Ич, огълум,— деди Асан акъай.— Бунъа къаве дейлер. Инсанны тендиристлендире. Бизлер, къавесиз яшап оламаймыз. Аллагъа шукюр, бир эчкичигимиз бар, берген сюти къавемизге ете.

Толебай фильджанны къолуна алды, бутюн кучюни топлап къавени ичмеге къурунган арада, козюне дивардаки суретлер чалынды. Тааджипленди!

— Булар кимляр болады? — деп сорады къартлардан. Онъа кимседжевап бермеди. Къартлар суальни санки эшитмедилер. Толебай де къарткъа бакъты, де къартийге. Фериште аптенинъ козьлери яшлы киби корюнди. Асан акъай да теренден кокюс кечиргени сезильди.

— Олар... бизим джигерлеримиз, бизим огъулларымыз, Риза ве Фазыл,— деди Асан акъай. Экиси де Севастопольде яшай эдилер. Шимди дженктелер. Къадынлары ве бала-чагъалары шеэрде къалдылар. Ич хабер ёкъ. Олардан башкъа бир де къызымыз бар. Гульнар. Он алты яшында. Достларынен берабер къомшу койлерге кетти. Дагъда фындыкъ, къызылчыкъ джыйып, чёлликке алып кете, анда оларны ашлыккъа денъштирип келелер. Шай этип кечинемиз. Башкъа чаре ёкъ, огълум. Ах, бу дженк! О, халкънынъ хатирине биле кельмейджек къыйынлыкъларны догъурды. Тюбюнден-тамырындан къуругъайды бу фашистлер! Аятымызны бербат эттилер.

Бойле дегенде Фериште къартий окюнуп, агълап йиберди.

— Тоғъры айтасыз, ата! Джуда тоғъры.
Биз уларны бары бир ёкъ кыламыз!

— Асабиленме огълум, сабыр эт! Санъа ратлыкъ керек!

Фериштенниъ сѣзлерини эшиткен Толебай яваштан башыны ястыкъкъа къойды. Терен тюшюнджеге далды. Йигитнинъ козьлери огюне узакъта ялынъыз къалгъан анасы ве бабасы кельди, оларнынъ аяты акъкъында тюшюнди. Эртеси куню Толебай къартларгъа озюнинъ дагъгъа кетмек истегенини бильдирди.

— Шимдилек бу мумкюн дегиль,— деди Асан акъай,— яраларынъ тюзельсин, ондан сонъ не япсанъ-яп, огълум. Биз кечниген ерде сен де кечинирсинъ.

— Немислар билип къолса, сизларны джазалайды, отып ташлайдылар, ата,— деди йигит.

— Биз сени сакълармыз. Кимсе тапып оламаз. Толебай индемеди.

Эртеси куню танъ ярыгъында Асан акъай тавангъа чыкъты. Эчки ичюн кышлыкъ азырланылгъан пичен обасыны дагъытты, таваннынъ эки четине къойды. Ортада бир адамлыкъ кечит къалдырды.

«Бу Толебай ичюн келишикли ер,— деп тюшюнди къарт,— мында адам бардыр деп кимсенинъ акъылына кельмез».

Сабалыкъ аштан сонъ Асан акъай озъ фикирини аскерге айтты. Йигит теклифни къабул этти.

Къары-къоджа, экиси Толебайны софагъа, мердивен янына алып баргъан сонъ Асан акъай оны аркъасына юклеп, тавангъа алып чыкъты.

— Яхшы джой,— деп къуванды йигит, тавандаки ерни корьген сонъ.

— Мында раат олурсың, огълум,— деди Асан акъай,— кунъле учь кере ашынъны кетирип берирмиз, яраларыны тедавийлермиз. Сувуль даима яныңда олур. Кундюзлерни мердивен шимдикки киби турар, акъшамлары яткъызып къоярмыз. Тек бир шейни акъылынъдан чыкъарма: мердивен эки кере такъылдаса — къоркъма. Беш кере такъылдаса — сакълан. Анъладыңмы?

Толебай: «анъладым», деген манада башыны саллады.

Асан акъай йнгитнен сагълыкълашты, ашагъы тюшмеге ниетленгенде:

— Ата, ильтимос,— деди Толебай,— девордаки огъуллаарыңызынъ суратларини бекитиңъ, немислар корса, яман болади.

— Догъру айтасың, огълум. Оларны сакълап къоярым.

Келишилъгени киби, Асан акъай ве Фериште апте эппи вакъытлар тавангъа чыкъып тюшти, Толебайнынъ яраларыны багълап, емек кетирип юрдилер.

Кунълернинъ биринде исе тавангъа Асан акъайнен берабер яш къыз чыкъты. О йымшакъ кулюмсиреп, Толебайнен селямлашты, сагълыгъыны сорады.

— Бу Гульнар,— деп таныштырды къарт.— Қызымыз тюневин гедже сагъ-селямет къайтып кельди. О себептен энди тавангъа Гульнар чокъча чыкъаджакъ.

Шу кунъден итибарен тавангъа къыз чыкъып-тюше башлады: емек, сув кетире. Зарифе апте тапкъан иляджларны аскериниң яраларына якъып, башкъадан багълай. Кимерде, вакъыты олгъанда, отурып Толебайнен лакъырды эте.

Яваш-яваш олар бир-бирлерине алышып, лакъырдылары исе девамлы олып башлады. Талебай догъмуш улькеси, ана-бабасы, таныш-билиши акъкъында меракълы шейлер айта, Гульнар коюнинъ адамлары ве дюльберлиги, озю якъында чёллюкке барып, абур-чубурны отуз килограмм богъдайгъа денъишип кельгенини икяе эте. Эр сефер лаф айланып келип, фашистлерни, дженкни лянетлевнен бите, дженктен сонъ оладжакъ бахтлы аят акъкъында тюшю-нелер.

Бир кунъ саба бу кучюк койни экиге больген сокъакъта мотоциклетлер пейда олдылар. Асан акъай ве Гульнар аман мердивенге чаптылар, оны беш кере такъылдаттылар.

— Эшиттим... тюшондим,— деген сес эшитильди.

Асан акъай мердивенни алып, ерге къойды да, азбарны силпире башлады. Къызыны ичери одагъа ёллады.

Хайли вакъыттан сонъ азбаргъа учъ немсе кирди. Бирисининъ бойнунда автомат, дигерлеринде— сунгюли, къыскъа тюфеклер.— Козьлерини къан баскъан, шишман фашист къартнынъ богъазына япышты.

— Во зинд партизанен? Закт шнелы! Партизанлар не ерде? Тез айт!

Къарт, немсенинъ партизан дегенини анълап, омузларыны къысты... «ёкъ, мен бир шей бильмейим». Немсе къартны къулакъ тозуна демир киби къатты бир шамар тюшюрди. Асан акъайнынъ козьлеринден атеш чыкъты. Сонъ къартны итеди. О, ерге йыкъылды.

— Копек! — деди онъа къарт яваштан.

Немселер ичериге киргенде, Фериште апте ве Гульнар янган соба янында къалтырап

отура эдилер. Чагъырылмагъан мусафирлер эвни тингтилер, эр шейни аст-усть эттилер. Ич бир шей тапып оламагъан сонъ кычырыкълап, оны-буны тепмелеп, одадан чыкытылар.

Азбарда немселернинъ козюне мердивен чалынды. Автоматлысы озьлериндже бир шейлер айтты, мердивенни тиклеп, диваргъа таяп кюйдюлар. Бири тавангъа котерильди. Пиченни корьгенинен, сюнгюсини тюрлю ерлерине санчыкълап бакъты. Давуш чыкъмагъан сонъ, мердивенден ашагъы тюше башлады.

Таванда кимсе тапылмагъаны Асан акъайгъа кучь берди. О бурнундан акъкъан къанны сюртти, зар-зорнен аякъкъа турды. Оны еринден тургъаныны корьген шишман немсе, козьлерини акъайтып, автоматыны къарткъа тикледи, къоркъузмакъ истеди.

Къарт индемедди. Немселер хахылдап кулекуле, азбардан чыкып кеттилер.

Эв ичинден Гульнар ювурьп чыкыты. Онынъ артындан Фериште апте корюнди. Олар севингенлеринден, бабаны кючакъладылар. Сонъра, асабиет кергинлиги себебинден, агълап йшбердилер. Гульнар деръал мердивенге чапты, тавангъа котерильгенде, оны корьген бабасы яваштан:

— Акъыз, тюш ашагъы! — деди онъа. — Сабыр эт, Толебай сагъ-селямет. Анавы айванлар энъ олмагъанда, койден чыкып кетсинлер.

Гульнар анасынынъ янына къайтып кельди, лякин фикири эп анда, таванда эди.

Уйле маалинде мотоциклетлер тоз-думан котерип койден чыкып кеттилер. Немселер озьлеринен берабер къомшу койдеки комендатурагъа Яъя, Рустем, Сейтнафе ве дигер къартларны алып кеткенлер. Огъулары партизан-

лыкъта экени акъкъында немселерде малюмат бар экен.

Асан акъай ве Фериште апте, къызы Гульнар бир-бирлери артындан тавангъа чыкътылар. Пичен устюнде чырайы ап-акъ, ырджайып яткъан Толебайны корип, джан-юректен къувандылар. Йигит гизленип, нефес алмагъа къоркъып пысып отургъаныны, соню аякълары арасындан кечип кеткенни эеджанлы алда икяе этти. Ве, ниает: «Мен бахытлы йылдыз алтында догъгъаным», деп кулюмсиреди. Ашагъы тюшмеге тедарикленгенде, Гульнарнынъ козю Толебайнынъ янында гугюмнинъ бом-бош экенини сезди, оны алмакъ ичюн ашагъы эгильгенде, къолу Толебайнынъ къолуна тийди. Оларнынъ назарлары чатыштылар. Экисининъ де козьлеринде эеджан, арзу бар эди ки, олар бир-бирлерини сезсюз анъладылар. Гульнарнынъ янакълары нар киби олдылар.

— Гъарип... бир тамчы суву биле къалмагъан. Деминки къыяметтен сонъ яшыгъындан ичип битиргенге бенъзей,— тюшюнди Гульнар.

Кунълер кечтилер. Толебайнынъ яралары тюзельдилер. Къуршунлар кемиклерге тиймегенлер. Тенде тек тамгъалары къалды. О, энди озюни дедиль ис этмекте. «Мен бу гедже кетмек кереким», деп ниетленди йигит. Озюнинъ бу фикирини сабалыкъ емек алып кельген Гульнаргъа бильдирди. Къыз эеджангъа кельди.

— Нечюн ашыкъасынъыз? — деди о, Толебайгъа. Бир къач кунълер даа къалынъыз!

— Ёкъ. Энди мумкюн дегиль,— деди аскер— Севастополь бизим къолумызда. Шу ерга барышым керак!

Гульнар онынъ сѣзлерини анасына ве баба-сына айтты. Олар тюшонджеде къалдылар. Бираздан Асан акъай:

— Толебай акъыллы йигит,— деди кызына, эм джесюр корюне. Озю шойле фикирге кельген олса, оны токътатмакънынъ чареси олмаз. Эм кереклиги де ёкъ. Толебай озюннинъ ишини биле. Аскер даима таванда сакъланып яшап оламаз. Биз исе къолумыздан кельгенини яптыкъ.

Къарт бир мешребе сыджакъ сув, устра, сабун парчасы, уфакъ кузьгочик алып, тавангъа котерильди.

— Ма... ал! Тыраш ол! Ёлгъа темиз-пак чыкъмакъ керексинъ, огълум,— деди о.

Толебай меселени анълады. Къарт онынъ кетмесине къаршы дегиль.

— Сизларгъа мингдан-минг рахмат! — деди йигит.— Менга ёрдам къылганларингизни умрим бою унутмайман.

Кунеш чокътан байырлар артына кетти. Толебай отуз докъуз кунъ ичинде биринджи кере тавандан тюшти. Темиз ювулгъан, утюленген урбаларыны кийген, оськен сийрек сакъалыны тыраш эткен. Гульнар оны ярыкъта ильк сефер корьди, дюльбер йигит экенлигине айрет эгти..

Кирер аякълыкъ софра башына отурып, къатыкълы умач шорбасы ашадылар, дагъда джыйылгъан сары япракълы хош къокъулы чай ичтилер. Стакан ичиндеки татлыны корьген Толебай, тааджипленип, онынъ неден ясалгъаныны сорады. Къарглар онынъ дагъда оськен кызарып пишкен кызылчыкъ экенини анълаттылар.

Толебай без тишлерини корьсетип кулюм-сиреди, кызылчыкъ тереклиги насыл этип

онынъ джаныны сакълап къалгъаныны икъя этти.

— Энди, Фериште, торбаны азырла,— деди Асан акъай.— Вакъыт аз къалды.

Фериште аптенин Гульнар ичериден аселет тикильген торбачыкъны алып чыкътылар, ичине бираз къартоп, бир дане богъдай ве арпа унунен къарыштырылып пиширилъген тѣгерек отъмек ве бир банк эчки къатыгъы къойып, торбанынъ агъзыны багъладылар. Къадынлар бу ишлернен огърашкъан арада Асан акъай йнгитниш къулагъына эгиллип:

— Севастопольге барсанъ, бизим сой-сопны мытлакъа къыдырып тап, огълум, оларгъа бизден селям айт,— деди ве Толебайгъа къагъыт узатты, иште, адреслери...

Аскер къагъытны алып кольмегининъ джебине къойды, риджаны мытлакъа эда этеджегини сѣйледди.

Асан акъай ве Фериште апте Толебайны къучакълады, опытилер, онъа «хайырлы ъл» истедилер. Аскер Гульнарнынъ къолуны озь къолу ичине алды, оны бошамады, хайли вакъыт сыкъып турды. «Джебѣ ълагъындан кечеджегим...» Бу сѣзлер мында, койде, къолай айтыла. Акъикъаты, о — олюмнен юзь-юзьге корюшюв демек. Душман къуршуны умотсизден келип, беденге саплана биле...

Толебайны азбар къапыгъадже озгъарып чыкътылар. Къолунда торбачыгъы, аскер ълда, къаранлыкъ ичинде бирден ъкъ олды. Къартлар ве Гульнар онынъ артындан бакъып къалдылар. Кери къайтып эвге кирген сонъ Асан акъай къызынынъ козьлерин сылакъ экенини сезди. О, «башым агъыра», деп къомшу одагъа кетти, кровать устюне ягты.

..«Йыллар кечтилер. Қызыл Орду душман кучьлерини кыырды... якты-йыкты, мемлекетимизден кыуып чыкьарды. Рейхстаг устюнде бизим байракъ тикленди. Аскер Толебай Таджикибаев, кокюсиндеки орденлери ве медаллери-нен догъмуш Мырзачёлюне кыайтып кельди.

Тюзгюн кыяфетли, арбий кийимли яш киши гурюльтили базарда адамлар арасында ашыкьмай, яваш-яваш доланмзкьта. Кишилернинъ устьлери-башлары ямавлы олса да, черелери шенъ. Кунеш сыджагъындан бойдан-бой талдалы кьаснакьлар алтында ур патласын кьавун-кьарпыз, емиш, пите, аршин-мал, аллы-пуллу явлыкьлар алыш-вернш кетмекте.

Толебай йыртыкь, эски чадралы кьадын огюнде токьталып, онынъ кьолундаки такьиелерден бирини алды, фиятыны сорады. Кьадыннынъ джевабыны эшиткен сонъ чырайы тюрленди. Такьинени кыайтарып кьадынга берди.

Йигитининъ козьлерине чадралы кьадынлардан четте кыскьа енъли, орьнекли басма антерли кыыз чалынды. «О не сата, аджеба», деп тюшюнди Толебай ве о якькьа ыдырынды. Кьызгьа якьынлашкьан сайын, Толебайнынъ юреги эджанланмакьта эди. О, ничюндир, кьызны Гульнаргьа бенъзетти. «Эбет, козьлери, кьашлары, агъыз-бурны тыпкьы онынъки», деп тюшюнди. Текрар тюшюнджеге далды ве бир нетиджеге келип оламады. «Не япса-япсын, эр алда янына барайым, лаф этип бакьайым... не бермеген алла!»

Кьызнынъ кьолунда беяз сачакьлы шал корьди. Демек ки, лакьырды ичюн маначыкь бар.

— Неча сум? — деп сорады Толебай.

Кьыз козьлерини котерди, йигитке тикленип

бакъты-бакъты... титреп кетти. Аз къалды,кычырып йибере язды:

— Ва-ай! Толе-бай! Сизсинъизми? — деп сѣзлерини созакълап сорады кыыз.

— Гульнар!

Йигитнинъ кычыргъаныны эшиткен адамлар тааджипленип, оларнынъ этрафына топландылар. Кыыз ве огълан нсе, ерлеринден кыбырмамай, агъызларындан давуш чыкъмай, бирибирлерине бакъып тура эдилер. Сонъ йигит кыызгъа узанды, оны омузларындан кучакълады. Янагъындан опыти... Гульнар индемеден, йигитнинъ опюшлерине итираз этмедиди. Этрафтаки эркеклер ве чадралы къадымлар эвеля айретке кельдилер, сонъра ачувландылар. «Масхаралар... утанмайлар», деп даркъап кеттилер.

Толебай нсе Гульнарнынъ къолундан тутуп, адамлар арасында къакъыша-уруна базардан чыкъып кетти.

Ёлда кыызгын лакъырдыгъа далып, Толебайларнынъ эвине кельгенлерини дуймай къалдылар. Йигитнинъ анасы Махсуда ве бабасы Таджибай, огълу Толебайнынъ кызынен берабер кирип кельгенини корип, рухсызландылар. Толебай кызыны, ёргъан тѣшелли кроваткъа отуртты «Хозир келяман», деп, ичери кирди. Онынъ артындан ана ве баба да кеттилер. Бир талайдан сонъ учю де кулерюзьнен чыкъты, келип кызынынъ янына отурдылар, кызынынъ анасынынъ ве бабасынынъ сагълыгъыны-селяметлигини сорады, онъа муляйим юзьнен бакътылар.

— Къани... чой къой, дастархон олип кель,— деди энди озюни эльге алгъан Таджибай ата къарысына.

Махсуда апа: «Хозир, хозир», деп еринден турды. Гульнар гизлиден:

— Мумкюн олса, манъа бир сув кетиринъиз! — деди Толебайгъа. — Ичимденасылдыр ара-рет бар. Сув ичмек истейим. Бир ютум сув. Бугунъ ич умот этильмеген вакъиа олды.

Толебай кетип, ири чины пияланен сув кетирди. Къыз сувны буюк къанаат иле ичти.

Гульнар къарттан афу исеп, эвге къайтмакъ ичюн еринден къалкъмагъа инетленди, Таджибай ата онъа изин бермедди. Къыз текрар афу истеди, мытлакъа кетмек кереклигини, чюнки эвлери узакъта. Туркмен авулда олгъаныны анълатты.

— Болмаса, нондан бисмилло къылынъ, къизим, — деди къарт ве дастархандаки мысырбсгъдай питесинден бир парча къопарып, къызгъа берди.

— Ота-онанъызга биздан салом айтинъ, къизим! — деди Таджибай ата, Гульнар азбар къапыдан чыкъа яткъанда. — Бугунъ Толебай барып уюнгизини коръсин, бир неча кунъдан хаммамиз барамиз! — деп къычырды.

— Сагъ олунъыз!

Асан акъай ве Фериште апте къызларынынъ янында Толебайны корип, айретте къалдылар. Эм къуванды, эм агъладылар. Лакъырдылары сабагъадже битмедди. Толебай Севастопольге насыл барып чыкъкъаныны, анда Асан акъай берген адрестеки эв бомбадан йыкъылгъаныны, озюнинъ исе Берлингедже насыл барып чыкъкъаныны икяе этти.

— Бизим огъланлардан, не Ризадан, не Фазылдан, не де оларнынъ бала-чагъаларындан хабар ёкъ! — бу сёзлерни Фериште апте козь яшларыны тёке-тёке айтты.

Толебай, кечмишни хатырлаткъаны ичюв къартлардан афу истеди ве лафны шимдики кунъге чевирмеге ынтылды...

1980 с.

АНА ВЕ ЭВЛЯТ

Улу Ватан дженки девиринде Ремзие дёрт яшындаки Лейлядан айырылды.

Лейлянынъ такъдиринден хаберсиз анасы янды-куйди, азды-тозды. Амма онынъ янында бири дигеринден кучюк огълу ве кызы бар. Оларны ачлыкътан къуртармакъ керек. Онынъ ичюн Ремзие озюни къолгъа алмагъа тырышты. Кунъдюз адамларгъа урба тикти, бутюн къыйынлыкъларгъа къатланды, балаларына эм бабалыкъ, эм аналыкъ япып, оларны хасталыкъ ве ачлыкътан сакълап къалмакъ ичюн керек олгъан бутюн чарелерни коръди. Ана янындаки балаларыны остюрди, эм де Анафи эмджесининъ къорантасыны кыдырып, мемлекетимизнинъ тюрю кошелерине мектюплер яздырды. Чюнки Ремзиеннинъ юрегининъ парчасы, джигерининъ бир кошеси, комюр киби сия козьлю Лейлячыгъы онынъ янында эди. Ремзие оны озь къолунен тиккен мелевше тюстеки антерчигини кийип юргенини сыкъсыкъ тюшюнде коре ве тешегинден абдырап тура, бир даа ерге ярыкъ тюшкендже кирпичлерини юмып оламай, ястыгъы козь яшларындан сым-сылакъ ола эди.

Сабасына исе Рефатчыкъ ве Аличикни, эр

вакыттаки киби, кулер юзьнен уянта, тѣшек-леринден турсатып, одыр-будыр къапындыра ве совхознынь балалар багъчасына етеклеп кете, сонъ озю тарлагъа ёл ала.

Ремзие эки йылдан сонъ Анафи эмджесининъ Кострома областындаки къасабалардан биринде яшагъаныны анълады. Къуваана-къуванана анда мектюп яздырды. Лякин кельген джевап оны гъаст кедерлендирди. Анафи Лейлячыкънынъ джаныны сакълап къалмакъ макъсадынен оны балалар эвине теслим эткен. Бир къач айдан сонъ исе балалар эвини дигер шеэрге авуштыргъанлар. Анда Лейлячыкъны бир адам эвлятлыккъъа алгъаны ве о адам тезден башкъа ерге кочип кеткени белли олды. Энди не япаджагъыны бильмеген Ремзие даа пек янды, лякин уютини бир сание биле узьмеди. Аксине, къыдырувларны яны гъайретнен башлады: газеталар ве радио редакцияларына, бу меселелернен огърашкъан тешкилятларгъа мектюп пешинден мектюп кетти.

Йыллар артындан йыллар кечти. Рефат ве Алие осьти-буюдилер, окъудылар, зенаат саиплери олдылар, ниает, эвленип Ремзие аптеге торунчыкълар багъышладылар. Лякин Лейля акъкъында аля даа бир хабер-тебер ёкъ...

Ниает, Таджикстан шеэрлеринден биринде Лиля деген къадындан хабер алынды. Тѣшекте хаста яткъан Ремзие апте бу хабернинъ экинджи куню огълу Рефатны ёлгъа озгъарды. Эки баласы, севимли къоджасы олгъан Лиля-Лейля экени тасдыкълангъан киби олды.

...Ремзие апте къызыны онынъ козьлеринден, къашларындан, манълайындан таныды, сагъ янагъындаки бенъи исе къалгъан бутюн шубелерни ёкъ этти... Шу куню Ремзие апте-

нинъ эвинде не къадар къуванч олгъаныны, анасы баласыны, баласы исе анасыны насыл араштыргъанларыны сѣйлегенлеринде, не къадар козьашлар тѣкюльди...

— Энди ольсем де козьлерим артта къалмайджакъ,— деди омюрнинъ энъ бахытлы дакъкъаларында Ремзие апте.— Эвлядымпен къавушаджагъымны юрегим сезе эди. Ана юрегининъ сезгиси энъ кучлю сезги олгъанына бир даа эмин олдым.

— Мен де уютимни ич де узьмедим, аначыгъым!— деди къалтыравукъ сеснен Лейля ве анасыны къучакълап ольти.

Тезден Лейля къорантасы иле анасынынъ янына кочип кельди. Бир къач йылдан сонъ Ремзие апте агъыр хасталанды. Лейля Рефат агъасы ве Алие татасынен берабер азиз анасынынъ хасталыгъыны бакъты. Анасынынъ сонъки нефесинедже онынъ башы уджундан чекильмеди. Чюнки кечкен узакъ йыллар девамында анасынынъ янында олмаса да, онынъ юрегинде яшагъаныны яхшы биле эди. Чюнки оларнынъ бири ана, экинджиси исе онынъ эвляды. Бу эки адда бутюн дюньяны тута биледжек кучь, сыджакълыкъ бар.

БАГЪЫШЛАРМЫ ЭКЕН?..

Яш къорантада экинджи бала — огъланчыкъ догъды. Анасы-бабасы онынъ адыны Решат къойдылар. Лякин Решатчыкъ бабасынынъ къабаатынен зайыф балачыкъ олып догъды. Сонъундан да озюне келип оламады. Хастаханеге тюшти. Яш ана огъулчыгъынен анда ятмагъа меджбур олды. Лякин эвде къалгъан эки яшындаки огъулчыгъыны ким

бакъаджакъ? Айыныкъ юрген куню олмагъан сархош бабасымы?

Эки атеш арасында къалгъан ана бир къач куньден сонъ баланы алып, хастаханеден къачып кетти. Эвде баланынъ вазияти даа зияде агъырлашты. Чагъырылгъан эким баланы шу дакъкъасы хастаханеге алып бармакъ керек олгъаныны талап этти. Ана исе вазиятни къоджасына анълатмакъ истеди.

— Ичмекни токътат, баланы гъайып этмек олмаз,— деп ялварды.

— Бизим несилмизде ойле шей ёкъ, сен къусурлы бала догъурдынъ, бар оны энди озюнъ бакъ, мен къувангъанымдан дегиль, яныгъымдан ичем. Ондан эписи бир адам олмайджакъ, хастаханеге чыкъып кетип де, мында, сагълам баланъдан айырылып къалма, оны мен бакъмакъ ичюн эвде — дёрт дивар ичинде къапалып отурмам,— деп къычырды, эвден чыкъып кетти.

Яш ана текмиль шашмалады. Лякин бунынънен иш битмейджегини анълады. Не олса да огъулчыгъынынъ джаныны къуртармакъ чарелерини къыдырды. Чапты, чапкъалады. Сойларындан бирине тонгъуч огъулчыгъыны къалдырды. Озю исе хаста баланен берабер олды. Сабийчикнинъ омюри ичюн курсеш девам этти...

Саат артындан саат, кунъ артындан кунъ кечти. Ярыкъ куньлер Решатчыкънынъ анасына къара геджелер олып корюнген вакъытлар артта къалып башладылар. Экимлер, къач керелер сабийчикни олюм панджасындан къуртардылар. Не де олса, дёрт ай дегенде муджизе олды: Решатчыкъ кулип башлады. Демек, о тюзельди! Баланынъ анасы без аз ха-

латлы инсанпервер адамларгъа джан-гонюльден миннетдарлыкъ бильдирип, озю де янъыдан догъгъан адам киби къуванып, огълуны хастаханеден алып кетти. Шимди Решатчыкъ озьлерининъ эвинде.

Вакъиа бунынънен битти демек мумкюн эди. Лякин шимди ичкиджи баба къусурлы огълуны корьмек истей экен. Бельки джефакяр ана бунъа разы олур. Лякин бу меселеде энъ буюк судья Решатчыкънынъ озю.

Вакъыты келир, о озюнинъ агъыр вазие-тининъ себепчиси ким олгъаныны мытлакъа билир. Бу ярыкъ ве бахтлы дюньягъа оны бахтсыз этип кетирген бабасыны багъышлап олурмы экен?..

МУНДЕРИДЖЕ

ПОВЕСТЬ

Джевизлик 3

ИҚЯЕЛЕР

Ипат тору 123
Қъанлы отъмек 137
Бир ютум сув 161
Ана ве эвлят 178
Багъышлармы экен?.. . . . 180

На крымскотатарском языке

РАМАЗАНОВ ШЕВКЕТ

ОРЕХОВАЯ РОЩА

Повесть и рассказы

Китап акъкъында фикир язъан
Б. Мамбет ве Джавдет Аметов

Редактор *Черкез-Али*

Риссам *А. Москин*

Ресимлер редакторы *Ю. Габдалилов*

Техникий редактор *М. Мирраджабов*

Корректор *Г. Межмединаова*

ИБ 2739

Басмаханеге берилъди 16.11.84 Басмагъа рухсет этилди 18.10.85.
P-02680 Форматы 70x90^{1/32}. Басмахане кыгъыты № 3 Эдебий
гарнитура. Юкълары басма. Шартлы басма т. 6,73. Шартлы боя
оттиск. 6,72. Нешир т. 6,71 Тиражы 2000. Сымарыш № 242.
Фияты 50 кап

Гъафур Гъулам админ эдебият ве санъат нешрияты. Ташкент
700129. Навоний сокъагъы, 30.

Нешриятлар, полиграфия ве китап алыш-вериш ишлери боюнда
УзССР Девлет Комитети. Ташкент. «Матбуат» полиграф истисал
бирлешмесининъ 2-иджи басмаханесинде басылды. Янгъыл шеэри,
Самаркъанд сокъагъы, 44.

50 н

